

**UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra histórie**

**Študentská vedecká konferencia XI.
Zborník príspevkov**

Mikuláš Jančura, Maroš Melichárek (eds.)

Košice 2023

Študentská vedecká konferencia XI.

Zborník príspevkov

Zostavovatelia

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti

Mgr. Veronika Szeghy-Gayer, PhD.

Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Mgr. Zuzana Tokárová, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Fotografia na obálke: <https://www.freepik.com/photos/radio-microphone>

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 - Attribution CC BY NC ND
Creative Commons Attribution –NonCommercial - No-derivates 4.0 („Uveďte pôvod –
Nepoužívajte komerčne - Nespracováajte“)

Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou úpravou.

Dostupné od: 01.06.2023

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

ISBN 978-80-574-0211-4 (e-publikácia)

Obsah

Úvod	5
Michal Planeta Cisár a cirkev vo Východorímskej ríši pred obrazoboreckým hnutím.....	6
Richard Antony Diplomát neskorého stredoveku: Enea Silvio Piccolomini do nástupu na pápežský stolec.....	15
Miriám Naščáková Kultúrno-spoločenský obraz mestského prostredia Anglicka na prelome 19. a 20. storočia. Reflexia vo vybraných filmových dielach	26
Soňa Radačiová Baletné umenie ako odraz kultúrno-spoločenskej situácie na prelome 19. a 20. storočia.....	46
Michaela Turóciová Identita československej ženy optikou spoločnosti prvej polovice 20. storočia.....	55
Viktória Švigárová Obec Oľka v prvej svetovej vojne	63
Silvia Rimarčíková Problematika výskumu dejín podnikateľstva v domácej a zahraničnej historiografii : príklad pivovarníctva (koniec 19. a prvá polovica 20. storočia)	72
Silvia Olejníková Vizuálna prezentácia Československa prostredníctvom výstav 1918 – 1939.....	87
Vic Szabó Odborná literatúra a pramene k problematike závažných trestných činov v USA a v Sovietskom zväze počas obdobia studenej vojny s osobitným zreteľom na Československo.....	101
Samuel Ivan Film ako historický prameň.....	109
Zoznam autorov.....	116

Úvod

Ako organizátori študentskej vedeckej konferencie vyjadrujeme radosť z toho, že sa nám podarilo naplniť ambíciu o publikovaní ďalšieho, v poradí už druhého zborníka. Jedenásty ročník študentskej vedeckej konferencie bol opäť naplnený príspevkami v širšom časovom rámci, pokrývajúci výskumný záber končiacich študentov bakalárskeho a magisterského stupňa. Predkladané texty sú teda štúdiami korelujúcimi s vybranými časťami ich záverečných prác. V rámci aktuálneho ročníka je v zborníku obsiahnutých desať textov, z toho päť z bakalárskeho a päť z magisterského stupňa štúdia, čo mu dáva dobrú proporčnú vyváženosť. Napriek tohtoročnému „príklonu“ k novším dejinám, obsahuje zborník aj dva texty z raného a neskorého stredoveku, a to konkrétne príspevok Michala Planetu, venovaný vzťahu cisára a cirkvi vo Východorímskej ríši a biografický príspevok Richarda Antonyho venovaný osobnosti Enea Silvia Piccolominiho a jeho profesijnej dráhe pred zasadnutím na pápežský stolec. Novovek je zastúpený príspevkom od Soni Radačiovej, ktorý sa venuje vývoju a modernizácii baletného umenia na prelome 19. a 20. storočia a čiastočne tiež príspevkom od Miriam Naščákovej, ktorý približuje reprezentácie vybraných aspektov každodenného života vo Viktoriánskom Londýne v súčasných filmových dielach. Prvú svetovú vojnu v kombinácii s regionálnymi dejinami obce Oľka približuje príspevok Bc. Viktórie Švigárovej. V rámci rodových štúdií a kultúrnych dejín 20. storočia možno spomenúť príspevok Michaely Turóciovej o reprezentáciách ženských identít v prvorepublikovej reklame. Hospodárske dejiny 1. ČSR približujú príspevky Bc. Silvie Rimarčíkovej k dejinám podnikania na príklade pivovarníctva a Bc. Silvie Olejníkovej o problematike výstavníctva, cez konceptuálny rámec vizuálnych štúdií. Zborník uzatvára príspevok Bc. Vica Szaba so zameraním na medializáciu závažnej trestnej činnosti v komparačnom rámci polarizovaného sveta počas studenej vojny a teoretickejšie ladený príspevok, so zameraním na film ako historický prameň, od autora Bc. Samuela Ivana.

Vzhľadom na obsahovú kvalitu a počet príspevkov možno optimisticky konštatovať, že cieľ s akým sa každoročne na pôde katedry histórie FF UPJŠ organizuje študentská vedecká konferencia sa naplňa. Veríme, že nastolený trend pretrvá aj počas ďalších ročníkov. Zároveň ďakujeme aktívne vystupujúcim študentom a študentkám, školiteľom a školiteľkám záverečných prác, ako aj recenzentkám za podnetné komentáre. Osobitne ďakujeme vedeniu Katedry histórie FF UPJŠ za podporu pri zorganizovaní podujatia ako aj pri vydaní tohto zborníka.

Mikuláš Jančura
Maroš Melichárek

Cisár a cirkev vo Východorímskej ríši pred obrazoboreckým hnutím

Michal Planeta

Abstrakt

Roku 313 po Kr. cisár Konštantín I. vydáva Milánsky edikt, ktorým zrovnoprávňuje kresťanstvo s ostatnými náboženstvami naprieč celým veľkým antickým impériom. Snahou zjednotiť ríšu následne roku 325 zvoláva koncil do gréckej Nicey, ktorému i sám predsedá. Posledný cisár jednotnej Rímskej ríše, Theodosius I. Veľký, zas prehlasuje kresťanstvo oficiálnym štátnym náboženstvom ríše. Cezaropapizmus, ako sa takáto forma vlády cisárov Nového Ríma nazývala, pomyselné otvorila dvere pre obrazoborectvo, obdobie ničenia obrazov (ikon) Krista, anjelov a svätých a ich iných figurálnych vyobrazení, ktoré roku 726 vo veľkom zahájil osobne cisár Lev III., ktorý o sebe vyhlasoval: „Som cisár a kňaz.“ Budeme sa snažiť objasniť a priblížiť postavenie cisára a Cirkvi vo Východorímskej ríši, o čo sa pokúsime prostredníctvom vykreslenia konkrétnych príkladov, kedy sa cisári pokúšali zamiešať do vývoja v Cirkvi, a tento stav budeme pozorovať na niektorých konkrétnych oblastiach v Cirkvi. Prvotný a najväčší dôraz bude kladený na obdobie od uzákonenia Milánskeho ediktu (r. 313) Konštantínom I. Veľkým do nastolenia obrazoborectva (726) Levom III. Čiastočne sa však pozrieme aj na to, čo bolo po obrazoborectve a taktiež aj na situáciu, ktorá panovala medzi vládcami Západu a rímskymi pápežmi a pokúsime sa o zdôvodnenie, prečo na Západe panovala iná situácia ako na Východe.

Kľúčové slová: cisár, Cirkev, Východorímska ríša, pápež, obrazoborectvo, Východ, Západ, vierouka, koncil

Úvod

Východorímskej ríši vládol cisár, ktorý sídlil v Konštantínopole. Od ostatných panovníkov kresťanského sveta sa vládca Rimanov odlišoval nielen svojím titulom, ale i dominantným postavením v Cirkvi. Kým Rímskemu impériu vládli pohanskí vládcovia, počnúc Oktaviánom Augustom a končiac Diokleciánom, ich moc bola korigovaná senátom, no po nástupe Konštantína I. Veľkého na trón a jeho zrovnoprávnení kresťanstva s ostatnými náboženstvami naprieč ríšou sa cisári začali deliť o moc s cirkvou.¹

Keď roku 325 cisár a zástanca kresťanstva Konštantín I. zvolal ekumenický koncil do Nicey, nielenže sa na koncile ustálili dôležité vieroučné body, ale zároveň tým boli položené aj základy (východo)rímskeho cezaropapizmu. Rovnako tak všetky ekumenické koncily, ktorých bolo (podľa Pravoslávnej cirkvi) osem, boli zvolané práve cisárom Rimanov.²

V tejto práci sa budeme snažiť vysvetliť, ako sa vyvíjalo postavenie cisára v Cirkvi v niekdajšej Rímskej či Východorímskej ríši, a tým pádom i objasniť, aké predpoklady tento vývoj priniesol, aby cisár Lev III. mohol začať obrazoborecké (ikonoklastické) hnutie, ktoré sa tradične datuje do roku 726, pomocou bližšieho náhľadu na to, aký dosah mal cisár na niektoré cirkevné témy.

¹ MÚCSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku: I. Raný stredovek*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 162. ISBN 80-7165-576-7.

² HERRIN, J. *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*. Londýn : Penguin Books, 2007, s. 107-108. EISBN: 978-0-141-91136-6.

Pri písaní práce sme využívali viacero odborných zdrojov, ktoré boli písané okrem slovenčiny a češtiny i v angličtine. Spomedzi týchto titulov je potrebné najviac vydvihnúť prvú časť *Dejín európskeho stredoveku* s podtitulom *I. Raný stredovek* od Vincenta Múcsku, Miroslava Daniša a Zuzany Šefčíkovej. Ďalším pre nás dôležitým zdrojom bola publikácia *Stredoveký Balkán* od Martina Hurbaniča. Z cudzojazyčných, čiže anglických, prác mali pre túto prácu najväčší prínos články zo zborníka *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* zostavenom Elizabeth Jeffreysovou, Johnom Haldonom a Robinom Cormackom.

Cirkevná hierarchia

Od založenia Cirkvi Ježišom Kristom v 1. storočí sa jej hierarchia a organizácia v priebehu takmer dvoch tisícročí postupne menili. Avšak po legalizovaní kresťanského vierovyznania Konštantínom I. sa z „apoštolskej“ stala „cisárska“ Cirkev.³

Duchovenstvo

Cirkev v Rímskej ríši od čias Konštantína začala kopírovať správnu formu štátu. Územie ríše, ktoré sa po prefektúrach delilo na diecézy a tie na provincie⁴ bolo spravované na úrovni diecéz hlavnými metropolitnými biskupmi, ktorí dohliadali na biskupov vo svojej diecéze (cirkevných provinciách).⁵

Tak ako nad správcami diecéz a provincií stál zvrchovaný vládca v Konštantínopole, tak aj nad jednotlivými biskupmi stál patriarcha v Konštantínopole. Konštantínopol spolu s ďalšími štyrmi mestami (Rím, Alexandria, Antiochia a Jeruzalem), ktoré mali mal status patriarchátu, pretože v týchto veľkých mestách pôsobili apoštoli, alebo mali dôležitý význam so vzostupom kresťanstva v Rímskej ríši. Biskupi – patriarchovia – týchto piatich miest mali tým pádom v Cirkvi prominentné postavenie. Po nich nasledovali metropolitni najväčších ríšskych miest.⁶ Konštantínopol bol ustanovený za patriarchát, a to rovno druhý najvýznamnejší, roku 451, keď sa konal koncil v anatólskom meste Chalcedón na druhej strane Bosporu. Proti tomu sa však postavila pápež Lev I., pretože Konštantínopol bol významným centrom kresťanstva z politických dôvodov, lebo mesto bolo sídlom cisárov. Oproti Rímu, Alexandrii a Antiochii mu chýbal status apoštolského mesta (Konštantínopol bol založený v rokoch 324-330) a Jeruzalem bol zas miestom pôsobenia, smrti a zmŕtvychvstania Ježiša Krista. To bolo ďalším predpokladom pre posilnenie cisárovej pozície v Cirkvi.⁷

Po biskupoch nasledovali v hierarchii presbyteri, teda kňazi. Povinnosťou kňaza v ranej Cirkvi bolo asistovať biskupovi, až po rozmachu kresťanstva naprieč ríšou začali riadiť jednotlivé fary, kam ich dosadzoval biskup. Okrem fár mohli byť kňazi – so súhlasom biskupa – dosadení aj do súkromných zriadeniach. V rámci liturgie mohli vysluhovať eucharistiu a prednášať kážeň. Zaujímavosťou bolo, že okrem služby Cirkvi sa mohli venovať aj svetským povolaniam, hoc jednotlivé štátne zákony sa usilovali zredukovať ich počet.⁸

Podmienky na vstup do kňazského stavu boli základné znalosti cirkevných doktrín a kánonu,

³ ARNALDI, G.. Cirkev a papežství. In *Encyklopedie středověku*. 4. vyd. Praha : Vyšehrad, 2020. s. 64. ISBN 978-80-7601-255-4.

⁴ ZÁSTĚROVÁ, B. a kol. *Dějiny Byzance*. Praha : Academia, 1992, s. 27. ISBN 80-200-0454-8.

⁵ CUNNINGHAM, M. Clergy, monks, and laity. In *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford : Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-925246-6. s. 528.

⁶ CUNNINGHAM, M. *Clergy, monks...* s. 528.

⁷ HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. Bratislava : Stimul, 2010, s. 18.

⁸ CUNNINGHAM, M. *Clergy, monks...* s. 530-531.

dosiahnuť vek aspoň 30 rokov a museli viesť bezúhonný život. Manželstvo nebolo prekážkou, no sobáš musel byť uzavretý pred prvou vysviackou.⁹

Posledným, tretím, stupňom cirkevnej hierarchie tvorili diakoni, ktorých povinnosťami bolo asistovanie vyšším cirkevným hodnostárom pri vysluhovaní sviatostí a slávení liturgie, rovnako tak im však spadali na plecia administratívne a pastoračné povinnosti ako charitatívne činnosti či správa diecéznych financií. Mohli sa ženiť tak ako i kňazi, no na rozdiel od nich, minimálny vek na vysvätenia diakona bolo 25 rokov.¹⁰

Ďalšou skupinou v Cirkvi boli mnísi. Počiatky mníšskeho života možno hľadať v púštnych oblastiach Egypta, kde veriaci kresťania zväčša utekali pred prenasledovaním zo strany rímskeho štátu, po Milánskom edikte (r. 313) sa ľudia stávali mníchmi skôr z dôvodu zrieknutia sa materiálneho sveta. Mníchov bolo možno nájsť predovšetkým vo východných oblastiach ríše, kde žili buď samostatne, alebo sa mohli združovať do tzv. *lavier*. Neskôr sa však najviac rozšíril *koinobitizmus* (z gr. *koinos bios* – spoločný život), kde mnísi žili vo veľkých spoločenstvách v monastieroch (kláštoroch). Ich prvé pevné pravidlá sformuloval cirkevný otec Bazil Veľký.¹¹

Mnísi svojím asketickým životom žili často dosť autonómne a nemali nijaké mimoriadne postavenie, avšak koncil v Chalcedóne z roku 451 im ustanovil za povinnosť podriaďiť sa biskupom, do ktorých správneho územia ich rehoľa spadala.¹²

Avšak niektoré kláštory, hoc nie veľa, predovšetkým v okolí cisárskeho mesta oplývali veľkou mocou a bohatstvom a tým najbohatším a najmocnejším boli udeľované výsady od cisárov či patriarchov, vďaka čomu nad nimi neplatila autorita miestnych biskupov. Obzvlášť mocné boli tzv. Sväté Hory (napr. známa Hora Athos), na ktoré boli krátky aj samotní cisári v čase obrazoboreckého hnutia.¹³

Mnísi však predsa len oplývali mocou, pretože mali dôležitý vplyv na masy obyvateľov z nižších vrstiev spoločnosti, ktoré udivovali ich asketický a cnostný život a boli nimi považovaní za svätcov, ktorí sú v priamom boji so zlom.¹⁴ Kláštory uchovávali veľa ikon, ktoré boli medzi prostým ľudom mimoriadne obľúbené a vážené, a tak v čase tesne pred rokom 726 (začiatok obrazoborectva) začínali bohatstvo a vplyv mníchov a kláštorov narastať, čomu sa vládne kruhy pozerali s veľkou nevôľou.¹⁵

Cisárovo postavenie v Cirkvi a v kresťanskom svete

Napokon do cirkevnej hierarchie možno zaradiť aj samotného vládcu Rímskej či Východorímskej ríše, ktorý hoc v rukách zvieral politickú moc ako germánski králi na Západe, tak zároveň disponoval veľkými cirkevnými právomocami, a to už od čias prvého kresťanského vládcu Rímskeho impéria, Konštantína I. Preto hranicu medzi svetskou a cirkevnou mocou v cisárových rukách sa prakticky nedá jasne definovať a jeden z cisárov, Lev III., zakladateľ obrazoboreckého hnutia, označoval samého seba za cisára i kňaza.¹⁶

Aj keď však cisári nikdy vysvätenými kňazmi neboli, ich moc v Cirkvi bola nepopierateľná –

⁹ CUNNINGHAM, M. *Clergy, monks...* s. 531.

¹⁰ CUNNINGHAM, M. *Clergy, monks...* s. 531.

¹¹ HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. s. 18-19.

¹² HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. s. 19.

¹³ ANGOLD, M. – WHITBY, M. Structures and administration. In *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford : Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-925246-6. s. 580.

¹⁴ HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. s. 18.

¹⁵ WINSTON, R. *Hagia Sophia: A History*. New Word City : [S. L.] 2017, s. 74.

¹⁶ MÚCSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku...* s. 162.

okrem zvolávania koncilov aj dosadzovali (a zosadzovali) patriarchov Konštantínopola. Zároveň sami seba prezentovali za Kristových zástupcov na zemi, rovných apoštolom, ktorým prináleží výsostné právo byť najvyšším vládcom celého kresťanského sveta. Ako Západu tak i Východu. Avšak podľa právneho dokumentu *Epanagoge* zo sklonku 9. storočia mal byť cisár len jedným z dvoch najvznešenejších častí štátu, spolu s patriarchom Konštantínopolu, s ktorým mal tvoriť dokonalý súlad.¹⁷

Cisári sa zároveň starali aj o svoj obraz, ktorý mal vytvoriť ideál ako mocného, tak zboného kresťanského vládára. Po víťazstve vo vojne sa cisár na voze počas triumfálnej parády v meste viezol spolu s ikonou. Keď sa zas vládatelia z cudzích pohanských zemí rozhodli prijať krst práve z Východorímskeho impéria, stávali sa duchovnými synmi konštantínopolského cisára.¹⁸ Zároveň však ako Kristus, ktorého tu na zemi cisár zastupoval, bol nielen vládnuci kráľ (grécky titul *basileus*, ktorým sa východorímski cisári od čias Heráklea oficiálne nechávali titulovať, pôvodne označoval kráľa),¹⁹ ale i slúžiaci.²⁰ Počas Zeleného Štvrtku preto v hlavom chráme Konštantínopolu Hagia Sofia umýval dvanástim najchudobnejším občanom nohy a zas na slávení liturgie vykonával len povinnosti žalmistov.²¹

Cisár, koncily a zásahy do vierouky

Dominantné postavenie cisára v cirkvi demonštroval už sám Konštantín, keď sa roku 335 v čase súboja medzi katolíkmi a prívržencami arianizmu (kacírskej christologickej náuky, že Ježiš Kristus nebol Bohom, len človekom, pozn. autora), rozhodol odvolať alexandrijského patriarchu Athanázia, ktorý bol horlivým odporcom tejto herézy, a zvolal koncil do Jeruzalema, na ktorom bol kacír Arián opäť prijatý do Cirkvi, ktorého učenie roku 325 na koncile v Nicey biskupi odsúdili práve na jeho popud.²²

Cisári si uzurpovali právo okrem zvolávania koncilov aj na potvrdzovanie ich rozhodnutí, a tak ako všetkých osem ekumenických koncilov zvolali, tak o ich výsledku aj rozhodli. ba takisto i na samotný zásah do formulácie takých dôležitých cirkevných dokumentov, akými boli dogmy.²³ Cisári sa však „vrtali“ vo vierouke i mimo koncilov; dobrým príkladom, ktorý neskôr ešte zasiahol do vývoja v Cirkvi a naštobil vzťahy medzi Rímom a Novým Rímom, je snaha o presadenie tzv. *monotheizmu*, čo bolo učenie o jedinej Kristovej vôli (pôvodne nazývané *monoenergizmus*). Stalo sa tak za vlády cisára Heráklea, ktorý si po víťazstve v poslednej vojne medzi Východorímskou ríšou a Sásánovskou Perziou (602-628) snažil nakloniť kresťanské obyvateľstvo provincií v Egypte a Levante, ktoré bolo predovšetkým monofyzitského vierovyznania. Monotheizmus mal byť teda akýmsi kompromisom medzi katolíkmi a monofyzitmi, učením, ktoré by boli akceptovali obe strany.²⁴

Stal sa však presný opak. Učenie neprijali ani jedna zo strán a po pápežovi Honoriovi I., ktorý stál za zmenou názvu novej vierouky, ho neprijal ani jeden z rímskych biskupov. Cisár tak nenašiel cestu zmierenia s monofyzitami v južných a východných provinciách ríše, čo sa stalo jedným z viacerých dôvodov, prečo boli v najbližších rokoch arabské moslimské vojská

¹⁷ MÚCSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku...* s. 162.

¹⁸ MÚCSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku...* s. 162-163.

¹⁹ HURBANIČ, M. *Súboj titanov*. Bratislava : Veda, 2020, s. 209. ISBN 978-80-224-1819-5.

²⁰ SSV, Mt 20, 28

²¹ MÚCSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku...* s. 162.

²² ZÁSTĚROVÁ, B. a kol. *Dějiny Byzance...* s. 40.

²³ HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. s. 16.

²⁴ MÚCSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku...* s. 302.

úspešné v obsadení týchto území.²⁵

Pápež Martin I. bol horlivým odporcom tohto učenia, za čo ho cisár Konstans II. uväznil a zbavil úradu a pápež dožil vo vyhnanstve. Honoriovo schválenie monotheizmu sa následne stalo predmetom cirkevného koncilu v Konštantínopole, kde bolo učenie odsúdené spolu so spomínaným pápežom Honoriom. Pri procese schvaľovania učenia o neomylnosti pápeža bol práve tento Honoriov omyl najviac používaným argumentom jeho odporcov.²⁶ No možno je dobré zvážiť i to, či Honorius neschválil monotheizmus skôr zo strachu z cisárovej reakcie než z vlastného presvedčenia. Berúc do úvahy to, ako skončil Martin I., ktorý sa učeniu postavil, táto úvaha nemusí byť mylná.

Svoje ciele v Cirkvi sa cisári Východu neraz snažili presadiť i mocou, v prípade, že cirkevný hodnostár (či dokonca aj patriarcha alebo pápež) nebol ochotný podrobiť sa cisárovej vôli. Svoje o tom vie napríklad pápež Martin I. Proti vôli cisárov sa postavilo i niekoľko pápežov pochádzajúcich priamo z územia ríše, no za svoj odpor poniesli následky; napríklad pápež Sergius I. sa rozhodol nepotvrdiť záver koncilu z rokov 691-692, za čo ho vtedajší cisár Justinián II. chcel dať uväzniť (ako Konstatns II. Martina), no nebyť pápežovej stráže, zrejme by sa mu to bolo podarilo.²⁷

Pri otázke do akej miery sa cisári snažili urobiť zásahy do vierouky z vlastného náboženského presvedčenia a či nešlo skôr o politicky ladené kroky možno ísť späť na začiatok, ku Konštantínovi. Ako je známe, sám Konštantín sa nechal pokrstiť až tesne pred smrťou a za jeho vlády kresťanstvo ešte nebolo štátnym náboženstvom ríše. Zvolanie koncilu do Nicey bolo iste do veľkej miery poznačené aj tým, že cisár chcel využiť kresťanstvo na zjednotenie ríše, preto chcel mať jasne stanovenú vierouku. Navyše, v prípade arianizmu sa v ríši rozpútali i nepokoje, ktoré si cisár prial ukončiť.²⁸ No v prípade rehabilitácie Area a odvolaní jeho odporcu Athanázia tak cisár urobil pod vplyvom dvoch Eusébiov, z Cézarey a Nikomédie, ktorí boli zástancami arianizmu, čo by teda mohlo znamenať Konštantínovo osobné presvedčenie.²⁹

V prípade monotheizmu išlo zjavne skôr o politicky motivovaný počin cisára Heráklea, ktorý ak by bol vyšiel, možno by sa dnes dejiny uberali iným smerom (expanzia islamu by tak mohla byť zastavená hneď v zárodku).

Čo sa však týka známeho obrazoborectva sa všeobecne zastával názor, že cisár Lev III., ktorý toto hnutie začal, bol pre túto zmenu vo vierouku rozhodnutý z vlastného presvedčenia, ktoré malo byť nadobudnuté tým, že pochádzal z pohraničných oblastí ríše, kde naň dost vplývali náboženské tendencie z islamu, ktorý zakazoval akékoľvek figurálne zobrazovanie. Tesne pred rokom 726, do ktorého sa tradične kladie začiatok obrazoborectva, vydal arabský kalif Jazíd II. nariadenie o odstránení obrazov z kresťanských chrámov. Podľa správ, ktoré sú o tejto udalosti dochované, nemožno s určitosťou potvrdiť, či sa Lev III. nechal týmto krokom inšpirovať.³⁰

Pravdepodobnejším sa však zdá byť skôr Levova snaha o kultúrne a morálne obrodenie ríše. V priebehu poslednej vojny medzi Východorímskou ríšou a Sásánovskou Perziou neboli Rimania ďaleko od úplnej skazy svojho štátu a len čo túto pohromu odvrátili, vystúpila proti nim ďalšia – arabské kmene zjednotené pod vlajkou islamu. Hoc sa hlavné mesto ríše podarilo viackrát pred moslimami ubrániť, do ich rúk aj tak padli mnohé provincie niekdajšej rímskej

²⁵ HURBANIČ, M. *Súboj titanov*. s. 237-238.

²⁶ MÚČSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku...* s. 302-303.

²⁷ MÚČSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku...* s. 303.

²⁸ HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. s. 19.

²⁹ ZÁSTĚROVÁ, B. a kol. *Dějiny Byzance...* s. 40.

³⁰ HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. s. 52-53.

superveľmoci. Cisár preto videl za týmito pohromami Boží trest za nesprávne vzdávanú úctu Bohu a za hriechy, ktorých sa Rimania dopúšťali. Práve v roku 726 malo tiež dôjsť k veľkému sopečnému výbuchu v Stredomorí, ktorého popol pohltil takmer celé južné pobrežie ríše. To malo byť akýmsi posledným varovaním od Boha, preto cisár vzal veci do vlastných rúk a začal konať.³¹

Situácia po obrazoborectve

Keď roku 843 definitívne skončil spor o uctievanie ikon víťazstvom ikonodulov, teda ich zástancov, už čoskoro sa cisár (v tomto prípade jeho pravá ruka Bardas, no faktický vládca ríše) sa začal opäť miešať do záležitosti Cirkvi a dosadil do čela patriarchátu hlavného mesta svojho človeka, Fotia, ktorý však nebol kňazom, voči čomu sa zdvihol odpor, ktorý Bardas riešil represiami a prenasledovaním. Spor sa dostal aj do Ríma a takmer urýchlil proces Východnej schizmy, čo však asi v poslednej chvíli odvrátil nový cisár Bazileios I.³²

Táto kríza však spôsobila zmenu v koncilovej politike pápežov, ktorí dovtedy v rozhodnutiach podporovali cisárov, a tak vládcovia v Konštantínopole prišli o dôležitého podporovateľa ich cirkevných rozhodnutí.³³

A hoc v samotnom konci existencie Východorímskej ríše v 15. storočí sa cisári opäť snažili presadiť úniu s Katolíckou Cirkvou, aby tak získali podporu v obrane hlavného mesta a zvyškov ríše pred postupujúcimi osmanskými Turkami, proti vôli svojho pravoslávneho obyvateľstva a aj veľkej časti kléru, už sa im to nepodarilo plne presadiť, čo umožnilo Turkom dokončiť podmanenie si posledných zvyškov niekdajšieho Rímskeho impéria.³⁴

Po páde Konštantínopola 29. mája 1453 sa nový vládca mesta, sultán Mehmed II., zjavne rozhodol pokračovať v politike bývalých východorímskych cisárov, za ktorých nástupcu sa považoval, a do čela Konštantínopolského patriarchátu dosadil Gennadia Scholaria, najhorlivejšieho odporcu cirkevnej únie.³⁵

Legalizovanie kresťanstva na území Rímskej ríše a o niekoľko desaťročí neskôr aj učinenie ho štátnym náboženstvom stredomorskej superveľmoci spôsobilo, že cisári sa stali Kristovými zástupcami na zemi. Získali tak nesmierny rešpekt medzi svojimi poddanými a vďaka prvému kresťanskému cisárovi Konštantínovi, silnému a schopnému vládcovi, aj nemalú moc v Cirkvi. Po kolapse rímskej moci na Západe, si rímsky cisár sídliaci v Konštantínopole na Východe naďalej zachoval prvenstvo medzi vládcami kresťanských zemí a naďalej aj veľké cirkevné právomoci.

Úmerne s veľkosťou svojej moci však musel cisár prejavovať svoju pokoru a ísť ostatným kresťanom príkladom. Napríklad po tom, čo posledný cisár jednotnej Rímskej ríše, Theodosius I. (vládol 379-395), krutým masakrom potlačil vzburu v Solúne, na popud milánskeho biskupa Ambrosia, ktorý nad ním uvrhol cirkevnú kľiatbu, musel vykonať prísne pokánie.³⁶ To ukazuje, že hoc cisárova moc v Cirkvi bola veľká, nebola úplne neobmedzená.

³¹ HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. s. 52-53.

³² HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán*. s. 79-83.

³³ LASSUS, J. *Ranokresťanské a byzantské umenie*. 1. vyd. Bratislava : Pallas, 1971, s. 92.

³⁴ LAIOU, A. Political-historical survey, 1204-1453. In *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford : Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-925246-6. s. 292.

³⁵ LAIOU, A. *Political-historical survey...* s. 293.

³⁶ ZÁSTĚROVÁ, B. a kol. *Dějiny Byzance...* s. 47.

Situácia na Západe

Kým na Východe mal cisár v Cirkvi obrovskú, ak nie rovno rozhodujúcu, moc, tak na Západe v obnovenom cisárstve nemal panovník takúto možnosť, pretože pápež svoju autoritu upevňoval v konfrontácii s mocou cisárov.³⁷

Po páde Západorímskej ríše roku 476 boli germánske kmene, ktoré sa usídľovali na jej bývalých územiach pohanmi alebo kresťanmi, avšak nie katolíkmi. Prvými Germánmi, ktorí prijali katolícku vieru boli Frankovia za vlády kráľa Chlodovika (481-511). Tým si medzi ostatnými kmeňmi vyslúžili titul akýchsi prvorodených, a keď sa v prvej polovici 8. storočia dostal pápež Gregor II. do vážneho konfliktu s východorímskym cisárom Levom III. kvôli jeho obrazoboreckým dekrétom a jeho následnému zásahu do cirkevnej správy v Ilýrii, Kalábrii a Sicílii, začalo sa pápežstvo postupne orientovať na Frankov.³⁸

Na Vianoce roku 800 bola korunováciou Karola Veľkého pápežom obnovená Rímska ríša na Západe. Vtedy však hrozilo, že silný panovník ako Karol Veľký vytvorí z Cirkvi opäť Cirkev cisársku, no do polovice 9. storočia sa toho pápeži už od západných cisárov nemuseli báť.³⁹

Keď v 11. storočí vrcholil boj o investitúru, cisár Henrich IV. učinil roku 1077 svoju známu cestu do Canossy, pred ktorým tri dni stál v kajúcom rúchu a bosý, kým mu pápež povolil vstúpiť dnu a sňal z neho kľatbu, ktorá drasticky podrývala jeho politickú autoritu v ríši.⁴⁰

Henrich však tento svoj krok robil ako súčasť svojho plánu, v ktorom potreboval získať čas a opätovnú kontrolu nad Nemeckom,⁴¹ potom dosadil vlastného pápeža Klementa III. a vďaka svojmu silnému vplyvu jeho menovanie presadil. Boj o investitúru sa však smrťou Gregora VII. a Henricha IV. neskončil, stalo sa tak až v prvej polovici 12. storočia. No spor sa skončil faktickým víťazstvom pápežstva, pretože cisári Západu stratili vplyv na menovanie biskupov a opátov.⁴²

Oproti Východu môžeme pozorovať, že germánski králi a neskôr cisári obnovenej Rímskej ríše na Západe nemali možnosť vynútiť si takú veľkú moc v Cirkvi, ako to dokázali cisári Východorímskej (či neprerušenej Rímskej) ríše. Germánski králi, ktorí sa obsadili niekdajšie rímske územia, museli spolupracovať s miestnou cirkevnou správou, ktorá okrem klerikálnych záležitostí, sa často starala aj o politickú administratívu (viď kopírovanie ríšskej územnej správy). Kým germánske kráľovstvá vznikli na území, ktoré spravovala Cirkev, tak raná Cirkev vznikla na územiach, ktoré spravovala Rímska ríša.

Rozdiel možno badať i v tom, že kým cisári potvrdzovali (do istej doby) vo funkciách rímskych biskupov, teda pápežov,⁴³ tak naopak na Západe a v ostatných krajinách Európy, ktoré postupne prijali latinské kresťanstvo, korunoval (potvrdzoval) nových vládcov pápež.

Nezhody medzi Rímom a Konštantínopolom v dobe obrazoborectva – či už šlo o vierouku alebo zásahy cisára do cirkevnej správy – dali pápežom definitívny dôvod hľadať nový bod svojej primárnej politickej orientácie, ktorú našli vo franských kráľoch, ktorí sa ako prví z germánskych vládcov dali pokrstiť v Katolíckej Cirkvi. Tým vlastne pápeži ukázali, že to oni si vybrali vládcov Frankov, nie oni ich, a tak dali najavo, kto má v tomto vzťahu navrch. A hoc sa niektorí vládcovia obnovenej Rímskej ríše na Západe pokúšali presadiť dominanciu cisárov nad pápežmi, v konečnom výsledku zvíťazili rímski biskupi.

³⁷ MÚCSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku...* s. 162.

³⁸ ARNALDI, G. *Církev a papežství...* s. 68.

³⁹ ARNALDI, G. *Církev a papežství...* s. 69.

⁴⁰ TEICHOVA, A. *Dějiny středověku I.* Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1968, s. 165.

⁴¹ ríša Karola Veľkého sa rozdelila roku 843 na tri časti, pozn. aut.

⁴² TEICHOVA, A. *Dějiny středověku I.* s. 165-166.

⁴³ HURBANIČ, M. *Stredoveký Balkán.* s. 16.

Záver

Situácia v Cirkvi bola iná vo Východorímskej ríši a iná v kráľovstvách, ktoré povstali na troskách Západorímskej ríše, neskôr obnovenej Frankami za vlády Karola Veľkého. Cisári si svoje dominantné postavenie získali ešte za vlády prvého kresťanského cisára, Konštantína I. Veľkého. Ako sme mohli pozorovať na viacerých príkladoch, cisári si dokázali v Cirkvi presadiť takmer hocičo a zdá sa, že to mohlo byť akýmikoľvek prostriedkami. Takáto politika však vedela cisárom spôsobovať problémy, keďže sa ich rozhodnutia nemuseli vždy stretnúť so širokým ohlasom medzi ich poddanými, ako tomu bolo napríklad v prípade Herákleiovho *monotheizmu* či hlavne neslávne známeho obrazoborectva za vlády Leva III. a (niektorých) jeho nasledovníkov.

Po obrazoborectve, ktoré ríšu s prestávkami pohltilo na viac než storočie, môžeme sledovať, že Bardas, faktický vládca ríše, začal opäť ostro zasahovať do chodu Cirkvi, čím vyvolal takmer schizmatickú krízu so Západom. Dokument *Epanagoge* z konca 9. storočia však popiera neobmedzenú moc cisárov v Cirkvi, čo mohlo byť reakciou práve na cirkevnú politiku cisárov vedúcou k obrazoborectvu a po ňom k Fotiovej schizme. Na konci existencie Východorímskej ríše sme mohli sledovať, že cisári už nedokázali nanútiť ľudu ani duchovenstvu svoju víziu únie s Katolíckou Cirkvou.

No cirkevné praktiky, ku ktorým sa cisári uchýľovali, si nachádzali odpor aj medzi pápežmi, no ani vzdorovitosť pápežov nestačila zlomiť cisárovi vôľu. Preto sa po vypuknutí obrazoborectva, no hlavne po machináciách cisára Leva III., ktoré robil na západnom Balkáne, južnej Itálii a na Sicílii, začali orientovať na franských kráľov a korunováciou Karola Veľkého za cisára Západu túto orientáciu aj potvrdili. No keďže politika césaropapizmu nebola vo Franskej a následne Rímsko-nemeckej ríši zakorenená, a tak pápežská moc dokázala triumfovať nad tou panovníckou.

Použitá literatúra

ANGOLD, Michael. WHITBY, Michael. Structures and administration. In JEFFREYS, Elisabeth. HALDON, John. CORMACK, Robin [Eds.]. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford : Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-925246-6. s. 571-582.

ARNALDI, Girolamo. Církev a papežství. In LE GOFF, Jaques, SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. 4. vyd. Praha : Vyšehrad, 2020. ISBN 978-80-7601-255-4.

CUNNINGHAM, Mary. Clergy, monks, and laity. In JEFFREYS, Elisabeth. HALDON, John. CORMACK, Robin [Eds.]. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford : Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-925246-6. s. 527-538.

HERRIN, Judith. *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*. London : Penguin Books, 2007. 861 s. ISBN: 978-0-141-91136-6.

HURBANIČ, Martin. *Stredoveký Balkán*. Bratislava : Stimul, 2010. 209 s.

HURBANIČ, Martin. *Súboj titanov*. Bratislava : Veda, 2020. 312 s. ISBN 978-80-224-1819-5.

LAIUO, Angeliki. Political-historical survey, 1204-1453. In JEFFREYS, Elisabeth. HALDON, John. CORMACK, Robin [Eds.]. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford : Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-925246-6. s. 280-324.

LASSUS, Jean. *Ranokresťanské a byzantské umenie*. 1. vyd. Bratislava : Pallas, 1971. 190 s.

MÚČSKA, Vincent – DANIŠ, Miroslav – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. *Dejiny európskeho stredoveku: I. Raný stredovek*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 389 s. ISBN 80-7165-576-7.

TEICHOVA, Alice. *Dějiny středověku I*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1968. 260 s.

WINSTON, Richard. *Hagia Sophia: A History*. New Word City : [S. L.] 2017. 192 s.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila a kol. *Dějiny Byzance*. Praha : Academia, 1992. 529 s. ISBN 80-200-0454-8.

Diplomat neskorého stredoveku: Enea Silvio Piccolomini do nástupu na pápežský stolec

Richard Antony

Abstrakt

Cieľom konferenčného príspevku je predstavenie osoby významného neskorostredovekého diplomata a humanistu Eneu Silvia Piccolominiho v dobe, keď sa zintenzívňovali medzinárodné vzťahy a silnel vplyv vyslancov a radcov. Enea Silvio Piccolomini predstavuje vzor diplomata 14.-15. storočia, ktorý sa svojou úspešnou prácou dokázal dostať na významné svetské a neskôr cirkevné posty, čo vyvrcholilo jeho nástupom na pápežský stolec. Vo svojom príspevku, ktorý tvorí jednu z kapitol mojej záverečnej práce, sa zameriavam na jeho kariéru práve pred vstupom do pápežského úradu. Primárne sa venujem predstaveniu jeho diplomatickej práce, významných misií, ktoré vykonal a výsledkov, ktoré dosiahol. Príspevok stručne predstavuje Eneu v detstve, počas jeho štúdia a následne vo väčšej miere poukazuje na jeho zahraničné cesty a skutky vo funkcii sekretára významných cirkevných predstaviteľov danej doby ako napríklad kardinála Domenica Capranicu, protipápeža Felixa V. či svetských predstaviteľov ako cisára Fridricha III. V príspevku prostredníctvom biografickej metódy skúmam diplomatické činy Eneu Silvia Piccolominiho s poukázaním na širší kontext doby a diplomatických vzťahov v nej.

Kľúčové slová: Enea Silvio Piccolomini, diplomat, cirkev, neskorý stredovek, diplomacia, Svätá ríša rímska

Úvod

V histórii nepoznáme veľa príkladov pápežov, ktorí sú viac známi svojím životom pred pontifikátom. Takýmto príkladom je práve Enea Silvio Piccolomini. V príspevku sa venujeme kariére tohto významného diplomata, spisovateľa a humanistu do nástupu na pápežský stolec. Konkrétne sledujeme úsek jeho života od narodenia cez začiatok diplomatickej kariéry až po jej pomyselné vyvrcholenie, ktoré predstavuje zisk pozície sekretára na cisárskom dvore. Každá kapitola sa venuje inej časti jeho života do obdobia, kedy začal pôsobiť na dvoroch cisára Fridricha III. a pápeža Eugena IV.

Cieľom konferenčného príspevku je predstavenie výnimočnosti osoby Eneu Piccolominiho na základe diplomatických vzťahov a významných udalostí. Tieto vzťahy a udalosti sledujeme na pozadí doby, v ktorej sa zintenzívňovali medzinárodné kontakty a silnel vplyv vyslancov a radcov. Práve tento účinok diplomacie v príspevku analyzujeme a snažíme sa preukázať aj dosah samotného Piccolominiho na udalosti vtedajšej doby, ktoré zaznamenal aj do svojej autobiografie, čo nám dáva priestor na porovnanie historických udalostí jeho optikou a súčasnou historiografiou.

Pri štúdiu osobnosti a diplomatickej kariéry Eneu Silvia Piccolominiho sme čerpali z rôznych dostupných zdrojov. Nosným materiálom bola práve jeho už vyššie spomínaná autobiografia *Commentarii*.¹ Táto kniha nám ponúka priestor vyskladať Piccolominiho život na základe

---

¹PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre pápeže Pia II. ve třinácti knihách*. České Budějovice: Bohumír Němec - Veduta, nakladatelství a vydavatelství, 2020, Svazek 1.

detailov, čo nebýva u osobností z obdobia stredoveku zvykom. Samozrejme, je tomu tak preto, že ide o autobiografiu. Inak sa o jeho živote dozvedáme len rôzne fragmenty z kníh o dejinách pápežstva, ktoré berú zreteľ najmä na obdobie pontifikátu. Preto je pre naše skúmanie autobiografia *Commentarii* neoceniteľnou.

Širší kontext cirkevných udalostí dopĺňajú knihy *Cirkevné dejiny 3*² od Pavla Aleša či *Malé cirkevní dějiny*³ Augusta Franzena. Udalosti svetských dejín poodhaľuje publikácia *Evropa pozdního středověku 1300-1500*⁴ od Denisa Haya. Zo zahraničných zdrojov stojí za zmienku kniha od Cecilie Ady *Pius II. (Aeneas Silvius Piccolomini) the Humanist Pope*⁵ z roku 1913. Kniha je akýmsi prepisom jeho autobiografie, avšak je doplnená o fakty, ktoré samotný Piccolomini nespomína.

Detstvo a štúdium

Enea Silvio Piccolomini sa narodil 18. októbra 1405⁶ v meste Corsignano v Sienskej republike, dnes už toto mesto poznáme pod názvom Pienza ako súčasť talianskeho regiónu Toskánsko. Jeho rodičmi boli Silvio Piccolomini a Vittoria Forteguerra, ktorí pochádzali zo zámožných sienskych rodov. Rod Piccolominiovcov prišiel do Sieny z Ríma.⁷ Patrili medzi najstaršie a najvznešenejšie rody. Vlastnili veľké množstvo hradov, avšak len do doby, pokiaľ boli pri moci vznešené rody. Po prevzatí moci do rúk ľudu ich postavenie začalo upadať. V čase Eneovho narodenia už nedisponovali majetkami ani mocou, tie totiž stratili na sklonku predošlého storočia. Eneov starý otec - Enea Silvio dokázal aj po tejto zmene v spoločnosti udržať pre jeho rod slušnú časť majetku. Zomrel však nečakane a až po jeho úmrtí sa narodil otec Eneu, a to Silvio Piccolomini, o ktorého sa starali jeho poručníci. Tí nerozvážnym hospodárením premrhali celú časť majetku určeného pre malého Silvia. Napriek všetkým týmto okolnostiam získal vzdelanie hodné mladého šľachtica a po štúdiu sa z neho stal vojak. Za ženu si vzal mladú Vittoriu Forteguerra a spoločne sa presťahovali do mestečka Corsignano v údolí Orcia.⁸ Silvo a Vittoria mali spolu osemnásť detí, len tri sa však dožili dospelého veku. Jedným z nich bol aj Enea Silvio Piccolomini. Vzhľadom na udalosti, ktoré sa v Siene udiali pred jeho narodením, teda odsun nobility od moci, prežil Enea skromné detstvo na otcovom statku v Corsignano.⁹

V detstve prekonal Enea niekoľko nepríjemných zranení. Ako trojročný sa hral so svojimi rovesníkmi, keď nešťastne spadol a hlavu si narazil na kameň. Z tohto zranenia mu pomohol jeho strýko Niccolo da Manticoli, ktorý pôsobil ako tzv. lekár "praktik", teda bez skutočného lekárskeho vzdelania. Neskôr, keď mal Enea osem rokov utrpel ďalšie veľmi vážne zranenie. Zrazil sa s rozzúreným býkom a opäť bol v ohrození života. Z jeho už spomínaných sedemnástich súrodencov sa len traja dožili dospelého veku, pričom naraz ich nikdy nežilo viac ako desať. Okrem Eneu sa dospelého veku dožili aj jeho sestry Laudomia a Katarína.¹⁰ Aj napriek všetkým týmto nepríjemným skutočnostiam, ktoré na mladého Eneu číhali, sa mu podarilo dostať na štúdiá.

² ALEŠ, Pavel. *Cirkevné dejiny 3*. Košice: Rektorát UPJŠ v Košiciach, 1993.

³ FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. Praha: Zvon, 1995.

⁴ HAY, Denis. *Evropa pozdního středověku 1300-1500*. Praha: Vyšehrad spol.s.r.o., 2010.

⁵ ADY, Cecilia. *Pius II. (Aeneas Silvius Piccolomini) the Humanist Pope*. Londýn: Methuen, 1913

⁶ Enea Silvio Piccolomini (*18.10.1405-† 14.8.1464)

⁷ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáře papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.8-9

⁸ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáře papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.19

⁹ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáře papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.8-9

¹⁰ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáře papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.20

V roku 1423, teda vo svojich osemnástich rokoch odišiel z rodného statku študovať právo. Univerzita v Siene, na ktorú mladý Enea nastúpil sa pýšila tradíciou už od roku 1240. Napriek svojej dlhoročnej tradícii v tomto období nepatrila k najvýznamnejším talianskym univerzitám. Dôvodom bola najmä "stredoveká tradícia", na ktorej si univerzita stále zakladala a len minimálne otvárala svoje brány novým myšlienkam a trendom, ktoré predstavoval humanizmus. I napriek týmto okolnostiam si mladý Enea počas štúdia na univerzite osvojil myšlienky humanizmu a renesancie. Veľkú rolu v tom zohral jeho profesor práva Mariano de Sozzini. Piccolomini ho v jednom zo svojich neskorších listov opísal ako výrečného muža, ktorý ovláda kanonické i svetské právo, zaujíma sa o dejiny, píše básne v toskánštine a študuje filozofické spisy.¹¹ Okrem Sozziniho zohrali veľkú rolu v jeho univerzitnom živote jeho príbuzní. Vyštudovať mohol len s pomocou svojej tety Bartolomei Tolemei a strýka Niccolu Lolliho, počas svojho štúdia v Siene prebýval práve u nich.¹²

Počas štúdia navštívil aj iné súčasné severotalianske univerzitné mestá ako napríklad Florenciu, Boloňu, Padovu či Ferraru. Stalo sa tak potom, čo vypukla bitka o Luccu v rokoch 1429-1433. Do Sieny sa však vrátil ešte v čase jej trvania. Po ukončení štúdia v roku 1431 bola jeho šanca na získanie úradu v rodnej Siene veľmi nízka a to najmä kvôli už spomínaným udalostiam spojených so stratou moci nobility.¹³

Začiatok kariéry a prvé zahraničné misie

V období po ukončení štúdia zohral v jeho živote veľkú rolu kardinál Domenico Capranica. Práve Capranica mu v tomto neľahkom životnom období ponúkol pozíciu sekretára a v roku 1431 sa v jeho službách zúčastnil Bazilejského koncilu. Piccolomini však nevstúpil do kňazského stavu a koncilu sa zúčastnil ako svetský diplomat,¹⁴ ktorý si postupne začal osvojovať myšlienky konciliarizmu.¹⁵ S odstupom času sa ukázalo, že jeho spojenie s Capranicom a účasť na koncile boli pre Piccolominiho kariéru prelomové momenty, ktoré ho voviedli do sveta diplomacie. Kardinál Domenico Capranica v tom čase sám pôsobil ako sekretár pápeža Martina V., ktorý ho vymenoval za kardinála v roku 1426. V roku 1430 pápež Martin V. skonal a Capranicov kardinálsky post neuznal nový pápež Eugen IV. To viedlo Capranicu k účasti na koncile, rozhodol sa tam obhájiť svoje vymenovanie.

Po náročnej ceste na koncil, ktorú sprevádzali ničivé búrky na mori a neskôr problémy s prekonávaním zamrznutých hôr svätého Gotharda na území dnešného Švajčiarska sa Capranica spolu so svojim sprievodom dostal na koncil, a aj za pomoci Eneu svoj post kardinála pred koncilom obhájil. Napriek úspešnej spolupráci neostal Enea v Capranicových službách. Išlo o spleť udalostí, ktoré boli spojené jednak s finančnými problémami Domenica Capranicu, ale aj so vzrastom záujmu o Eneove služby. Ten prešiel do služieb Nicodema della Scalu, biskupa z Freisingu a Bartolomea Viscontiho, biskupa z Novarry. Enea pre obidvoch zostavoval a potvrdzoval listy. Nicodema odprevadil na stretnutie kniežat a kurfirstov do Frankfurtu, ktoré tam prebiehalo v októbri roku 1432. Naopak Bartolomea nasledoval do Milána, kde sídlil jeho pán Filip, vojvoda milánsky.¹⁶

¹¹ ADY, Cecilia. *Pius II. (Aeneas Silvius Piccolomini) the Humanist Pope*.s.10-11

¹² PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre pápeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.20

¹³ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre pápeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.8-9

¹⁴ BARTL, Július. *Pápež v službách demokracie. Aeneas Silvius Piccolomini a jeho misia v strednej Európe*. Historická revue. 2000, 11(6).s.12

¹⁵ Konciliarizmus – teória, ktorá hovorí, že všeobecný cirkevný koncil je nadradený pápežovi. [cit.13.4.2023]Dostupné online: <https://www.britannica.com/topic/conciliarism>

¹⁶ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre pápeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.20-23

Aj v Miláne si urobil Enea dobré meno, keď zasadal pred radou vojvodu vo veci výberu rektora univerzity. Proti sebe stáli dvaja kandidáti - jeden zo vznešeného milánskeho rodu Crotti a druhý prostého pôvodu z Novarry. Aj napriek väčšine, ktorá držala stranu milánskeho kandidátovi a navzdory tomu, že v rade vojvodu mal tento kandidát dvoch strýkov sa preklopila miska váh na stranu kandidáta z Novarry, ktorého sa Enea zastal presvedčivou rečou.¹⁷

Jedna z prvých významných zahraničných misií sa pre Eneu zrodila takpovediac z náhody. Aj keď výstižnejšie by bolo uviesť, že išlo o sled kuriózných okolností, ktoré k tomu viedli. Enea totižto sprevádzal Bartolomea Viscontiho do Florencie, kde od júna 1434 sídlil pápež Eugen IV. Práve vo Florencii bol zo sprisahania voči pápežovi obvinený biskup Bartolomeo Visconti, do tohto sprisahania, ktoré malo vyvrcholiť únosom pápeža bol zapletený aj Piccolomini. Po tomto obvinení sa Piccolomini uchýlil "pod ochranné krídla" vtedajšieho kardinála od Svätého kríža Albergatiho.¹⁸ Treba však dodať, že v čase obvinenia sa Piccolomini vo Florencii nenachádzal, keďže odišiel za kondotierom¹⁹ Niccolom Piccininom, ktorý slúžil milánskeho vojvodovi Filippovi Mariovi, aby s ním jednal o bližšie nešpecifikovaných skutočnostiach. Obvinenie tak bolo vznesené v čase jeho neprítomnosti. Albergati, ktorý patril medzi najväznejších kardinálov učinil z Eneu svojho sekretára a Viscontimu pomohol so zbavením obvinenia pred pápežom. Samotný Niccolo Albergati sa v tom čase stal pápežským legátom vo Francúzsku a mal za úlohu vyjednať mier medzi francúzskym kráľom Karolom VII. a anglickým kráľom Henrichom VI. Na túto významnú misiu odišiel spoločne s kardinálom aj Enea Silvio Piccolomini.²⁰

Francúzsko a Škótsko

Misia Niccolu Albergatiho a Eneu Piccolominiho sa začala pri Ženevskom jazere, kde navštívili vojvodu Amadea VIII. Savojského, neskoršieho protipápeža Felixa V. Vojvoda sem odišiel činiť pokánie a formálne sa vzdal svetského sveta. Podľa Piccolominiho si však pri brehoch Ženevského jazera skôr užíval ako sa kajaľ. Okrem toho vyjadril Enea Piccolomini vo svojej autobiografii *Commentarii* názor, že na tomto mieste pravdepodobne Amadeo očakával svoje povolanie na pápežský stolec, ktoré nastalo o osem rokov neskôr, keď ho za pápeža zvolili duchovní otcovia v Bazileji. Po návšteve Amadea Savojského sa kardinál spoločne s Eneom vydal na cestu do Arrasu, kde sa stretli anglickí a francúzski kardináli.²¹

Nešlo o náhodné stretnutie kardinálov, tieto rokovania súviseli so storočnou vojnou medzi Anglickom a Francúzskom. Táto vojna je tradične vymedzovaná rokmi 1337-1453 a bola záťažou najmä pre Francúzsko, na ktorého území sa odohrávala. Kardinál Albergati sa tu v pozícii pápežského legáta snažil vyjednať všeobecný mier medzi Anglickom a Francúzskom, to však nebolo možné. Preto sa rozhodol z Filipa, vojvodu Burgundského sňať prísahu, ktorú dal anglickému kráľovi, a ktorou ho uznával za právoplatného kráľa Francúzska. Zmieril ho tak s francúzskym kráľom Karolom VII. Práve v roku 1435 vznikol dojem, že burgundský vojvoda zradil svojich spojencov. Obraz tejto zrady videli Angličania práve v arraských rokovaniach.²²

¹⁷ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.23

¹⁸ RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů: dějiny a tajemství: životopisy 265 římských papežů*. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 2005.s.444

¹⁹ Kondotier-vodca skupiny žoldnierov zapojených do početných vojen medzi talianskymi štátmi od polovice 14. do 16. storočia.[cit.12.12.2022]Dostupné online: <https://www.britannica.com/topic/condottiere>

²⁰ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.23-24

²¹ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.24-25

²² HAY, Denis. *Evropa pozdního středověku 1300-1500*.s.89-91

Neskôr sa ukázalo, že mierové rokovania v Arrase z roku 1435, ktoré napomohli k mieru medzi Francúzskom a Burgundskom napomohli ukončiť storočnú vojnu.²³

Škótsko očami Eneu Silvia Piccolominiho

Ešte pred Filipovým vypovedaním spojenectva s Anglickom vyslal kardinál Albergati Eneu do Škótska. Zmysel tejto cesty nie je dodnes jasný. Podľa Giovaniho Campana, raného životopisca Pia II. (Eneu Piccolominiho), bol Enea vyslaný do Škótska, aby presvedčil škótskeho kráľa o nutnosti vojny proti Anglicku. To by odvrátilo pozornosť Anglicka od kontinentu, teda aj od Burgundska. Tento úmysel sa však nenaplnil. Preto považujú súčasní historici túto cestu za Eneovu snahu obhájiť jedného škótskeho preláta pred kráľom, aby opätovne získal jeho priazeň.²⁴

Eneova cesta do Škótska sa začala v meste Calais, ktoré leží na brehu oceánu oproti Anglicku. Eneu tu zadržali a nedovolili mu pokračovať v ceste ale ani vrátiť sa späť. Tu sa mu dostalo pomoci od kardinála z Winchesteru, ktorý sa práve vrátil z rokovaní v Arrase. Enea bol prepustený a mohol predstúpiť pred anglického kráľa s prosbou o doprovod na cestu do Škótska. Ten mu anglický kráľ zamietol s tým, aby sa vrátil odkiaľ prišiel. Angličania totižto vedeli, že ide o sekretára kardinála Albergatiho, ktorý im zmaril spojenectvo s Burgundskom. Enea bol preto nútený čeliť nástrahám mora. Cestoval do mesta Bruggy a neskôr do Sluis (dnešné Holandsko), kde nastúpil na loď do Škótska. Po nebezpečnej námornej ceste, keď loď aj s Eneom strhlo až na pobrežie Nórska, sa posádka na dvanásty deň konečne dostala k pobrežiu Škótska.

Prvé Eneove kroky nesmerovali za škótskym kráľom, ale na pútnické miesto do Whiterkirku. Išlo o pútnické miesto zasvätené Panne Márii z Haddingtonu. Enea prišiel na toto miesto pešo, po príchode zistil, že nemôže hýbať nohami, ktoré boli stuhnuté mrazom. Služobníci ho preto odniesli do najbližšej dediny, čo mu pravdepodobne zachránilo život. Keď konečne predstúpil pred škótskeho kráľa Jakuba, dostalo sa mu všetkého čo vyžadoval. Splnil svoju misiu tým, že obhájil neznámeho preláta, bola mu preplatená cesta, dostal peniaze na spätnú cestu a k tomu aj dva kone.²⁵

Enea si na svojej ceste Škótskom pozorne všímal aj okolitú krajinu. Zaznamenal si škótske zvyky a obyčaje, vzhľad ich príbytkov či krásy prírody. Všímal si aj vzhľad škótskych mužov a žien, typickú obživu, neúrodnú zem, či to, že Škótsko je krajinou rozdelenou na dve časti. Jednu časť tvorí zem, ktorá je pravidelne obrábaná a tú druhú tvoria lesy, kde žijú Škóti hovoriaci iným jazykom. Zaujímavou je jeho poznámka, že Škóti nepočujú nič radšej ako nadávky na Angličanov.

Po splnenej misii bol čas opustiť Škótsko. Eneovi ponúkli miesto na tej istej lodi, na ktorej takmer stroskotal pri prvej plavbe. Enea nechcel pokúšať šťastie a ako sa sám vyjadril, radšej sa na ceste zveril ľuďom ako moru. Ako sa neskôr ukázalo, urobil dobre - loď naozaj stroskotala. Enea sa prezliekol za kupca a vydal sa na cestu zo Škótska cez Anglicko.

Túto cestu začal prechodom cez hraničnú rieku Tweed a následne požiadal o nocľah v jednom z dedinských domov. Enea tu vyvolal veľký rozruch, keďže miestni neboli zvyknutí na takéto zahraničné návštevy. Pýtali sa kňaza odkiaľ pochádza a či je vôbec kresťan. Ešte väčší rozruch vyvolala fľaša vína a bochník chleba, ktoré Enea položil na stôl. Všetci sa hneď zbehli k stolu a chceli ochutnať, pretože ešte nikdy nevideli biely chlieb a víno. Po dlhej večeri, ktorá trvala asi

²³ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.24-25

²⁴ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.25-26

²⁵ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.26-2

do druhej hodiny po západe slnka, sa hostiteľ i kňaz spoločne so všetkými mužmi vydali na cestu do akejsi veže, kde zvyčajne prechádzali škótske nájazdy. Aj napriek Eneovej snahe mu neumožnili odísť spolu s nimi a tak ostal v miestnosti s približne stovkou žien. Napokon k žiadnemu škótskemu útoku nedošlo a Enea tak mohol za úsvitu odcestovať do mesta Newcastle, odkiaľ cestoval do Durhamu a neskôr do Yorku.

Paradoxom je, že sa k nemu počas cesty pripojil istý anglický sudca, ktorý mu hovoril o udalostiach z Arrasu a zlorečil pred ním na kardinála Albergatiho. Samozrejme netušil, že Enea je jeho sekretárom. Enea bol tak bezpečne odprevadený do Londýna človekom, ktorý ak by poznal jeho pôvod, zrejme by ho bez váhania zavrhol do žalára. Následné Eneove kroky smerovali už na pevninskú Európu a to konkrétne do Bazileja, aby sa tam pripojil ku kardinálovi od Svätého kríža.²⁶

K tejto kapitole Piccolominiho života, v ktorej zbieral nevyhnutné diplomatické skúsenosti pre svoju ďalšiu kariéru, patrili aj iné ako len pracovné záležitosti. S jeho prvými zahraničnými cestami sa spájajú aj nelegitímne deti, ktoré splodil. Treba však podotknúť, že Piccolomini nikdy netrval na tom, že jeho minulosť je bez škvrn. Na svojich prvých zahraničných cestách splodil nemanželské deti- jedno so Škótkou a druhé s istou Bretónkou. Vo svojej autobiografii *Commentarii* síce svoju cestu do Škótska popísal ako obdobie zdržanlivosti uprostred pokúšenia, avšak myslel tým skôr to, že svoje sklony dokáže ovládať. Taktiež treba dodať, že všetky tieto excesy vykonal ešte ako mladý muž, ktorý nebol súčasťou cirkvi.²⁷

Bazilejský koncil v kontexte Piccolominiho diplomacie

Predchodcom Bazilejského koncilu bol koncil v Pávii v roku 1423, ktorý neskôr pápež Martin V. preložil do Sieny a napokon aj úplne zrušil. Problémom bola nízka účasť, ktorá nemohla zaistiť reformu západnej cirkvi, po ktorej jej kritici volali. Napokon sa Martin V. rozhodol zvolať koncil do Bazileja. Tento 17. všeobecný cirkevný koncil, ktorý sa mal zaoberať reformou cirkvi a úniou medzi západnou a východnou cirkvou neotvoril pápež Martin V. ale jeho nástupca Eugen IV. prostredníctvom legáta Giuliana Cesariniho, keďže pápež Martin zomrel ešte pred plánovaným otvorením koncilu.²⁸

Na koncile došlo k napätiu medzi pápežom a účastníkmi koncilu. Tí sa totižto začali považovať za nadradenú inštanciu. Sami seba považovali za najvyššiu súdnu a správnu inštitúciu v cirkvi. Aby pápež tieto zmätky vyriešil, rozhodol sa koncil presunúť do Ferrary v roku 1437. V Bazileji však aj po presune koncilu ostala istá skupina jeho účastníkov, ktorá neskôr zvolila protipápeža Félixu V. a vytvorila tak poslednú pápežskú schizmu v dejinách cirkvi. Postavenie pápeža Eugena IV. sa medzičasom posilnilo a Bazilejský koncil, ktorý od roku 1437 pôsobil schizmaticky, nemohol túto situáciu ďalej ustáť. V roku 1449 odstúpil protipápež Felix V. a v cirkvi sa skončil radikálny konciliarizmus.²⁹

Zložité rokovania Bazilejského koncilu sledoval mladý Piccolomini so záujmom a neskôr sa do nich aktívne zapojil. Spočiatku zastával v boji medzi pápežom Eugenom IV. a koncilom neutrálne stanovisko. Neskôr sa pridal na stranu konciliarizmu. V Bazileji ostal aj po presunutí koncilu do Ferrary, kde odišla veľká väčšina účastníkov na čele s pápežským legátom Giovannim Cesarinim. Piccolomini, ktorý ostal v Bazileji vo svojich spisoch obhajoval koncil ako

²⁶ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve trinácti knihách*.s.27-31

²⁷ RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů: dějiny a tajemství: životopisy 265 římských papežů*.s.445

²⁸ ALEŠ, Pavel. *Cirkevní dějiny* 3.s.112-114

²⁹ FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*.s.175-176

nadradenú inštitúciu v cirkvi. Tieto názory mu v neskoršom období jeho kariéry vyhadzovali na oči jeho protivníci.³⁰

Jednou z tém koncilu bola aj vyššie spomínaná únia medzi východnou a západnou cirkvou. Zaujímavosťou tejto témy je to, že pápež Eugen presvedčil Grékov, ktorí prichádzali na koncil rokovať o tomto bode, aby nešli do Bazileja, kam boli pozvaní, ale aby sa s ním zišli vo Ferrare. Aj pri tejto príležitosti nastal spor medzi pápežom a koncilom. Pápež bazilejských otcov exkomunikoval a tí ho naopak vyhlásili za heretika.³¹

Problémom tohto bodu koncilu bolo aj to, že si Gréci nárokovali preplatenie výdavkov na cestu. Malo ísť o sedemdesiat tisíc zlatých florénov. V dôsledku tejto požiadavky vyhlásil koncil úplné odpustky. Rozpor, ktorý sa neustále vyhocoval pokračoval aj v téme odpustkov. Kým pápež chcel, aby boli odpustky vyhlásené v jeho mene a potvrdené koncilom, zástupcovia koncilu žiadali vyhlásenie odpustkov v ich mene s podporou pápeža. Enea sledoval tento spor aj priamo v Boloni, kde v tej dobe sídlil pápež Eugen IV. Tu si Enea uvedomil, že pápež nerád vidí ľudí obhajujúcich koncil a konciliarizmus ako taký. Aj preto z Bolone odišiel do Bazileja a vstúpil do služieb Juana Cervantesa - kardinála od Svätého Petra v okovách.³²

Piccolominiho pôsobenie na koncile môžeme sledovať aj prostredníctvom sporu, ktorý nastal s príchodom Grékov. Konkrétne vidíme jeho výraznú stopu pri výbere nového mesta, v ktorom by sa mohol koncil uskutočniť. Na výber boli mestá ako Florencia, Udinese, Pávia a Avignon. Pred koncilom vystúpili rečníci zastupujúci každé mesto. Páviu zastupoval Isidor da Rosate, absolvent právnickej fakulty univerzity v Pávii. Jeho reč však skôr odrádzala ako napomáhala prideleniu koncilu práve do tohto mesta. Piccolomini sa v dôsledku tejto nevydarenej reči rozhodol aj so súhlasom legáta Cesariniho spísať vlastnú reč a obhájiť mesto pred koncilom. Jeho prejav bol mimoriadne vydarený a po jeho skončení ho väčšina poslucháčov žiadala o kópiu. Po tejto udalosti sa dostal Enea Piccolomini do širšieho povedomia koncilu ale i svetských predstaviteľov ako napríklad milánskeho vojvodu Filippa Maria. Postupne mu na koncile prideliť funkcie pisára, abreviátora či strážcu kľúčov k zásobám olova. Zasadal aj v Rade dvanástich³³ a predsedal Komisii viery. Trikrát slúžil ako vyslanec koncilu v Štrasburgu, dvakrát v Kostnici a raz v Savojsku a vo Frankfurte.³⁴

Po smrti prepošta milánskej baziliky svätého Vavrinca sa vtedajší milánsky arcibiskup Francesco Pizolpasso rozhodol vymenovať Eneu za nového prepošta. S tým nesúhlasil najmä Isidor da Rosato, ktorého Enea značne potupil pri obhajobe Pávie na koncile. Isidorovým hlavným argumentom bolo to, že Enea nepochádza z Milána. Paradoxom tejto situácie bolo to, že samotný milánsky arcibiskup pochádzal z Bolone. Napokon dostal úrad prepošta istý muž zo šľachtického rodu Landriani. Eneova dôležitosť sa však ukázala pri jeho príchode do Milána. Bol natoľko váženým u vládára, že sa muž z rodiny Landriani úradu vzdal v jeho prospech.³⁵

Enea sekretárom protipápeža a neskôr pápeža

Po pretrvávajúcich nezhodách medzi pápežom Eugenom IV. a skupinou konciliaristov v Bazileji došlo 25. júna 1439 k odvolaniu pápeža Eugena IV. dekrétom. Na voľbu nového pápeža vybrali

³⁰ BARTL, Július. *Pápež v službách demokracie. Aeneas Silvius Piccolomini a jeho misia v strednej Európe*.s.12

³¹ ALEŠ, Pavel. *Cirkevné dejiny* 3.s.114

³² PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.32

³³ Rada dvanástich – tento orgán musel prerokovať všetky rozhodnutia koncilu pred ich schválením

³⁴ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.32-33

³⁵ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.33-35

osem predstaviteľov z každého národa, ktorí tvorili celok tridsiatich dvoch voliteľov.³⁶ Samozrejme, že táto významná udalosť neobišla ani Piccolominiho, ktorý bol v tom čase prítomný v Bazileji. Konciliaristi ho chceli vybrať ako jedného z Italov, ktorí sa budú podieľať na voľbe nového pápeža. Problémom však bolo, že doposiaľ nezískal žiadne kňazské svätenie. Piccolominimu pri tejto príležitosti ponúkli dišpenz, ktorý by mu umožnil zúčastniť sa voľby a získal by nižšie kňazské svätenia. Túto možnosť však odmietol a voľby sa zúčastnil ako ceremoniár - z tejto pozície sledoval voľbu Amadea Savojského za pápeža Felixa V. Následne vyslal koncil Piccolominiho ako svojho vyslanca za Amadeom, ktorý v tom čase stále prebýval pri Ženevskom jazere. Piccolominimu tak prislúchala ďalšia významná udalosť a to slávnostné oznámenie úspešnej voľby za pápeža Amadeovi osobne. Ten si ho následne zvolil za svojho sekretára a Enea Piccolomini mu slúžil na rôznych misiách v Ripaille, Thonone, Ženeve, Lausanne i v Bazileji.³⁷

Počas služby u protipápeža Félix V. bol Piccolomini veľmi činný aj v literárnej tvorbe. Jednu zo svojich prvých kníh síce napísal ešte v roku 1434, teda pred vstupom do jeho služieb, avšak v jeho tvorbe zaujíma špecifické miesto, keďže ide o knihu spomienok na Bazilejský koncil. Kniha vyšla pod titulom *Popis mesta Bazilej (Descriptio urbis Basilee)*.³⁸ V priamej súvislosti s protipápežom Félixom treba spomenúť knihu, ktorú napísal na jeho obranu v roku 1440. Išlo o knihu dialógov *Libellus dialogorum de generalis concilii auctoritate*, v ktorej obhajoval koncil a postavenie protipápeža Félix V.³⁹ V roku 1450 svoju knihu dialógov radikálne prepísal, aby tak obhájil a do istej miery legitimoval zmenu svojho postoja voči konciliarizmu a pápežskej schizme. Kniha vyšla pod titulom *De rebus Basilee gestis*.⁴⁰ Do obdobia jeho služby u protipápeža patrí aj jeho najznámejší román. V roku 1444 napísal román v boccacciovskom štýle s názvom Eurylaos a Lukrécia (*Historia de duobus amantibus*). Tento román predstavoval Piccolominiho nielen ako spisovateľa a humanistu ale aj ako človeka, ktorý žil v mladosti pomerne roztopašným spôsobom života. Tohto spôsobu života sa vzdal po vysvätení za kňaza roku 1445.⁴¹

Služba u protipápeža Félix V. pomohla Piccolominimu vo významnom ohľade jeho kariéry a to, že sa dostal do povedomia cisárskeho dvora, na ktorom neskôr začal pôsobiť. Jeho cesta na cisársky dvor a tým aj nepriamo za pozíciou sekretára u pápeža Eugena IV. sa začala misiou u protipápeža Félix V. Piccolomini totižto sprevádzal Félixových radcov na stretnutí s cisárom Fridrichom III. Pri tejto príležitosti sa Enea Piccolomini zoznámil so Silvestrom, biskupom z Chiemsse, ktorý pôsobil ako kancelár cisára. Následne nadviazal dobré vzťahy s Jakubom, arcibiskupom trevírskym, ktorý bol jedným z voliteľov cisára a osobne cisárovi odporučil Piccolominiho do služby.⁴²

---

³⁶ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.38-39

³⁷ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.39

³⁸ K šestistému výročí narození Eney Silvia Piccolominiho, spisovatele, historika a papeže Pia II. [cit.16.12.2022]Dostupné online: <https://www.iliteratura.cz/clanek/17857-piccolomini-enea-silvio>

³⁹ RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů: dějiny a tajemství: životopisy 265 římských papežů*.s.445

⁴⁰ K šestistému výročí narození Eney Silvia Piccolominiho, spisovatele, historika a papeže Pia II. [cit.16.12.2022]Dostupné online: <https://www.iliteratura.cz/clanek/17857-piccolomini-enea-silvio>

⁴¹ GELMI, Josef. *Papežové od svatého Petra po Jana Pavla II.*. Praha: Mladá fronta, 1994. s.152

⁴² PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.39

Cisársky dvor a cesta k zmiereniu s pápežom

Piccolomini sa vďaka významným kontaktom, ktoré postupne nadobúdal, dostal do priazne cisára. Ten mu udelil korunu básnika⁴³ spolu s privilégiami, ktoré k nej prislúchajú. Okrem toho však prišlo oveľa významnejšie ocenenie jeho práce - cisár ho požiadal, aby vstúpil do jeho služieb. S tým však nemohol Piccolomini okamžite súhlasiť, keďže bol stále sekretárom protipápeža Félix a tak cisárovi navrhol, že sa vráti do Bazileja a pokúsi sa získať protipápežov súhlas.

Tento súhlas sa nerodil ľahko. Enea sa o okolnostiach vstupu do cisárskej služby zveril v liste z mája 1443, ktorý adresoval Giovannimu Campisanovi. Pravdepodobne sa takouto formou pokúsil požiadať o pomoc svojich mocnejších priateľov. Napokon bol nechotne uvoľnený a v Brixene cisárovi odprisahal vernosť.⁴⁴ Spolu s ním bol za kancelára cisárskeho dvora vymenovaný aj český šľachtic Kašpar Šlik, ktorý pôsobil ako kancelár ešte na dvore Žigmunda Luxemburského a neskôr aj jeho nástupcu Albrechta. Práve Šlik mal veľký podiel na tom, že sa nový cisár Fridrich III. neskôr priklonil na stranu pápeža Eugena.⁴⁵ Jedno z prvých Piccolominiho rokovaní ako cisárskeho vyslanca sa uskutočnilo práve na pápežskom dvore. Úplne prvá misia v službách cisára Piccolomiho zaviedla do Terstu, kde presvedčil obyvateľov mesta, aby cisárovi prisahali vernosť. Následne sa Piccolomini zúčastnil snemu v Norimbergu. Tento snem, ktorý sa konal v auguste 1444 mal za úlohu vyriešiť schizmu medzi Eugenom IV. a Félixom V. Cisár, kurfirsti a kniežatá mali určiť niekoľko zástupcov, ktorí by vypočuli vyslancov Eugena a Félix a. Každý kurfirst určil dvoch svojich zástupcov, každé knieža jedného a cisár určil štyroch. Medzi štyrmi vyvolenými sa ocitol aj Piccolomini a to napriek tomu, že stále držal pomyselnú stranu Félixovi a teda konciliarizmu.⁴⁶

Na sneme v Norimbergu zastával stranu bazilejským otcom a pri každej príležitosti ich obraňoval. Tento snem napokon došiel k záveru, že najlepšie bude usporiadať koncil, ktorý by raz a navždy ukončil pápežskú schizmu. Nový koncil mal prijať buď Eugena alebo Bazilej. Miesto koncilu vybrali tak aby bolo čo najbližšie k Bazileju a teda zvolili Kostnicu, v ktorej sa mal v októbri 1445 koncil uskutočniť.⁴⁷ Ešte pred týmto pripravovaným koncilom bol Piccolomini vyslaný za pápežom Eugenom. Stalo sa tak najmä kvôli skutočnosti, že bazilejskí otcovia odmietali akékoľvek podmienky zmierenia. Aj napriek odrádzaniu od svojich príbuzných sa Piccolomini vybral na cestu do Ríma, kde ako sám poznamenal, nemohol cisársky vyslanec pocítiť akékoľvek nebezpečenstvo. S týmto tvrdením môžeme len súhlasiť. Pápežovi ho predstavil kardinál Gerardo Landriani, s ktorým mal Enea priateľský vzťah. Neskôr ho v Ríme pred tvárou pápeža zbavili viny, ktorej sa dopustil tým, že spolupracoval s Bazilejom. Po týchto udalostiach predniesol Piccolomini pred pápežom Eugenom reč, v ktorej si priznal vinu, uznal, že je to práve pápež Eugen IV., kto má vo veciach konciliarizmu pravdu a následne ho poprosil o odpustenie. Pápež Eugen mu naozaj odpustil a po istom čase, ktorý Piccolomini strávil sužovaný nepríjemnou črevnou chorobou, mu poslal po kardinálovi Juanovi Carvajalovi list, v ktorom mu ponúkol úrad apoštolského sekretára. Enea Silvio Piccolomini tento úrad prijal a po zložení prísahy v Ríme sa stal jediným diplomatom histórie, ktorý kedy slúžil

---

⁴³ Koruna básnika-titul udeľovaný za poetickú dokonalosť, vychádza z gréckej a rímskej tradície.[cit.16.12.2022]Dostupné online: <https://www.britannica.com/art/poet-laureate>

⁴⁴ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre pápeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.40-42

⁴⁵ BARTL, Július. *Pápež v službách demokracie. Aeneas Silvius Piccolomini a jeho misia v strednej Európe*.s.13

⁴⁶ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre pápeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.40-42

⁴⁷ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre pápeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.42

protipápežovi, cisárovi a následne dvom pápežom, najprv Eugenovi IV. a následne aj Mikulášovi V.⁴⁸

Záver

V konferenčnom príspevku môžeme sledovať prierez časti života významného neskoro stredovekého diplomata Eneu Silvia Piccolominiho. Tento úsek sledujeme od útleho detstva až po významné diplomatické pozície, ktoré dosiahol. Venujeme sa tak aspektom jeho života ešte dávno pred nástupom na pápežský stolec.

Počnúc prvou kapitolou sa venujeme okolnostiam, ktoré ho doviedli na diplomatickú dráhu. Spomíname každú osobnosť, ktorá ho v tomto smerovaní ovplyvnila. Výpočet týchto osobností začíname od kardinála Domenica Capranicu a končíme až pri menách ako Kašpar Šlik či samotný cisár Fridrich III. Aj na pozadí týchto osobností predstavujeme význam diplomatických kontaktov, ktoré boli potrebné pre dosiahnutie výsledkov na medzinárodnom poli v období neskorého stredoveku. Samotné výsledky Piccolominiho práce sledujeme na príkladoch významných udalostí vtedajšej doby. Išlo najmä o rokovania v Arrase v roku 1435, ktoré sa konali na pozadí storočnej vojny či Bazilejský koncil, ktorý riešil poslednú pápežskú schizmu v dejinách. Pri všetkých týchto udalostiach bol Enea Silvia Piccolomini nielen účastný, ale aj priamo aktívny.

V úplnom závere tak môžeme konštatovať, že najvýraznejší vplyv na Piccolominiho kariéru mali postupne nadobúdané kontakty. Práve na základe týchto kontaktov u vysoko postavených cirkevných či svetských hodnostárov sa dostával na pozície, na ktorých mohol plne rozvíjať svoje diplomatické schopnosti. Spoločne s pracovitosťou, ktorú preukázal pri úspešnom plnení diplomatických misií a rečníckymi schopnosťami, ktorými si získaval obdiv širšieho spektra ľudí, môžeme konštatovať, že Enea Silvio Piccolomini predstavuje jednu z najvýznamnejších osobností stredovekej diplomacie.

---

⁴⁸ PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáre papeže Pia II. ve třinácti knihách*.s.44-47

Použitá literatura

ADY, Cecilia. *Pius II. (Aeneas Silvius Piccolomini) the Humanist Pope*. Londýn Methuen, 1913.

ALEŠ, Pavel. *Církevní dejiny 3*. Košice: Rektorát UPJŠ v Košiciach, 1993.

BARTL, Július. *Pápež v službách demokracie. Aeneas Silvius Piccolomini a jeho misia v strednej Európe*. Historická revue. 2000, 11(6), 12-14.

FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. Praha: Zvon, 1995.

GELMI, Josef. *Papežové od svatého Petra po Jana Pavla II.*. Praha: Mladá fronta, 1994.

HAY, Denis. *Evropa pozdního středověku 1300-1500*. Praha: Vyšehrad spol.s.r.o., 2010.

PIUS, STEJSKAL, Jan, ed. *Komentáře papeže Pia II. ve třinácti knihách*. České Budějovice: Bohumír Němec - Veduta, nakladatelství a vydavatelství, 2020, Svazek 1.

RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů: dějiny a tajemství: životopisy 265 římských papežů*. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 2005.

Internetové zdroje

Konciliarizmus [online]. [cit.2023-04-13]. Dostupné na: <<https://www.britannica.com/topic/conciliarism>>.

Kondotier [online]. [cit.2022-12-12]. Dostupné na: <<https://www.britannica.com/topic/condottiere>>.

Koruna básníka [online]. [cit. 2022-12-16]. Dostupné na: <<https://www.britannica.com/art/poet-laureate>>.

K šestistému výročí narození Eney Silvia Piccolominiho, spisovatele, historika a papeže Pia II. [online]. [cit. 2022-12-16]. Dostupné na: <<https://www.iliteratura.cz/clanek/17857-piccolomini-enea-silvio>>.

Kultúrno-spoločenský obraz mestského prostredia Anglicka na prelome 19. a 20. storočia. Reflexia vo vybraných filmových dielach

Miriám Naščáková

Abstrakt

Tento konferenčný príspevok má za cieľ sa venovať 2. fáze priemyselnej revolúcie, teda modernizácie v Anglicku na prelome 19. a 20. storočia. Toto obdobie bude reflektované prostredníctvom konkrétnych vybraných filmov *Oliver Twist* (2005) a *Slečna Potterová* (2006), ktoré sú situované do mesta Londýna. Hlavným cieľom bude zamerať sa na konkrétne sociálne vrstvy a pohlavie, a to na nízku triedu vo filme *Oliver Twist* a ženu v strednej triede vo filme *Slečna Potterová*, v ktorých si budem všímať kultúrno-spoločenské zmeny. Oba filmy nám môžu skrz vizuálny obraz reflektovať dobové správanie sa spoločnosti. *Oliver Twist* nám zobrazuje problém človeka na periférii mesta v priebehu 19. storočia, a ktorého sa industrializačný proces priamo dotýka, teda v popredí výskumu bude sociálna otázka robotníckej triedy. *Slečna Potterová* ponúka pohľad na každodenný život ľudí na prelome 19. a 20. storočia v procese modernizácie spoločnosti, vďaka čomu budú sledované aspekty, ako stredná trieda a emancipácia žien. V oboch prípadoch ide o adaptácie avšak v inom ponímaní. Film *Oliver Twist* je adaptáciou knihy od Charlesa Dickensa, ktorá otvára sociálno-spoločenský problém, zatiaľ čo *Slečna Potterová* je životopisným filmom, ktorý ponúka obraz viktoriánsko-edwardianskej spoločnosti.

Kľúčové slová: priemyselná revolúcia, Anglicko, robotnícka trieda, stredná trieda, emancipácia žien, voľný čas, spoločnosť, kultúra, film

Úvod

V súčasnosti máme prístup k rozličným formám médií. Jedným z nich je aj film. Ide o istú formu zábavy a relaxu, ktorá sprostredkúva divákovi informácie akéhokoľvek druhu. V priebehu 20. storočia môžeme zaznamenať výrazný pokrok vo filmovom priemysle. Popri produkovanií filmových diel a adaptáciách s rôznorodou žánrovosťou dochádza aj k ich technologickému pokroku. Dnes máme širokú ponuku rôznych filmov, ktoré si môžeme pozrieť podstate kedykoľvek v kine, televízii alebo prostredníctvom dnes veľmi populárnych streamovacích služieb, ako sú napríklad Netflix, HBO a Disney +, ktoré si získali obľubu počas pandémie Covid-19. V tomto konferenčnom príspevku budeme nazerať na film, ako na historický prameň, v ktorom budú sledované možnosti jeho využitia pre výskum. Jeho cieľom je zamerať sa na mestské prostredie Anglicka, pričom v ňom budú sledované kultúrno-spoločenské aspekty robotníckej a strednej triedy, ku ktorým došlo pod vplyvom priemyselnej revolúcie v priebehu 19. a storočia až na prelomí s 20. storočím. Toto obdobie bude reflektované prostredníctvom konkrétnych vybraných filmov, *Oliver Twist* (2005) od režiséra Romana Polanskeho a *Slečna Potterová* (2006) od režiséra Chrisa Noonana, ktoré sú situované do Londýna. Predtým ako dôjdeme k analýze vybraných diel, sa v skratke povenujeme filmu ako médiu z teoretického hľadiska. Prečo film? Film vizuálne a slovom sprostredkúva udalosti pre širokú masu divákov, pričom môže ponúknuť nové informácie, dosiaľ možno neznáme, pre diváka. Je zároveň umeleckým dielom, ktorého hlavným znakom je ikonickosť. Otvára nám

dvere do fantázie, ale aj do reality, do budúcnosti, a tak i do minulosti. Vybrané filmové diela nie sú doslova faktografické, a preto je do istej miery zaujímavé nahliadnúť, čo všetko môžu tieto filmy ponúknuť bežnému divákovi – od historického prostredia, cez nástroje až po vzhľad postáv. Otázkou je, do akej miery nám môžu vybrané filmy reflektovať dané obdobie, resp. dobovú spoločnosť?

Problém nastáva pri historických filmoch a adaptáciách. Do akej miery ich môže divák považovať za hodnoverné? Aký je vzťah medzi historickým filmom a historikom? Film je pre historika výskumnou výzvou, pretože ide o skonštruovaný materiál s vyjadreným, ale aj skrytým obsahom, ktorý charakterizuje dobovú spoločnosť, čo platí tak pre hranú fikciu, dokumentárny film, ako aj spravodajský šot.¹ To znamená, že režisér sa snaží o emotívne až afektované zachytenie udalostí, pričom jeho re-prezentácia minulých udalostí nemusí byť korektná, zatiaľ čo historik sa snaží o presné zachytenie udalosti, kde potrebuje zaujať objektívne hľadisko.

Z filmu budú vyťahované pasáže, respektíve filmové obrazy, v ktorých si budeme všimáť postavy, ich vzhľad, konania, motivácie a prostredie, v ktorom figurujú. Pomocou odbornej literatúry budeme uvažovať o ich korektnom respektíve nekorektnom spracovaní.

Zámerom bolo vybrať film, kde by dominoval jednotliviec (hlavná postava), ktorý by reprezentoval skupinu, resp. celú spoločnosť, to znamená, že pri analýze filmu sa sústredíme na hlavnú postavu diela a na to, ako na spoločnosť reaguje alebo naopak. Filmová adaptácia *Oliver Twist* (2005), ktorej predlohou je kniha Od Charlesa Dickensa z roku 1838, otvára problematiku sociálnych problémov robotníckej triedy. Spoločnosť, ako aj vzhľad Londýna, ktorú autor vykreslil v príbehu, sa odohráva v mestskom prostredí Anglicka. Dickens cez hlavného hrdinu, sirotu, reflektuje vtedajšiu spoločnosť – kultúru a sociálne problémy. *Oliver Twist* sa tak stal prostriedkom sociálnej kritiky namierenej priamo na problém chudoby v Londýne 19. storočia. Keďže ide o filmovú adaptáciu, príbeh je upravený a prispôsobený podľa „potrebám“ režiséra, pričom je dôležité, aby sa film nevymykal hlavným dejovým líniami príbehu a zobrazil čo najvernejšie vzhľad dobového prostredia a postáv.

Výber filmu *Slečna Potterová* ovplyvnilo to, že sa priamo sústredí na prelom 19. a 20. storočia. Treba podotknúť, že ide o film životopisný, ktorý hovorí o známej anglickej spisovateľke a ilustrátorky Beatrix Potterovej, ktorá sa snaží vyjsť zo stereotypnému obrazu ženy, matky a spoločníčky muža a odignorovať stanovené spoločenské konvencie viktoriánskej doktríny, ktoré ženy posunuli do závislej sféry domácnosti a odsunuli od práv na vzdelanie a prácu.

Pri analýze vybraných filmových diel si budeme pomáhať s dostupnou literatúrou a archívmi zaoberajúcimi sa téme priemyselnej revolúcie a jej vplyvmi na spoločnosť, a to zrodom sociálnych tried, t. j. stredná a robotnícka trieda, a ich postavením a fungovaním v societe, ako aj s literatúrou o žene v 19. storočí a o fenoméne voľného času. K niektorým odstrihnutým pasážam budeme prirovnávať dobové ilustrácie alebo fotografie, ktoré nám môžu dopomôcť k zhodnoteniu, či film sa približuje k dobovému kontextu alebo sa vymyká.

---

¹ FERENČUHOVÁ. M. *Historici a film, filmári a história*. In *Illuminace*. 2004, roč. 16, č. 1, s. 9.

Filmové dielo ako exkurz do dejín

Film je komunikačným prostriedkom, ktorý je v dnešnej dobe bežnou súčasťou života takmer každého človeka. Ide o médium, ktoré sa snaží podávať akýsi obraz reality, to znamená, že svojim obrazom, ale aj obsahom sprostredkováva udalosti pre širokú masu divákov čo najvernejšie. Film, bez ohľadu na žáner, sa považuje za masovú formu zábavy, oddychu alebo relaxu, pričom môže aj intelektuálne zapôsobiť na diváka a ponúknuť mu nové poznatky alebo širší prehľad v nejakej téme. Platí to i pre historický film. Film, ktorý vysvetľuje fakty a udalosti (akékoľvek, i tie historické) zaraďujeme medzi dokumentárne filmy – prostredníctvom rozprávača/komentátora sa vysvetľujú dané fakty a skutočné udalosti nejakej doby. V hranom filme (fikcia), ktorý je dramatizáciou, je podstatný príbeh - miesto rozprávača vykresľuje skutočné udalosti alebo na motív skutočných udalostí zobrazuje dané udalosti a obdobie prostredníctvom historického prostredia, ktoré vytvára atmosféru príbehu² - to platí i pre vybrané hrané filmy.

Film ako taký, je pre historika výskumnou výzvou, prečo? Film je skonštruovaný materiál s vyjadreným, ale aj skrytým obsahom, ktorý charakterizuje dobovú spoločnosť, čo platí tak pre hranú fikciu, dokumentárny film, ako aj spravodajský šot.³ Filmové dielo obsahuje subjektívne zásahy autora – režiséra, napríklad môže ísť o strih/montáž, obraz a jeho pohyb (rýchle priblíženie na tvár postavy alebo vzdialenie), hudba (hlasná a dynamická, pomalá a melancholická...), efekty (dážď, slnečné lúče, hmla) a pod., ktoré majú vytvárať autentický obraz – obraz reality, čím pôsobia na diváka, ako aj na historika. To znamená, že režisér sa snaží o emotívne až afektované zachytenie udalostí, pričom jeho re-prezentácia minulých udalostí nemusí byť korektná, zatiaľ čo historik sa snaží o presné zachytenie udalosti, kde potrebuje zaujať objektívne hľadisko. Historik pri práci s filmom sa musí stať historikom filmárom, pričom z napísaného môžeme povedať, že si tieto 2 pojmy odporujú. Preto historik by mal ešte viac kritickejšie nazerať na film ako na prameň, čo mu pri tom pomôže práca s odbornou literatúrou, ktorá ponúka historické fakty o problematike, s ktorou pracuje, ale taktiež práca s literatúrou, ktorá podáva informácie o tvorbe filmu.

Okrem spomínaného, je problémom otázka obrazového/filmového znaku - vzťah denotácie a konotácie. V hranom filme, ale môžeme sa s tým stretnúť i v dokumentárnom, sú niektoré znaky/myšlienky pomenované nepriamo. Divák, ako aj historik si ich potrebuje domyslieť alebo prepojiť s inými uvedenými obrazmi – nižšie pri rozbere filmu si ukážeme. Martin Ciel v rámci filmu denotáciu a konotáciu definuje, že „Denotácia je vzťah použitého znaku na označenie konkrétneho objektu, ktorý zobrazuje, t. j. o ktorom komunikuje“ a „konotácia je nepriame označenie niečoho iného s daným objektom súvzťažného, sprostredkované vyjadrenie, označenie a určenie významu (obsahu) objektu.“⁴Tieto dva pojmy uvádza na príklade zlatého krúžku prste, to znamená, že zlatý krúžok je denotátom, zatiaľ čo konotáciou už môžu byť rozličné naše asociácie s ním spojené, napríklad, snubný prsteň alebo označenie bohatstva...

Filmový obraz v pohybe má nastolené konvencie, s ktorými filmári pracujú. Filmári, ktorí sa snažia poukázať na historické/minulé deje, udalosti alebo čas, využívajú filmové konvencie týkajúce sa techniky formálnych vyjadrovacích prostriedkov. Obdĺžnikový obraz, prelínačka, zatmievacia, spomalený či zrýchlený film - dojem plynutia času. Okrem toho pod konvencie

² LEVINSKÝ, O., STRÁNSKÝ, A. Film a filmová technika. Praha : SNTL, 1974, s. 68.

³ FERENČUHOVÁ, M. *Historici a film, filmári a história*. In *Illuminace*. s. 9.

⁴ CIEL, Martin. *Metódy a možnosti analýzy filmového obrazu*. Bratislava : Vysoká škola muzických umení, 2011. s. 6.

filmového obrazu patria i tie prvky, ktoré prichádzajú do filmu priamo z reality, napríklad móda daného obdobia. Prostredníctvom týchto technický a netechnických vyjadrovacích prostriedkov divák automaticky k filmu pridá prívlastok historický, čím je divák ovplyvnený prácou režiséra.⁵

Subjektívny pohľad môže byť vyjadrený rovnako pomocou kamery, respektíve záberom a uhlom pohľadu, pretože skrz nich je ovplyvnený obsah filmu. Marcela Plítková-Jurovská v štúdií *Filmový šlabikár* píše: „*Obsah obrazu závisí od toho, z akej vzdialenosti sa pozeráme. Z diaľky vidíme viac, zblízka môžeme pozorovať podrobnosti, ale stráca sa prehľad o celkovej situácii*“⁶ Ďalej dopĺňa: „*Zmena postavenia umožňuje nielen rôzne pohľady na priestor pred kamerou, ale aj jeho hodnotenie...Striedanie rôznych pohľadov umožňuje tlmočiť určitý obsah, dokonca i názor.*“⁷ Pohybom kamery sa znázorňuje objektívny a subjektívny uhol pohľadu. Dynamickým pohybom, ako je napríklad roztrasená kamera alebo rýchle priblíženie na objekt, vyvoláva dojem subjektivity. Naopak pomalé pohyby, najmä pohyby kamery po horizontálnej alebo vertikálnej osi, vyvolávajú objektívny dojem, respektíve objektívny uhol pohľadu.⁸ Najskôr ako prejdeme k práci so samotnými filmovými dielami, je potrebné uviesť, čo je dôležité si všímať. Dôležité je prostredie, ktoré dotvára príbeh, pretože prostredníctvom prostredia vieme relatívne určiť v akom období sa príbeh odohráva. Príbeh tvorí prostredie a postavy, ktoré sú zároveň vsadené do prostredia. Postavy sú dynamickým prvkom, pretože sa pohybujú v danom priestore a čase, pričom „rozprávajú“ a posúvajú príbeh dopredu. Pod dynamickým prvkom filmu, rozumieť pohyb, charakter, konania v určitých situáciách, vzťahy, sociálny status a podobne. Okrem toho je možné na nich pozorovať statické prvky, ako napríklad samotný výzor (oblečenie, účes, doplnky), ktorý tvorí celok s charakterom postavy. Hneď po postavách, sú dôležitým prvkom predmety. V nich možno vidieť špecifický historický výraz doby, najmä keď ide o predmety každodennej potreby, pretože je tým vernejšie zobrazený dobový životný štýl. Predmety však môžu niesť i hlbší obsahový alebo symbolický význam, kvôli ktorým je príbeh ovplyvnený⁹ - otázka konotácie. Podobne, ako pri postavách, môžu byť dynamickým alebo statickým prvkom, napr. dynamickým môže byť dym v pozadí, ktorý neustále vychádza z komína i keď sa v priebehu filmu nič nedeje, statickým prvkom môže byť zavesený obraz na stene.

Vymenované základné zložky, prostredie, postavy a predmety, sú potrebné na sledovanie z viacerých dôvodov. Okrem toho, že divák dokáže zaradiť filmové dielo do určitého obdobia, môže sa bližšie zoznámiť s historickými osobnosťami, vynálezmi, dobovým vkusom, myšlienkovými hnutiami, ale aj možno sociálnou stratifikáciou spoločnosti. V spojení s tým nám film ako médium ponúka nové alebo širšie poznatky o minulých dejoch, ktorý však môže byť tvorcami kriticky podložený alebo zidealizovaný – subjektívny pohľad, ktorý je potrebné odhaliť a kriticky zhodnotiť.

V nasledujúcich častiach sa budeme venovať vybraným filmovým dielam, v ktorých si však budeme všímať kultúrno-sociálne zmeny v mestskom prostredí Anglicka. V týchto častiach nepôjdeme po technickej línii, teda nebudeme sa zaoberať filmom ako takým, ale bude kladený dôraz na zložky, ako prostredie, predmety, postavy a vzťahy medzi nimi. Budeme ich hodnotiť za pomoci odbornej literatúry, fotografie a ilustrácií, ktoré nám môžu potvrdiť, respektíve nepotvrdiť, či vybrané filmy možno považovať za hodnoverný druh zdroja.

---

⁵ CIEL, Martin. *Metódy a možnosti analýzy filmového obrazu*. s. 8-9.

⁶ PLÍTKOVÁ, Marcela. *Filmový šlabikár*. Bratislava : Národné osvetové centrum Bratislava, 2000. s 32.

⁷ PLÍTKOVÁ, Marcela. *Filmový šlabikár*. s. 32.

⁸ ČINÁTL, Kamil. *Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu*. s. 30.

⁹ ČINÁTL, Kamil. *Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu*. s. 28.

Sociálno-spoločenské problémy mestského prostredia Anglicka z pohľadu filmového diela *Oliver Twist*

V tejto kapitole sa budeme venovať filmu *Oliver Twist (2005)*, ktorého režisérom je Roman Polanski. Filmovou predlohou je kniha od Charlesa Dickensa, ktorá vyšla v roku 1838. Z týchto dôvodov je pri výklade filmu potrebný kritickejší pohľad. Spoločnosť, ako aj vzhľad Londýna, ktorú autor vykreslil v príbehu, sa odohráva v mestskom prostredí Anglicka. Dickens cez hlavného hrdinu reflektuje vtedajšiu spoločnosť – kultúru a sociálne problémy. *Twist* sa tak stal prostriedkom sociálnej kritiky namierenej priamo na problém chudoby v Londýne 19. storočia. Aj keď sa filmová adaptácia vymyká sledovanému časovému rámcu, tak táto časť je dôležitá, pretože tento sociálny problém súvisí s neskoršími zmenami v spoločnosti, ktoré sa viažu na hygienu, bezpečnosť pri práci, vzdelanie a ochranu detí a mládeže, ktoré možno zachytiť v priebehu modernizácie anglickej spoločnosti.

Spoločenské problémy vo filme *Oliver Twist*

Sociálna stratifikácia v Anglicku (v širšom delení) bola rozdelená na tri časti: Vyššia trieda, stredná trieda a nižšia trieda. Vo filme sa môžeme stretnúť so strednou triedou a nízkou triedou, avšak našim bodom záujmu bude tá posledná, pod ktorú patrí chudobné obyvateľstvo –žobráci (nízka skupina nižšej sociálnej vrstvy) a továrenskí robotníci (vyššia skupina nižšej sociálnej vrstvy), ktorí pracovali za nízku mzdu. V tejto triednej skupine majú „zvláštne“ postavenie deti. Kvôli chudobe rovnako pracovali za mzdu, avšak ešte nižšiu – tzv. lacná pracovná sila, ale zastávali len niektoré pracovné pozície. Keďže boli poddajnejšie a mali lepšiu stavbu tela, boli vhodnejšie do prác s obmedzeným priestorom, ako baníctvo a kominárstvo¹⁰. V Encyklopédii európskej historickej spoločnosti sa Colin Heywood vyjadril: „*Šplhanie chlapca, ktorý sa dusí v komíne, alebo malý mlynár pracujúci v neúprosnej tempe stroja, sa stali základnými obrazmi priemyselnej revolúcie*“¹¹ (Pozn.: preklad autora), čím podstatne bolo povedané, že detská práca bola jedným z problémov spoločnosti 19. storočia. Práve to je reflektované vo filmovom diele *Oliver Twist*.

Filmové dielo nás hneď na začiatku vedie do chudobinca, kde nás zoznamuje s hlavnou postavou, otrhanou sirotou, Oliverom Twistom, ktorý stál v kontraste s vyššie postavenou triedou. V tejto časti môžeme zachytiť ich pohrdanie nad sirotou a výsmech z jeho negramotnosti (nepozná pojem „sirota“). V chudobinci žilo mnoho detí, ktoré vykonávali prácu (trhanie starého lana na vlákno), avšak ich pracovné ohodnotenie nebolo v podobe mzdy, ale malej misky kaše. „*Systém chudobincov, ktorý sa začal v roku 1834, bol pokusom umiestniť siroty, ako aj iných zraniteľných ľudí, ktorí sa nemohli sami užiť, výmenou za prácu,*“¹² (Pozn. preklad autor) píše Merryn Allingham na svojej stránke (Obrázok 1).¹³ Z filmu

¹⁰ ONUFRÁK, Alexander. *Vznik a vývoj britskej sociálnej politiky*. s. 75-76.

¹¹ „*The climbing boy suffocating up a chimney, or the little mill hand working to the relentless pace of a machine, have become stock images of the industrial revolution.*“ HEYWOOD, Colin. *Child Labor*. In. STEARNS, N, Peter. *Encyklopedia of European Social History from 1350 to 2000*. s. 513.

¹² „*The workhouse system, begun in 1834, was an attempt to house orphans as well as other vulnerable people who could not support themselves, in exchange for work.*“

ALLINGHAM, Merryn. *The rise of the orphanage*. In Merryn Allingham [online]. [cit. 2022-12-29] Dostupné na: <<https://merrynallingham.com/19th-20th-century/the-rise-of-the-orphanage/>>

¹³Zdroj:<https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w663/files/images/film/photos/109/310/109310153_1fcfd4.jpg>

však nie je známe ako dlho pracovali a či vykonávali jednu a tú istú prácu, ale zo zdrojov však vieme zistiť, že od roku 1833 bol pracovný čas regulovaný prostredníctvom nižšie uvedenými zákonmi.¹⁴

Filmové dielo sprevádza mnoho kontrastov, paradoxov a irónii (napríklad jednou z nich je modlitba pracovníka sirotinca, ktorý hovorí o štedrom a hojnom pokrme nad malými miskami hladných detí, pričom tí bohatí majú plný stôl jedla). Situácia sa vyostruje, kedy hlad detí donúti vybrať jednu obeť, ktorá poprosí o trochu viac jedla. Obeťou bol Oliver Twist a jeho prosbu o jedla navyše považovali za drzosť, kvôli čomu sa ho snažili dotlačiť k práci kominára. V monografii Alexandra Onufráka sa môžeme dozvedieť, že v priebehu 19. storočia dochádzalo k regulácii prác detí v kominárstve, ktoré do roku 1838 kominárstvo upravovali Zákony o kominároch (*The Chimney Sweepers Act*) z roku 1788 a zákon z roku 1834 a prácu detí vôbec upravoval továrenský zákon (*The Factory Act*) z roku 1833, pričom v praxi boli obchádzané.¹⁵ V príbehu si môžeme preto všimnúť to, že len súd mohol dať povolenie, respektíve potvrdenie o tom, že či dieťa môže ísť sa učiť za kominára k majstrovi, čím sa dalo najavo, že kominárstvo bolo v tom čase už regulované a bral sa ohľad na bezpečnosť dieťaťa. Každopádne z napísaného vieme zachytiť prvý problém danej spoločnosti, a to zlyhanie systému sirotincov, ktoré sa nedokázali postarať o chudobné a osamelé siroty v ich starostlivosti.

Vyššie spomenutým problém súvisí so správaním, respektíve konaním chudobných osirotených detí alebo detí, ktoré utiekli z domova. Robotnícka trieda v 19. storočí mala problém vyžiť z platu robotníka a ešte z menšieho platu ženy, ktorá mohla vykonávať napríklad prácu v textilnom priemysle, ako šička.¹⁶ Čo také dieťa, ktorého mzda za prácu bola „za pár drobných?“ Hlad pudovo viedol dieťa ku krádeži. Tento problém je i načrtnutý vo filmovom diele, kedy sa Oliver Twist stretáva s chlapcom menom Lišiak, ktorý ho dostane do skupiny ľudí, zväčša ide o deti, ktoré kradnú, okrem jedla, aj šatky, vreckové hodinky a peňaženky. Na obrázku číslo 2 je znázornený svet najnižšej triedy, a to vtedy, kedy Lišiak vedie Olivera do ich „sídla“ a odbočia do úzkej tehlovej uličky, kde za nimi sa odohráva život chudobného človeka, podstate žobráka, ktorý vo filme je znázornený celkovou atmosférou prostredníctvom dotrhaných plagátov na stenách, alkoholom, plačom, pobehujúcimi potkanmi po pod nohami, dymom a pod... Môžeme uvažovať i o zneužívaní detí na krádež, keďže cez postavu Fagina – starý muž – sa učia deti krádeži, pričom ukradnutý obnos majú jemu odovzdať.

Spoločnosť, ktorá sa nám ukazuje v tomto filmovom diele, je daná dobovým zmýšľaním ľudí, pričom bolo motivované dobovou situáciou. Rodinu hlad motivoval, aby dieťa pracovalo v továrni a zároveň sa vyučilo budúcej práci. Deti, ktoré utiekli od rodiny, a siroty motivoval hlad ku krádeži (nielen deti), kvôli čomu rástla kriminalita vo viktoriánskom Anglicku. Vo filmovom diele môžeme zachytiť dospelých, ktorých získanie hodnotného obnosu rovnako motivoval ku krádeži, a to na príklade dvoch postáv – Fagina a Billa Sikesa – dvoch starších mužov, ktorí si „zarábali“ na krádeži. Keď sa zameriame na strednú triedu, ktorá vo filme figuruje, tá mala nedôveru a predsudky voči chudobným a voči sirotám bez domova, napríklad postava chlapca menom Noe sa vyjadruje, ako to má Oliver, ako sirota, v živote jednoduché bez rodiny alebo postava pána Grimwiga, priateľ pána Brownlowa, prirovnáva sirotu k malému zlodejovi. Virtuálny archív „Hidden Lives Revealed“ uvádza, že postoj spoločnosti

---

¹⁴*The 1833 Factory Act*. In UKParliament. [online]. [cit. 2023-04-12]. Dostupné na: <<https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/overview/factoryact>>

¹⁵ONUFRÁK, Alexander. *Vznik a vývoj britskej sociálnej politiky*. s. 76.

¹⁶WASSON, Ellis. *Dejiny moderní Británie*. s.249.

voči chudobným (vôbec) bol kritický, ďalej uvádza dobové postoje: „*chudobní boli nerozvážni, míňali peniaze, ktoré mali, na pitie a hazardné hry.*“ (Pozn.: preklad autora)¹⁷

Postavy, časopriestor a predmety

V tejto podkapitole sa budeme venovať prvkom filmu, ktoré dokopy tvoria príbeh a približujú nám život v 19. storočí.

Prvým prvkom budú postavy. Vo filmovom diele je hlavnou postavou už niekoľkokrát spomínaný Oliver Twist, sirota, ktorá sa dostala chciac-nechciac von zo sirotinca k majiteľovi pohrebničníctva, následne k bande mladých zlodejov až k staršiemu pánovi, ktorý si ho adoptuje. Z filmu možno jeho vek odhadnúť medzi 8-12 rokov. Bol jeden z najnižších medzi rovesníkmi, chudý a otrhaný. Ako môžeme vidieť na obrázku, mal oblečené nad kôstky dlhé nohavice, papuče, ktoré sa mu v priebehu deja rozpadnú, bielu košeľu a čiapku so šiltom. Z praktického hľadiska boli kúsky odevu v tmavých farbách, pretože jednak ich výrobná cena bola nízka a keď sa zašpinilo, nebolo na ňom veľmi vidieť špinu ako na svetlom. Tvorcovia sa postave snažili prispôbiť oblečenie, aby bolo podobné s bežným odevom viktoriánskeho chudobného dieťaťa. Je málo alebo ťažko dostupných zdrojov, ktoré rozsiahle opisujú odevy chudobných detí, preto pre predstavu a porovnanie je vložená fotografia chlapca so zápalkami z roku 1884 (Obrázky 3- 4).¹⁸ Pri porovnaní obrázkov je zrejmé, že odievanie chudobných detí bolo počas 19. storočia definované tým istým štýlom – tmavé kúsky oblečenia, ktoré pozostávali z nohavíc, košele, saka, čapice, ktorá odlišovala aj dieťa od sociálnej triedy a v lepšom prípade i z a topánok.

Oliver Twist sa počas príbehu stretol s viacerými ľuďmi, ktorý ho motivovali k nejakým činom. Rozdelíme si ich na 4 skupiny. Prvou je skupina orientovaná v chudobinci, druhá u pána Sowerberryho s pohrebničníctvom, tretia medzi mladými zlodejmi a Fagina a štvrtá u pána Brownlova. Prvé tri ho viedli kvôli hladu a prístrešiu k práci alebo ku nečestnému životu zlodeja, pričom chýbala všeobecná výchova, plnohodnotná strava a vzdelanie. Štvrtá skupina, ktorá patrila do strednej triedy, mu otvorila nové možnosti, ktoré uvítal. Bez ohľadu na to, že vymenil otrhané oblečenie za čisté, dostal lepšiu výchovu a vzdelanie. Ide o skrytý význam, ktorý možno rozumieť tak, že táto triedna skupina má byť akýmsi „svetielkom“ v spoločnosti, ktorá by mohla pomôcť vyriešiť problém nízkej sociálnej skupiny ľudí. V knihe „*Mesto vo filozofii*“ Od Marcelliho sa môžeme dozvedieť, že Engels žiadal, aby stredná trieda zakročila a vyriešila otázku práv pre robotnícku triedu, ktorá sa môže postaviť proti nim.¹⁹

Z filmového diela vieme vďaka prostrediu, postávam, ale aj predmetom určiť čas a priestor príbehu. Film sa snaží o autenticitu, kvôli tomu využíva i efekty (efekt smogu – najmä v noci) a zvuky (vzdychanie, detský plač, kašeľ, zvieratá - hlodavce), aby vyvolal u diváka pocit skutočnosti a reálnosti. V obraze filmu zachytíme kamenné alebo štrkové cesty, ktoré sú zväčša posypané slamou, úzke ulice, rady vysokých tehelných domovov, ale aj drevené stavby ešte z predchádzajúceho obdobia, v pozadí komíny vyfukujúce dym a obchodníci so syrom,

---

¹⁷ „*The poor were improvident, they wasted any money they had on drink and gambling.*“

DANIELS, Barbara. 2003. *Poverty and Families in the Victoria era*. In *Hidden Lives Revealed*. [online]. 2003 [cit. 2022-12-30]. Dostupné na: <<https://www.hiddenlives.org.uk/articles/poverty.html>>

¹⁸Zdroj:https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w936/files/images/film/photos/161/937/161937996_35ca52.jp

Zdroj: HIBBERT, Christopher. *Londýn. Životopis města*. Praha : NLN, s. r. o., 1998. s. 239

¹⁹ MARCELLI, Miroslav. *Mesto vo filozofii*. s. 121.

mäsom alebo pečivom na uliciach. Nízka trieda sa sústredila v štvrti tzv. East-End,²⁰ ktorá bola považovaná za bažinu biedy²¹, alebo v oblasti West-End, ktorú Janata detailne charakterizuje ako neusporiadanú masu drobiacich sa vysokých, trojposchodových až štvorposchodových budov s rozbitými okennými rámami, ktoré sú obývané od pivnice až po strechu (Obrázok 5),²² s úzkymi, hlučnými a špinavými ulicami, ktoré slúžia ako trhoviska, a zapáchajú ako mäsiarstvo. ²³ Najnižšia trieda spoločnosti sa sústreďovala v úzkych uličkách. Išlo najmä o bezdomovcov a žobrákov. Atmosféru špiny a nebezpečenstva dotvárali, ako napríklad už vyššie spomínané potkany, zvuky ako plač a krik, smog, ale aj ľudia, ktorí reprezentovali už spomínaných bezdomovcov, žobrákov a alkoholikov. Vo filme je nám zobrazené bývanie malých zlodějov. Byt bol malý, tmavý s jedným oknom, naokolo bolo povešané oblečenie a nábytok bol len z dreva (Obrázok 6).²⁴ V kontraste s touto časťou bola ulica s domami, kde žil starý pán Bownlow. Táto časť ulice bola pokojnejšia, vďaka čomu možno lepšie spozorovať „nízkosť“ a chaotickosť časti ulíc, v ktorých žila nízka trieda. Prostredie Londýna tým môžeme rozdeliť na dve časti, a to na časť špinavú a čistú. Špinavú časť definuje i Miroslav Marcelli: „*Ulice sú často také úzke, že je možné z okna jedného domu preskočiť do okna náprotivného domu, a pritom sú domy také vysoké, že svetlo ledva preniká do dvorov a uličiek medzi nimi. Tejto časti mesta niet ani kanalizácie, ani záchodov patriacich k domu...*“²⁵ Možno uvažovať nad tým, že touto vetou máme odpoveď i na otázku, prečo sa najnižšia trieda spoločnosti – žobráci - sústreďovala v tmavých uličkách. Jedným z dôvodov bolo i to, že neboli na očiach polícii.

V predchádzajúcich častiach sme si načrtli už nejaké predmety, ktoré dopomáhajú odrážať historický obraz. Môže ísť o predmety každodennej potreby, dopravné prostriedky, ako aj po nábytok až po oblečenie. Oblečenie sme si pri postave Olivera Twista, ako zástupcu chudobnej triedy, načrtli. Hlbšie sa problematike odevu nebudeme venovať, keďže to nie je primárne našim zámerom. Zo záberov z filmu vypichnetom niektoré predmety každodennej potreby, ktoré si ukážeme v nasledujúcich záberoch.

Jeden z najviac používaných a viditeľných záberov, nielen z tejto adaptácie filmu, ale aj z iných, je scéna, kedy vyvolený Oliver Twist požiada o trošku viac kaše, kvôli čomu je vyhodенý z chudobinca. Dôležité je si všimnúť záber kamery. Kamera je namierená z výšky na hlavnú postavu, pričom v pozadí sú deti v laviciach s prázdnyimi miskami otočené smerom ku kamere. Kamera je blízko, takmer nad hlavou pracovníka chudobinca, kvôli čomu Oliver Twist a deti v pozadí predstavujú zraniteľné osoby a pracovník autoritu. Záber môže pôsobiť emocionálne na diváka, pretože zraniteľnosť osoby dopĺňa prázdna kovová miska, ktorá bez slova prosí o jedlo – cieľ emocionálne zapôsobiť na diváka (Obrázok 7).²⁶

Ďalším predmetom, ktorý je viditeľný vo filme sú cigary alebo cigarety. Deti mladšie než 15 rokov, ktoré pracovali alebo v tomto prípade kradli – teda žili sami za seba - fajčili a chodili do podnikov. To úzko súvisí so sociálnymi problémami, čím je to jeden z ďalších bodov kritiky. Filmové dielo Oliver Twist nám ponúka relatívne dôveryhodný historický obraz z viacerých dôvodov. Prostredie, postavy, motivácie, ale aj uvedené situácie, pre výskum dôležité, sme dokázali podložiť

²⁰ V 19. storočí oblasť plná prisťahovalcov a chudobou.

²¹ MARCELLI, Miroslav. *Mesto vo filozofii*. s. 120.

²² Zdroj: <https://images.prismic.io/wellcomecollection/ddfe3dc2d9668e0dc15fba079349a3c8545e8d1f_arch-1-sanatory-progress.png?w=831&auto=compress%2Cformat&rect=&q=100>

²³ JANATA, M. *Velkoměsta v 19. a 20. století – křižovatky změn*. s. 33.

²⁴ Zdroj: <<https://www.rabbit-reviews.com/wp-content/uploads/2009/06/Oliver-Twist.jpg>>

²⁵ MARCELLI, Miroslav. *Mesto vo filozofii*. s. 120.

²⁶ Zdroj: <https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w936/files/images/film/photos/109/310/109310150_31535a.jpg>

literatúrou. Filmový obraz pomenováva niektoré problémy nepriamo, oproti bežnému odbornému textu, ktorý priamo a objektívne vyjadri skutočnosti. Z toho dôvodu, sme museli uvažovať o denotatívnom a konotatívnom vzťahu. Tento vzťah sme využili napríklad pri riešení otázky kriminality, ako aj pri postave pánovi Bonwlowovi, zástupcovi strednej triedy, ktorá dokáže vyriešiť problém detskej výchovy. Pri všetkých filmových scén sme sa však nepozastavili, keďže ide o hraný film - stavaný na dramatizácií - niektoré scény boli preexponované, teda mali zapôsobiť na diváka – napríklad zabitie Nancy, ale aj dobrosrdečnosť už spomínaného pána Bronwlowa.

Obraz strednej triedy spojený so ženou z 19. storočia a fenoménom voľného času

V tejto podkapitole sa dostávame do problematiky, ktorá sa bude zaoberať spoločnosťou na prelome 19. a 20. storočia. Oproti prvej kapitole však bude zameraná na strednú triedu a ženy, ktoré vychádzajú zo stereotypného obrazu ženy – matky – spoločníčky muža. Tieto aspekty budú sledované pomocou filmového diela *Slečna Potterová (2006)*, ktorého režisérom je Chris Noonan. Výber filmu ovplyvnilo to, že jeho príbeh sa sústreďí na prelom 19 a 20. storočia, resp. na začiatok 20. storočia, avšak v príbehu je využitá retrospektíva, čo nás veľakrát vracia na záver viktoriánskeho obdobia. Príbeh je inšpirovaný životom anglickej spisovateľky a ilustrátorky detskej literatúry, Beatrix Potterovej, ktorá v danej dobe odignorovala spoločenské konvencie a chcela rozhodovať sama za seba.

V skratke o Beatrix Potterovej. Narodila sa 28. júla 1866 v Južnom Kensingtone, Middlesex. Žila s otcom Rupertom, ktorý bol advokát, s matkou Helenou a s mladším bratom Bertramom. Oba jej rodičia zdedili majetok z bavlnárskeho priemyslu. Beatrix bola typickou ženou zo strednej vrstvy vo viktoriánskom období, avšak jej detstvo bolo osamelé. Mala málo priateľov a spoločnosť jej robila len guvernanka. Voľný čas trávil, čas mimo vyučovania, maľovaním a kreslením.²⁷ Vďaka svojmu nadšeniu do ilustrovania a písania rozprávok sa snažila o svoje presadenie sa v spoločnosti.

Anglická žena strednej triedy cez pohľad filmu *Slečna Potterová*

V 19. storočí muž a žena mali diferencované postavenie. Muž bol hlava rodiny, ten racionálny a rozvážny, ktorý sa má postarať o rodinu a finančne ju zabezpečiť – sféra pracovisko. Žena bola „len“ spoločníčkou muža, ktorej údelom bolo rodiť a byť matkou – sféra domácnosť. Postavenie ženy sa mení v priebehu viktoriánskeho obdobia, a to vďaka začlenením ženy, z nižšej sociálnej triedy, do prác, ktoré viedli koncom 19. storočia k štrajkom o pracovných podmienkach²⁸

Stredná trieda je charakteristickým znakom viktoriánskeho obdobia, ktorá sa začala formovať začiatkom 19. storočia. Ľudia z tejto triedy sa snažili o prestížne postavenie, teda túžili po úctyhodnosti, avšak ich príjmy ich od toho vzdälovali.²⁹ Spadali pod ňu podnikatelia, respektíve majitelia manufaktúr alebo vyštudovaná inteligencia, ako napríklad advokáti, sudcovia, doktori, ale aj učitelia. Tieto povolania zastupovali muži. Prácou ženy bola domácnosť – to je v kontraste so ženami nižšej sociálnej triedy, ktoré prispievali pomocnými

²⁷ 2023. *Beatrix Potter*. In Britannica. [online]. 2023. [cit. 2023-01-05]. Dostupné na: <<https://www.britannica.com/biography/Beatrix-Potter>>

Beatrix Potter. In Nationaltrust. [online]. [cit. 2023-01-05]. Dostupné na: <<https://www.nationaltrust.org.uk/discover/history/people/beatrix-potter>>

²⁸ ALLINGHAM, Merryn. *Woman in Victorian England*. In Merryn Allingham [online]. [cit. 2023-01-05] Dostupné na: <<https://merrynallingham.com/19th-century/women-in-victorian-england/>>

²⁹ WASSON, Ellis. *Dejiny moderní Británie*. s.170.>

prácami do rodinných príjmov. Ženy zo strednej triedy vo všeobecnosti zostávali doma, starali sa o svoje deti a viedli domácnosť. Práca bola úlohou otca alebo manžela – na nich bola existencia ženy závislá. Ženskému pohlaviu bolo odopreté i vzdelanie ako také, ale boli učené domácim prácam a hlavne, ako byť správnou ženou, domácou paňou a budúcou matkou. Okrem toho, mohli sa venovať maľovaniu, hudbe alebo jazykom. K tomu im dopomáhala guvernanka.³⁰

Na strednú triedu, ako aj na postavenie ženy na prelome storočí sa pozrieme prostredníctvom spomínaného životopisného filmu. Ide o filmovú rekonštrukciu, ktorú Kamil Činátl definuje: „zobrazuje verne historické miesta, situácie, nástroje či dobové oblečenie. Rozvíja historickú predstavivosť. Je divácky atraktívnejší než dejepisný výklad.“³¹

Úvod filmu nám podáva krátke intro, ktoré nám rozpráva hlavná hrdinka príbehu. Začína mestom – obraz divákovi skrz titulky predostrie informáciu, že ide o prostredie Londýna a začiatok 20. storočia. Zoznamuje nás s prvým problémom spoločnosti – stanovené spôsoby nevydatej ženy, ktoré jej však nevyhovovali. Čo rozumieť pod stanovenými spôsobmi? Vydať sa a starať sa o domácnosť, ako sa na dámu patrí. Z toho sa odpichuje ďalej príbeh, ktorý pokračuje vo vydavateľstve Frederick Warne & Co, kde jej prijali vydať knihu. Dôležité je zmieniť oslovenie Beatrix Potterovej. Slečna – pani? V tom čase bola slečnou. Redaktori vydavateľstva si neboli istí titulom slečna, ale nakoniec si sami odpovedali „samozrejme ste slečnou“ – prečo? Možno uvažovať nad tým, že vydatá žena, by nemala potrebu hľadať prácu alebo budovať kariéru. Vydatá žena je spoločníčkou svojho muža. Jej úlohou je reprezentovať ho a robiť mu dobré meno.

Po tomto dochádza k retrospektíve, kde sa zoznamujeme s Beatrix ako mladým dievčaťom. Vyobrazuje sa nám obraz, ktorý nám otvára správanie matky voči Beatrix. Prostredníctvom toho zisťujeme, že matka jej už v mladom veku ukazovala vzory správania sa príkladnej manželky, ktorá vedie domácnosť a usporadúva večierky, a to na príklade samej seba. V kontraste je jej mladší brat, ktorého už od mala podporovali v tom, o čo sa zaujímal – entomológia. Beatrixinu záľubu považovali len za zábavu (maľovanie), ktorú využívala vo voľnom čase. Bolo to zobrazené darčkami a slovami, ktoré im dal ich otec. Bertram, mladší brat Beatrix, dostal knihu o entomológii, zatiaľ čo budúca slávna spisovateľka dostala darček, ktorý z nej urobí dobrú domácu paniu, ako je jej matka. Cez tento obraz môžeme pochopiť zmýšľanie rodiny strednej triedy – žena mala mať miesto v domácnosti, zatiaľ čo muž šiel na štúdiá a mal sa z neho stať dobre postavený muž.

V retrospektíve sa ďalej dozvedáme, ako jej matka hovorí, že sa nevydá dobre so zašpinenou tvárou po tom, čo sa zašpinila pri naháňaní králiku. Tým chcela jej matka pochopiteľne povedať, že sa má udržiavať čistá a má zachovať rozvahu ako správna dáma lepšieho postavenia. Následne jej hovorí, že sa vydá, ako ona a jej babka, čím Beatrix nesúhlasí. Tento odmietavý postoj stal proti zaužívaným konvenciám, než mali bežné viktoriánske dievčatá, ktoré rovnako boli vedené k tomu, že sa raz musia dobre vydať a viesť domácnosť.

Ďalším záberom, ktorý je dôležité vypichnúť je, kde slečna Potterová sa zoznamuje s matkou a sestrou redaktora Normana Warnea (pomáhal jej s vydaním knihy). Tieto ženy, ako aj Beatrix Potterovú, možno považovať za progresívne, teda moderné. Prečo? Jeho sestra Millie nebola

³⁰ *The rise of the middle classes*. In VLMCBEATH. [online]. [2023-01-05]. Dostupné na:

<<https://www.valmcbeath.com/victorian-era-england-1837-1901/the-rise-of-the-middle-classes/>>

Women in the 19th Century. Introduction, In Encyklopedia.com. [online]. [2023-01-05]. Dostupné na: <<https://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/women-19th-century-introduction>>

BRANCA, Patricia. *Silent sisterhood. Middle-class Women in the Victorian Home*. s. 144.

³¹ ČINÁTL, Kamil. *Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu*. s. 25.

vydatá, a rovnako ako Beatrix, po tom netúžila. Zastáva ženskú nezávislosť a rodovú rovnocennosť. Vo filme reprezentovala názor, že muži sú len dobrí na finančné zabezpečenie a plodenie. Jeho matka podporuje ženskú iniciatívu, priebornosť a schopnosť tvoriť.

Priebehu príbehu sa dozvedáme o tom, že Beatrix verila v to, že raz bude slávnou spisovateľkou, napriek nedôvere jej rodičov. Jej vzťah s matkou si priblížime viac v ďalšej podkapitole. Každopádne vydaním knihy „dala matke šancu, že i 30 ročná žena dokáže viac, než chodiť na ‘čajové dýchanky’.“³² Je potrebné doplniť, že ako žena, by to sama nezvládla. Dopomohol jej k tomu už vyššie spomínaný redaktor, Norman Warne, ktorý nepozeral na pohlavie, ale na kvalitu knihy – len muž mohol pomôcť a potvrdiť rozvoj ženských práv a možností. Možno ich zadefinovať modernými alebo progresívnymi.

Po prvom vydaní jej knihy sa stala slávnou. Kniha „Príbehy králik Petra“ je známa dodnes. Ale bola tu ešte jedna prekážka, ktorá stále Beatrix ako žene, stála v ceste. Bol to výber partnera, ktorý museli dovoliť rodičia, aby nedošlo pohoršeniu zo strany spoločnosti. Potenciálny manžel musel mať rovnaké spoločenské postavenie alebo vyššie, ale nie nižšie.

Postavy, časopriestor a predmety

Okolo hlavnej postavy sa točia ľudia, ktorí nám znázorňujú dobové spoločenské postavenie a správanie sa. Podobne ako pri predchádzajúcom diele, si ich rozdelíme na tri skupiny. Prvou skupinou sú redaktori z Frederick Warne & Co, ktorí boli skeptickí voči možnému predaju knihy od ženy. Druhou skupinou je rodina Beatrix, ktorá zastáva typické dobové zmýšľanie. Tretou sú tí, ktorých môžeme považovať za pokrokových a moderných – Norman Warne a Millie Warne. S jednotlivými skupinami mala hlavná postava rozdielne vzťahy. S prvou skupinou mala Beatrix podstate neutrálny, profesionálny vzťah. Potvrdili vydanie knihy, čo jej otvorilo cestu slávnej spisovateľky. Druhá skupina – rodina – je problematickejšia, hlavne vo vzťahu k matke, keďže matka mala za úlohu naučiť svoju dcéru, ako byť pani domácou. Z jej strany bol najväčší tlak na Beatrix, ako môžeme vidieť i prostredníctvom retrospektívy. Príbeh nám ukazuje, že matka sa snažila i o zoznámenie sa dcéry s mužmi vysokého postavenia, čo Beatrix viedlo k rozhodnutiu, že sa nevydá. Hlavná dejová línia je časovo zadaná na rok 1902, kedy má Beatrix 32 rokov a nie je stále vydaná, čo z nej už vtedy robilo starú dievku. Jej rozhodnutie sa zmenilo, a to pri svojom vlastnom výbere. Zasnúbila sa so svojim redaktorom, čo však jej rodina nechcela dovoliť – problém bol nie rovnaký sociálny status – bol obchodníkom. Dochádza tu k nie rovnakému pohľadu na ženu a muža zo strany rodičov. Bertram sa mohol oženiť s dcérou obchodníka, zatiaľ čo ona nie – hrozba vylúčenia. Tretia skupina, ktorá Beatrix obklopovala, bola na tú dobu moderná a pokroková. Vyššie sme si ich špecifikovali čiže nie je potrebné k tomu viac písať.

Ako sme už spomínali vyššie, film nás na začiatku informuje s priestorom a časom – Londýn, 1902. Prostredie príbehu vyvoláva dojem príjemného a nežného prostredia, čo už je subjektívnym vyobrazením doby. Väčšinou sa dej odohráva v príbytkoch strednej triedy, ktorú obklopuje služobníctvo a konkrétne Beatrix i jej guvernanta. Na chvíľu máme možnosť zachytiť obraz vlakovej stanice a oblasť Lake District. Ide o jazernú oblasť, kde rodina Potterovcov chodievala v rámci voľného času. Prostredníctvom tohto filmu si môžeme všimnúť, že turizmus na prelome storočí bol rozvinutý a to napríklad i v podobe vlastníctva chatových domov v prírode, ktoré slúžili na odpočinok (Obrázok 8).³³ Veľmi úzko s prostredím

³² 2012. Nebojtesa.tv. *Slečna Potterová*. [online]. 2012. [cit. 2023-01-06]. Dostupné na: <<https://nebojtesa.tv/film-slečna-potterová-miss-potter-2006/>>

³³ Zdroj: <<https://www.countryclubuk.com/wp-content/uploads/2018/08/lindethHowePostPic1024x634.jpg>>

súvisia predmety, ktoré dotvárajú celkový obraz – hmla a vlhká zem – typické pre mestské prostredie Anglicka.

Predmety, ktoré môžeme zachytiť prostredníctvom prostredia nám vyjadrujú dobový vkus. Prelom 19. a 20. storočia je typické pre secesný (ornamentálny) štýl³⁴. Môžeme ho vidieť na oblečení a na nábytku. Oblečenie je predmetom, ktorý charakterizuje postavu, ale zároveň dotvára samotné prostredie. V nasledujúcich snímkach si ukážeme zábery s filmu, ktoré si porovnáme s dobovými fotografiami.

V Obrázkach 9 a 10³⁵ si môžeme všimnúť, že secesná móda obsahovala mužské prvky, ako napríklad golier a predĺžené sako, ktoré však mali ženský šmrnc, a to v podobe nafuknutých ramien na saku a košeli alebo doplnenou brošňou na golieri. Bežná secesná žena nosila dlhé sukne, ale bez krinolíny a šnúrovacie kotníkové čižmy. Vlasy mala zopnuté do drdolu. Bežnými doplnkami boli rukavice a klobúk. Mužským odevom bola košela s kravatou, a čierne nohavice, ktoré bývali i podkasané, vesta a sako. Ich odev dopĺňal vysoký klobúk, palička a vreckové hodinky.

Ďalšie predmety, ktoré si môžeme všimnúť vo filme, sú dekorácie, ako napríklad, zrkadlá, lampy, dlhé závesy, vázy, čajové súpravy a koberce alebo aj mohutný nábytok, ako napríklad kreslá, skrine a komody, ktoré ako celok v divákovi vyvolávajú dojem dobového luxusu strednej triedy (Obrázok 11).³⁶ V knihe *Consuming Angles* sa môžeme dočítať, že „vo viktoriánskom dome bola izba preplnená vyrezávaným nábytkom, keramikou, obrazmi a fotografiami, ktoré súperili o miesto na každej stene a ploche stola. Kvetinové tapety, luxusné orientálne koberce a zložité čipkované závesy a záclony a závesy poskytovali vizuálny útok vzorov a textúr.“³⁷

V priebehu 19. storočia bola žena „nástrojom“ na plodenie a výchovu detí. Jej sférou práce bola primárne domácnosť, ktorú mala zveľaďovať. Prostredníctvom filmového diela si môžeme všimnúť zmenu myslenia ženy, ktorá stála v opozícii voči týmto zaužívaným pravidlám v spoločnosti. Film ako celok nám ponúka atmosféru secesného anglického štýlu, ale aj dobového myslenia. Napriek tomu, že ide o životopisný film, obsahuje aj dramatické (romantické) prvky – vzťah Beatrix a Normana. Vzťahy medzi postavami nám vytvárajú spolu s prostredím komplexnú konštrukciu dobového myslenia a dobového vkusu, avšak k pocitom postáv je potrebný dištanc, pretože sú len, pre dramatizáciu, zväčša subjektívnym vyobrazením tvorcov.

Vyobrazenie prostredia a postavenia strednej triedy, a rovnako ženy, vo filmovom diele *Slečna Potterová* sa nám za pomoci dostupnej literatúry potvrdilo, že film ponúka realistický obraz s relevantným stvárneným postáv, kulís a efektov, ktoré ako celok pôsobili autentickým dojmom.

---

³⁴ *Art Nouveau*. In Britannica. [online]. [cit. 2023-01-07]. Dostupné na:

<<https://www.britannica.com/art/Art-Nouveau>>

³⁵ Zdroj: https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w663/files/images/film/photos/159/559/159559065_617815.jpg

Zdroj: <<https://www.historytoday.com/archive/months-past/birth-beatrix-potter>>

³⁶ Zdroj: <<https://www.dailymotion.com/thumbnail/video/x7whfvdň>>

³⁷ LOEB, Lori, Anne. *Consuming Angels. Advertising and Victorian Women*. s. 3.

Záver

Priemyselná revolúcia uzavrela kapitolu obdobia manufaktúry, ktorá bola založená na ručnej práci, a prešla k továrenskej výrobe až do kapitalizmu. Pod jej vplyvom došlo k viacerým zmenám týkajúcich sa technologicko-hospodárskej oblasti, ako aj sociálno-kultúrnej, čo spôsobilo i zmeny v spoločnosti. S rozvojom filmového priemyslu a jeho výraznou filmovou produkciou, sa zmenšila atraktivita čítania a prednosť sa dáva filmovému vizuálnemu obrazu. Od začiatku 21. storočia sa nám ponúka množstvo technicky pokrokových diel. Bez ohľadu na žáner, sa považuje za masovú formu zábavy, oddychu alebo relaxu, pričom cez prizmu obrazu sa dostávame do rôznych miest a období, čo môže aj intelektuálne zapôsobiť na diváka a ponúknuť mu nové poznatky alebo širší prehľad. Platí to i pre historický film. Vybrané filmové diela ponúkajú historický obraz i keď v rozličných podobách. Zatiaľ čo v prvom filmovo diele, *Oliver Twist*, môžeme zachytiť problém detskej výchovy, ktorá bola spoločnosťou ignorovaná, v druhom diele, *Slečna Potterová*, sa presúvame ďalej, kde si môžeme všimnúť problém postavenia ženy na prelome storočí. Oboch prípadoch je viditeľný dopad priemyselnej revolúcie na anglickú spoločnosť.

Film *Oliver Twist* nám ponúka viacero aspektov viditeľných vo filme, ktoré sme prostredníctvom dostupnej literatúry mohli vytiahnuť z príbehu. Centrom problému bola detská výchova, ktorá bola predstavená prostredníctvom hlavné hrdinu, Olivera Twista. Keďže ide o fiktívny príbeh s vymyslenými postavami, bolo dôležité sa zamerať na filmové spracovanie a následne ako bola prevedené. Čo si možno hneď všimnúť vo filmovej adaptácii, boli skromné podmienky robotníckej triedy, ako aj ich postavenie, a vzhľad. Ako sme si potvrdili dostupnou literatúrou, typické prostredie pre robotnícku triedu boli útle a ledva zariadené bývanie v úzkych, špinavých uličkách plných biednych ľudí s vychádzajúcim dymom na pozadí, ktoré dopĺňali efekty smogu, hmla a rovnako kostýmy postáv, čo spolu ako celok vytváralo vierohodný dojem dobového obrazu prostredia a atmosféry Londýna. Hlavnú úlohu zastupuje sirota, ktorá sa stala prostriedkom sociálnej kritiky namierenej priamo na problém chudoby v Londýne 19. storočia. Hlavný problém, ktorý otvára, je zaostalosť a nízka úroveň detskej výchovy, ktorá je poškodená morálnym zlyhaním chudobincov a detskou kriminalitou v Londýne.

Žena v 19. a 20. storočí, ktorá bola predstavená vo filme *Slečna Potterová* prostredníctvom Beatrix, zobrazuje divákovi ženskú svojbytnosť a opozičné postavenie voči morálnym normám spoločnosti, vďaka čomu dokázala, že žena vie stáť rovnocenne popri mužskej nadradenosti. S týmto filmovým dielom sa nám spája okázalé postavenie strednej triedy spolu s fenoménom voľného času, ktorá bola jeho najväčším konzumentom, z dôvodu sa priblížiť čo najviac k vyššej triede a uspokojiť tak svoje materiálne potreby- tzv. iracionálny konzum. Obraz prostredia nám otvára tapetu secesného až romantického štýlu, ktorý bol typický pre viktoriánsku spoločnosť. Bývanie a odev, podľa priložených zdrojov, nám korešpondujú s filmovým vyobrazením. Obraz na obraze, masívne nábytky dozdobené vázami, čajovými súpravami, kvetmi, soškami a dlhé závesy, odrážali vkus a štýl hedonistického étosu strednej triedy.

Obe filmové diela, ktoré ponúkajú obraz priemyselnej spoločnosti, vo väčšej miere ponúkajú divákovi historický exkurz, ak sa ohraničíme na prostredie a kontext príbehu. Samotný obsah nám ponúka konkrétny a viditeľný problém, avšak následne vedie ku klišéovitým a preexponovaným situáciám, ktoré obchádzajú priamočiarosť s cieľom dramatisovať a viac zaujať diváka – čo je podstate princípom filmu.

Použitá literatúra

BRANCA, Patricia. *Silent sisterhood. Middle-class Women in the Victorian Home*. London/New York : Routledge, 2013, 170 s. ISBN 978-0-415-62581-4.

CIEL, Martin. *Metódy a možnosti analýzy filmového obrazu*. Bratislava : Vysoká škola muzických umení, 2011. 42 s. ISBN 978-80-89439-14-0.

ČINÁTL, Kamil. *Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu*. Praha : ÚSTR, 2014. 249 s. ISBN 978-80-87912-11-9

FERENČUHOVÁ, Mária. 2004. *Historici a film, filmári a história*. In *Illuminace*. Praha : Národní filmový archív, 2004, roč. 16, č. 1, 19 s.

GASTEIGER, Nepomuk. *Konzument. Obrazy spotřebitele v reklamě, kritice konzumu a ochraně spotřebitele 1945-1989*. Praha : Nakladatelství Academia, 2015, s. 233. ISBN 978-80-20023-65-0

HIBBERT, Christopher. *Londýn. Životopis města*. Praha : NLN, s. r. o., 1998. 313 s. ISBN 80-7106-214-6

JANATA, Michal. *Velkoměsta v 19. a 20. století – křižovatky změn*. Zlín : Archa, 2016. 163 s. ISBN 978-80-87545-47-8

LEVINSKÝ, Otto. STRÁNSKÝ, Antonín. *Film a filmová technika*. Praha : SNTL, 1974, 354 s.

LOEB, Lori, Anne. *Consuming Angels. Advertising and Victorian Women*. New York : Oxford University Press, 1994, 224 s. ISBN 0-19-508596-5

MARCELLI, Miroslav. *Mesto vo filozofii*. Bratislava : Kalligram, 2011, 188 s. ISBN 978-80-8101-400-0

MONACO, James. *Jak číst film*. Praha : Albatros, 2004. 727 s. ISBN 13-844-005-09

NEUMANN, K. Stanislav. *Dejiny ženy. Žena novodobá a moderná. Zväzok štvrtý*. Bratislava : Pravda, 1971, 310 s.

ONUFRÁK, Alexander. *Vznik a vývoj britskej sociálnej politiky*. Košice : UPJŠ, 2001, 240 s. ISBN 978-80-8152-998-6

PLÍTKOVÁ, Marcela. *Filmový šlabikár*. Bratislava : Národné osvetové centrum Bratislava, 2000. 216 s. ISBN 80-7121-192-3

SEILER, Vladimír. *Voľný čas a horizonty kapitálového vzťahu*. Bratislava : Seiler Vladimír, 2019, 180 s. ISBN 978-80-570-0661-9

STEARNS, N. PETER. *Encyklopedia of European Social History from 1350 to 2000*. Michigan : Gale Group, 2001, ISBN 0-684-80577-4 (vol. 1), ISBN 0-684-80578-2 (vol. 2), ISBN 0-684-80579-0 (vol. 3), ISBN 0-684-80580-4 (vol. 4), ISBN 0-684-80581-2 (vol. 5),

WASSON, Ellis. *Dejiny moderní Británie*. Praha : Geada Publishing, 2010, 432 s. ISBN 978-80-247-3267-1

Internetové zdroje

ALLINGHAM, Merryn. *The rise of the orphanage*. In Merryn Allingham [online]. [cit. 2022-12-29] Dostupné na: <https://merrynallingham.com/19th-20th-century/the-rise-of-the-orphanage/>

ALLINGHAM, Merryn. *Woman in Victorian England*. In Merryn Allingham [online]. [cit. 2023-01-05] Dostupné na: <https://merrynallingham.com/19th-century/women-in-victorian-england/>

Art Nouveau. In Britannica. [online]. [cit. 2023-01-07]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/art/Art-Nouveau>

Beatrix Potter. In Nationaltrust. [online]. [cit. 2023-01-05]. Dostupné na: <https://www.nationaltrust.org.uk/discover/history/people/beatrix-potter>

DANIELS, Barbara. 2003. *Poverty and Families in the Victoria era*. In Hidden Lives Revealed. [online]. 2003. [cit. 2022-12-30]. Dostupné na: <https://www.hiddenlives.org.uk/articles/poverty.html>

Film. Základné vlastnosti filmu. In Britannica. [online]. [2022-12-30]. Dostupné na internete: <https://www.britannica.com/art/motion-picture#ref52228>

First Industrial Revolution. Second Industrial Revolution. In Britannica. [online]. [cit. 2023-04-13]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/agricultural-revolution>

HUGHES, Kathryn. 2014. *The middle classes: etiquette and upward mobility*. In Britain library. [online]. 2014. [cit. 2023-03-19]. Dostupné na: <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/the-middle-classes-etiquette-and-upward-mobility>

Kukaj.to. *Oliver Twist*. [online]. [cit. 2023-01-05]. Dostupné na: <https://film.kukaj.io/oliver-twist>

LAMBERT, Tim. 2021. *Middle class life in the late 19th century*. In Localhistories. [online]. 2021. [cit. 2023-03-19]. Dostupné na: <https://localhistories.org/middle-class-life-in-the-late-19th-century/>

Later factory legislation. In UKParliament. [online]. [cit. 2023-03-15]. Dostupné na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/overview/laterfactoryleg/>

STEINBACH, Susie. *Victorian era*. In Britannica. [online]. [cit. 2023-03-21]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/event/Victorian-era>

heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/overview/startuffragette-/>
The rise of the middle classes. In VALMCBEATH. [online]. [2023-01-05]. Dostupné na: <https://www.valmcbeath.com/victorian-era-england-1837-1901/the-rise-of-the-middle-classes/>

The 1833 Factory Act. In UKParliament. [online]. [cit. 2023-04-12]. Dostupné na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/overview/factoryact>

Women in the 19th Century. Introduction, In Encyklopedia.com. [online]. [2023-01-05]. Dostupné na: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/women-19th-century-introduction>

2012. Nebojtesa.tv. *Slečna Potterová*. [online]. 2012. [cit. 2023-01-06]. Dostupné na: <https://nebojtesa.tv/film-slecna-potterova-miss-potter-2006/>

2015. *Womens roles in edwardian era*. In Intriguinghistory. [online]. 2015. [cit. 2023-04-12]. Dostupné na: <https://intriguing-history.com/womens-roles-in-edwardian-era/>

2023. *Beatrix Potter*. In Britannica. [online]. 2023. [cit. 2023-01-05]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/biography/Beatrix-Potter>

Zdroje příloh

Obrázok 1

<<https://foundations.uwgb.org/family/>>

Obrázok 2

<https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w663/files/images/film/photos/109/310/109310153_1fcfd4.jpg>

Obrázok 3

<https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w936/files/images/film/photos/161/937/161937996_35ca52.jp>

Obrázok 4

HIBBERT, Christopher. *Londýn. Životopis města*. Praha : NLN, s. r. o., 1998. s. 239

Obrázok 5

<https://images.prismic.io/wellcomecollection/ddfe3dc2d9668e0dc15fba079349a3c8545e8d1f_arch-1-sanatory-progress.png?w=831&auto=compress%2Cformat&rect=&q=100>

Obrázok 6

<<https://www.rabbit-reviews.com/wp-content/uploads/2009/06/Oliver-Twist.jpg>>

Obrázok 7

<https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w936/files/images/film/photos/109/310/109310150_31535a.jpg>

Obrázok 8

<<https://www.countryclubuk.com/wp-content/uploads/2018/08/lindethHowePostPic1024x634.jpg>>

Obrázok 9

<https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w663/files/images/film/photos/159/559/159559065_617815.jpg>

Obrázok 10

<<https://www.historytoday.com/archive/months-past/birth-beatrix-potter>>

Obrázok 11

<<https://www.dailymotion.com/thumbnail/video/x7whfvdň>>

Príloha

Obrázok 1: Chudobinec z roku 1863 (Zdroj: <<https://foundations.uwgb.org/family/>>)

Obrázok 2 (vľavo): Oliver Twist (2005) s Lišiakom v uličke
(Zdroj:<https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w663/files/images/film/photos/109/310/109310153_1fcfd4.jpg>)

Obrázok 3 (vpravo): Oliver Twist (2005)
(Zdroj:<https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w936/files/images/film/photos/161/937/161937996_35ca52.jp>)

Obrázok 4: Chlapec so zápalkami z roku 1884

(Zdroj: HIBBERT, Christopher. Londýn. Životopis města. Praha : NLN, s. r. o., 1998. s. 239)

Obrázok 5: Bývanie robotníckej triedy

(Zdroj: <https://images.prismic.io/wellcomecollection/ddfe3dc2d9668e0dc15fba079349a3c8545e8d1f_arch-1-sanatory-progress.png?w=831&auto=compress%2Cformat&rect=&q=100>)

Obrázok 6: Útulné bývanie malých zlodejov vo filme Oliver Twist (2005)

(Zdroj: <<https://www.rabbit-reviews.com/wp-content/uploads/2009/06/Oliver-Twist.jpg>>)

Obrázok 7: Oliver Twist (2005) - prosba o jedlo
(Zdroj: <https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w936/files/images/film/photos/109/310/109310150_31535a.jpg>)

Obrázok 8: Dom Potterovcov pri jazere Windermere v Lake District
(Zdroj: <<https://www.countryclubuk.com/wp-content/uploads/2018/08/lindethHowePostPic1024x634.jpg>>)

Obrázok 9 (vľavo): Slečna Potterová (2006)

(Zdroj:<https://image.pmgstatic.com/cache/resized/w663/files/images/film/photos/159/559/159559065_617815.jpg>)

Obrázok 10 (vpravo): Beatrix Potterová v Lake District v roku 1913 (Zdroj:<<https://www.historytoday.com/archive/months-past/birth-beatrix-potter>>)

Obrázok 11: Obrázok filmu z príbytku Beatrix Potterovej. (Zdroj: <<https://www.dailymotion.com/thumbnail/video/x7whfvdň>>)

Baletné umenie ako odraz kultúrno-spoločenskej situácie na prelome 19. a 20. storočia

Soňa Radačiová

Abstrakt

Konferenčný príspevok *Baletné umenie ako odraz kultúrno-spoločenskej situácie na prelome 19. a 20. storočia* predstavuje balet, ktorý do určitej miery odráža spoločnosť, jej kultúrny život i samotný charakter územného, respektíve politického celku, v ktorom daná spoločnosť figuruje. Jeho cieľom je predstaviť baletné umenie na prelome 19. a 20. storočia, ktoré v odbore kultúrnej histórie nachádza uplatnenie ako akési „zrkadlo“, v ktorom môžeme vidieť spoločenskú, hospodársku či politickú situáciu, ale i dôsledky ich vývoja, konkrétne v Rusku a vo Francúzsku. V rámci východísk pracuje príspevok s konceptom totálneho umeleckého diela i s umeleckými smermi a ich vzťahom s baletom a čiastkovým cieľom je na základe analýzy baletných inscenácií poukázať na jeho počiatočnú modernizáciu. Príspevok prezentuje náhľad do odbornej literatúry spracovanej k danej problematike a zaoberá sa prínosom výskumnej činnosti v oblasti baletu so zreteľom na dané obdobie. Približuje i vzťah baletu so spoločnosťou a ich ovplyvňovaním sa navzájom. Objasňuje postavenie baletného umenia v oboch európskych veľmociach a jeho úlohu v ich národnej kultúre a pracuje tiež s pojmami ako „vysoká“ a „nízka“, alebo teda ľudová kultúra. Záverečná časť príspevku sa zameriava na búranie konvencií, ktoré nastalo na prelome storočí pod vplyvom nového hnutia, moderny.

Kľúčové slová: balet, Francúzsko, Rusko, historický prameň, národná kultúra, totálne umelecké dielo, modernizácia

Úvod

Balet, umelecká forma, ktorej dejiny siahajú do konca 15. storočia v období renesancie, si do svojej súčasnej podoby prešla podstatným vývojom. Vyvíjala sa na pozadí politických, hospodárskych a spoločenských zmien, na základe ktorých sa v priebehu niekoľkých storočí stávala viac či menej významným umením. Dejiny baletu a ich výskum nie sú práve častou problematikou v slovenskej, rovnako ako v svetovej historiografii. Môžeme však poznamenať, že k bádaniu v jeho oblasti je možné pristupovať z hľadiska viacerých kontextov. Náš konferenčný príspevok pristupuje k baletu v kultúrno-spoločenskom kontexte a zameriava sa na územie dvoch veľmocí, Francúzska a Ruska na prelome 19. a 20. storočia. V predmetnom období totiž sledujeme v týchto štátoch podobný vývoj baletu, ktorým je stagnácia, až dekadencia, primárne z hľadiska vnímania tohto umenia spoločnosťou. Keďže balet bol výrazne spájaný s aristokraciou, vystupovali na povrch otázky, či môže existovať ako umelecká forma v štáte s modernými princípmi a zásadami. Výsledkom tohto pomerne krátkeho sledovaného obdobia bolo postupné vznikanie nového štýlu baletu, neoklasického, ktorý sa dokázal uplatniť tak ako v Rusku aj vo Francúzsku 20. storočia. Jeho vznik bol podmienený práve modernizáciou a spoločenským i kultúrnym vývojom.

Predtým ako prejdeme k samotnému príspevku je potrebné poznamenať, že jeho vybrané časti sú zamerané na priblíženie istých východísk bakalárskej práce venovanej výskumu baletu na prelome 19. a 20. storočia. Príspevok sa v jeho jednotlivých častiach venuje prehľadu

literatúry, ktorá bola spracovaná k danej problematike a je potrebná pre bádanie práve nami zvoleného úseku dejín baletného umenia. Približuje výskumnú činnosť v dejinách baletu a predkladá spôsob, ako k nim možno pristupovať. Je ním zasadenie baletu do odboru kultúrnej histórie. Zaoberá sa ním i ako historickým prameňom. Príspevok sa v rámci vzťahu kultúry a spoločnosti venuje taktiež úlohe baletu v národnej kultúre Ruska i Francúzska a čiastočne predstavuje vzťah týchto štátov práve cez baletné umenie. Neoklasický balet, už jeho prvá podoba, ktorá vznikla v prvých dvoch dekádach 20. storočia, je označovaná ako totálne umelecké dielo, a teda príspevok sa venuje i tomuto konceptu. V neposlednom rade sa snaží prezentovať reformné moderné zmeny v baletе, ktoré sa niesli v znamení nového hnutia moderny a moderných umeleckých smerov, a to na základe komparácie dvoch baletných inscenácií, pričom jeden balet pochádza zo začiatku skúmaného obdobia, je klasický, a druhý z jeho konca, a teda obsahuje prvky neoklasického baletu.

Balet vo Francúzsku a Rusku

Konferenčný príspevok sa, ako sám názov naznačuje, zaoberá baletným umením v dvoch štátoch, Francúzsku a cárskom Rusku. Avšak predtým, ako budú predstavené jednotlivé východiská, určitým spôsobom podstatné pre prácu s baletom v sledovanom období, je potrebné objasnenie výberu práve týchto veľmocí, do prostredia a spoločnosti ktorých je problematika baletu zasadená. Isté objasnenie ponúkajú i slová švédsko-ruského tanečníka Per Christiana Johanssona, ktorý sa počas svojho pôsobenia v ruskej *Imperial School of Ballet*¹ vyjadril takýmto spôsobom: "*Ruská škola je francúzska škola, len Francúzi na ňu zabudli.*"² Na základe Johanssonových slov môžeme vidieť nespornú spojitosť medzi baletným umením Ruska a Francúzska. Balet, respektíve jeho prvotné formy, totiž vznikali na francúzskom kráľovskom dvore a práve tu bol balet v 18. storočí konštituovaný ako umelecká forma, ktorá sa v priebehu nasledujúcich desiatok rokov stáva významným umením.³ S nástupom Petra Veľkého na trón v roku 1689 dochádza v cárskom Rusku k výrazným zmenám. Jednou z nich bolo v súvislosti s procesom westernizácie práve prevzatie v Rusku doposiaľ neexistujúceho baletu od Francúzska.⁴ O storočie, dve neskôr sa ťažisko baletnej tvorby nachádza v Rusku, a naopak vo Francúzsku sa na konci 19. storočia oproti predchádzajúcemu obdobiu ocitá na úpadku.⁵ A je to práve Francúzsko, konkrétne jeho hlavné mesto Paríž, kde sa poprední ruskí baletní umelci rozhodli ukázať svoj „nový“ ruský balet západnému svetu. Pojem „nový“ ruský balet sa začal objavovať v ruských periodikách i publikáciách o umení a baletе v prvých rokoch 20. storočia. Označoval balet v počiatočnej fáze modernizácie, ktorý sa značne líšil od jeho klasickej formy konca 19. storočia, ktorá ostávala po dve storočia nemenná.⁶ Výsledkom tejto modernizácie bol neoklasický balet, ktorého vývoj bol zavŕšený už v nami nesledovanom období, po Veľkej vojne.⁷ Výber daných krajín teda spočíva v medzinárodnej inšpirácii a výmene v oblasti umenia, a tiež kultúry ako takej, nielen v samotnom baletе.

¹ GUEST, I. Christian Johansson. In: Britannica. [online]. [cit. 2022-11-23]. Dostupné na internete: < <https://www.britannica.com/biography/Christian-Johansson> >.

² HOMANS, J. *Apollo's Angels: A History Of Ballet*. London : Granta Books, 2011. s. 245. Preklad: autorka The Russian school is the French school, only the French have forgotten it

³ HOMANS, J. *Apollo's...*, s. 18-19.

⁴ HOMANS, J. *Apollo's...*, s. 245-246.

⁵ HOMANS, J. *Apollo's...*, s. 265.

⁶ SCHOLL, T. *From Petipa to Balanchine: Classical Revival and the Modernisation of Ballet*. London : Routledge, 1994. s. 38, 44.

⁷ All Ballet is Not the Same. [online]. [cit. 2022-12-28] Dostupné na internete:

Historiografia

Zdrojmi pre konferenčný príspevok a samotnú bakalársku prácu sú monografie a štúdie historikov zaoberajúcich sa dejinami Ruska a Francúzska, rovnako ako historikov tanca, prípadne baletu ako takého. Vybranú literatúru je možné rozdeliť do troch skupín. Prvou z nich sú komplexné diela ponúkajúce faktografické informácie k dejinám baletu vôbec. Patrí tu primárne monografia americkej historičky a bývalej baletnej tanečnice Jennifer Homans s názvom *Apollo's Angels: A History Of Ballet*⁸, ktorá predstavuje detailný popis dejín baletu, od jeho vzniku v období renesancie až po nedávnu minulosť. Autorka sa zaoberá vývojom techniky, choreografie či jednotlivých aspektov predstavení, ktorými sú napríklad scény alebo kostýmy. Ponúka dôkladné opisy tancov a tiež približuje životy umelcov, teda tanečníkov i choreografov, ktorí stáli za ich vznikom. Práca *Ballet: the definitive illustrated story*⁹, ktorá vznikla s pomocou významnej talianskej baletnej tanečnice Viviane Durante, prezentuje najvýznamnejšie momenty v histórii baletu a jednotlivé baletné inscenácie.

Druhou skupinou literatúry sú diela potrebné pri práci s inscenáciami, ich rozborom. Je ňou štúdia Tima Scholla, *From Petipa to Balanchine: Classical Revival and the Modernisation of Ballet*,¹⁰ ktorá prináša unikátne spracovanie vývoja baletu od 80. rokov 19. storočia do polovice 20. storočia. Sústreďuje sa na výskum okolností vzniku moderného baletu, prvých zárodkov, ktoré nachádza vo významných osobnostiach. Pri tejto štúdii je dôležité poukázať na istú skutočnosť v rámci historiografie baletu, ktorú je možné spozorovať, a teda, že pri výskume dejín baletu je veľmi striktné oddelené obdobie 19. a 20. storočia. V 19. storočí je balet klasický, zatiaľ čo v 20. storočí už je to zmodernizovaný neoklasický balet, ktorý figuruje vo väčšine sveta, kde má balet tradíciu. Tieto dva typy baletného umenia sú však veľmi odlišné, čo bude možné vidieť v závere príspevku. Avšak balet 20. storočia sa vyvinul z baletu 19. storočia, a preto je dôležité sledovať práve túto nepretržitú vývojovú líniu, ktorú predstavuje štúdia.¹¹ Môžeme teda skonštatovať, že je unikátna, keďže je jedna z mála, ktorá na tieto dejiny nazerá týmto spôsobom, respektíve kladie dôraz na kontinuitu vývoja.

Treťou skupinou sú publikácie týkajúce sa kultúrnych dejín, a to práca Petra Burka, *Co je kulturní historie?*¹², ktorá ponúka úvod do tejto disciplíny, definuje ju, zaoberá sa jej vznikom, metódami, kľúčovými otázkami, ale aj hlavnými predstaviteľmi. Následne je to monografia Orlanda Figesa, *Natašin tanec: Kulturne dejiny Ruska*¹³, ktorá však nie je komplexným spracovaním dejín ruskej kultúry. Autor sa v jednotlivých kapitolách zaoberá vybranými úsekmi ruskej kultúry, alebo ako to nazval, kultúrnej identity v období dvoch storočí, od 18. po 20. storočie a jeho prístup nie je plne chronologický.¹⁴ Posledná štúdia *When Ballet Became French: Modern Ballet and the Cultural Politics of France*¹⁵ sa zaoberá významom baletu ako istého symbolu francúzskej národnej kultúry a jeho revitalizáciou v 1. polovici 20. storočia. Tá nastala práve v súvislosti so spomenutým novým ruským baletom, ktorý vznikol na pôde ruskej

---

< <https://diabloballet.org/2013/10/16/all-ballet-is-not-the-same/> >.

⁸ HOMANS, J. *Apollo's Angels: A History Of Ballet*. London : Granta Books, 2011. 672 s.

⁹ DOUGLASS, M. *Ballet: the definitive illustrated story*. New York : Dorling Kindersley Limited, 2018. 350 s.

¹⁰SCHOLL, T. *From Petipa to Balanchine: Classical Revival and the Modernisation of Ballet*. London : Routledge, 1994. 130 s.

¹¹ SCHOLL, T. *From...*, s. 9.

¹² BURKE, P. *Co je kulturní historie?*. Praha : Dokořán, 2011. 217 s.

¹³ FIGES, O. *Natašin tanec: Kulturne dejiny Ruska*. Bratislava : Premedia, 2020. 600 s.

¹⁴ FIGES, O. *Natašin tanec: Kulturne dejiny Ruska*. Bratislava : Premedia, 2020. s. 29.

¹⁵ KARTHAS, I. *When Ballet Became French: Modern Ballet and the Cultural Politics of France, 1909–1939*. Quebec : McGill-Queen's University Press, 2015. 390 s.

baletnej spoločnosti Ballets Russes pod záštitou Sergeja Diaghileva, ruského baletného impresária, teda umeleckého podnikateľa.¹⁶ Táto spoločnosť sa v prvých rokoch 20. storočia rozhodla predviesť ich nový balet práve v parížskych divadlách.¹⁷

Na záver tejto časti príspevku je potrebné upozorniť na dôležitosť dobovej tlače a s tým súvisiacou kritikou či rovnako ako na význam súkromnej korešpondencie ako dôležitého primárneho prameňa pre výskumnú činnosť dejín baletu. Práve v nich nachádzame potrebné opisy predstavení, postoj spoločnosti, publika na inscenáciu, ale aj pohľad na tanečníkov, na samotné prevedenie predstavenia, napríklad na vyobrazenú tému, a to najmä v dobe neexistencie videozáznamov ako primárneho prameňa.

Baletné umenie ako predmet historického výskumu

Výskumná činnosť v oblasti baletu nie je práve rozšírenou, na čo poukazuje aj spomínaná historička Jennifer Homans. Na základe tejto skutočnosti sa nám ponúka otázka, prečo nie je tejto problematike venovaná väčšia pozornosť a aký má jeho historický výskum vôbec prínos. Odpoveď môžeme nájsť v balete ako súčasť kultúrnej histórie, ktorá odráža spoločenskú, hospodársku a do istej miery aj politickú situáciu na vybranom území alebo v určitom štáte. V tejto súvislosti pôsobí balet ako isté „zrkadlo“ štátu, ktorý tvorí spoločenstvo ľudí.¹⁸ Uvedme si jednoduchú definíciu tohto umenia, ktorá stanovuje balet ako umeleckú formu, ktorá vzniká pohybom ľudského tela a podľa ktorej je balet tiež divadelným umením, predstaveným na javisku pred publikom s cieľom, rovnako ako v iných umeleckých formách, vyjadriť príbeh, myšlienku alebo emóciu.¹⁹ Už v nej samotnej môžeme vidieť vzťah medzi baletom a spoločnosťou. Choreografiu, tanec, pohyb ako taký tvoria ľudia, ktorí sú ovplyvňovaní spoločnosťou, v ktorej žijú. Medzi jednotlivé vplyvy patria rodové vzťahy v bežnom živote, postoje spoločnosti, ale aj samotná vláda a zasahovanie popredných osobností štátu i cirkev a jej hodnotenie morálneho a nemorálneho. To všetko sa odrazí už vo výslednej podobe konkrétneho predstavenia a môžeme to nájsť i v balete samotnom. Baletné umenie, rovnako ako iné formy umenia, môže plniť funkciu historického prameňa, z ktorého je možné čerpať informácie potrebné k istej problematike. Ak by sme si priblížili akékoľvek baletné predstavenie, inscenáciu, z ktorého existujú záznamy, notácie i reakcia naň v dobovej tlači, ponúklo by sa nám niekoľko jeho častí, komponentov, ktoré by boli využiteľné v istom historickom výskume. Technické vybavenie jednotlivých scén na javisku môže byť jednou z nich. Zložitosť kulís, ich pohyblivosť pri výmene scén medzi dejstvami rovnako i počas predstavenia, osvetlenie a práca s ním môže poskytnúť informáciu o situácii v oblasti techniky. Komparácia záznamov z rovnakej inscenácie, avšak napríklad s dvadsaťročným rozdielom, môže podložiť výsledky výskumu i o technickom pokroku. Kostýmy tanečníkov, ich farebnosť, mohutnosť, no i dĺžka sukni tanečničok môže odrážať módu daného obdobia, rovnako ako módu jednotlivých štátov, kde balet zohrával úlohu. Zmena dĺžky sukni môže znamenať i zmenu v zmýšľaní spoločnosti a názore o vhodnom a nevhodnom oblečení, ktoré by žena mala nosiť.

¹⁶ Serge Diaghilev. [online]. [cit. 2023-1-7]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Serge-Pavlovich-Diaghilev>>.

¹⁷ HOMANS, J. *Apollo's...*, s. 290 – 291.

¹⁸ BURKE, P. *Co je kulturní...*, s. 27.

¹⁹ What is Ballet?. [online]. [cit. 2023-1-7]. Dostupné na internete: <[What is Ballet? - Photos & Examples from Pittsburgh Ballet Theatre \(pbt.org\)](https://www.pittsburghballettheatre.org/what-is-ballet/)>.

Uviedli sme teda príklady vplyvu spoločnosti na balet, ktorý môžeme skúmať, ale rovnako sa môžeme opýtať i na vplyv baletu na spoločnosť. Príkladom takéhoto vplyvu je móda každodenného života, ktorá bola do istej miery inšpirovaná, ovplyvnená kostýmami v ruských baletných inscenáciách spoločnosti *Ballets Russes* predvedených v Paríži. Nový ruský balet, ktorého znakom sa budeme bližšie venovať v závere príspevku, bol modernizovaný, dynamický, voľný v pohybe, častokrát v orientálnom štýle. Obsahoval výrazné sýte farby, rôzne vzory, ktoré sa premostili do módy. Návrhári ako Paul Poiret alebo Coco Chanel upustili od tradičnej dámskej módy a priniesli módu v znamení pohodlia a slobody pohybu bez reštrikcie pohybu spôsobenej korzetom. Okrem zahodenia korzetov dámske šaty začali odhaľovať členky.²⁰

Na začiatku príspevku bol objasnený výber práve týchto štátov, Francúzska a Ruska, v ktorých je baletné umenie ako kultúrno-spoločenský fenomén na prelome 19. a 20. storočia skúmané. Dôležitosť baletu v týchto krajinách bola len naznačená, a preto je v tejto časti bližšie predstavená funkcia tejto umeleckej formy a jeho postavenie v rámci národnej kultúry Ruska, rovnako ako Francúzska. Ak si rozoberieme vzťah kultúry a spoločnosti, v Rusku by sme v tomto období nenašli jednotnú národnú kultúru. V diele Petra Burka je poukázaný možný kontrast medzi kultúrou „vysokou“ a „nízkou“ alebo ľudovou, kde patrí ľudové umenie, hudba, tance a aj v cárskom Rusku túto dualitu nachádzame.²¹ Orlando Figes vo svojej monografii hovorí o dvoch odlišných svetoch, ktoré tvorili cárské Rusko. Prvým z nich bola európska kultúra aristokracie, horných vrstiev obyvateľstva, teda „vysoká“, ktorá posledných dvesto rokov v oblasti kultúry čerpala zo západnej Európy. Druhým svetom je práve „nízka“, vidiecka, roľnícka kultúra, odstrihnutá od diania v ruských popredných centrách.²² Pochopiteľne aj v baletе môžeme vidieť túto spoločenskú a kultúrnu rozdvojenosť. Ak sa zameriame na publikum baletných predstavení, zistili by sme, že balet bol umením elity, ktorá mala dokonca svoj vlastný názov „balletomani“. Boli to bankári i šľachtici, pre ktorých bolo miesto v divadle prestížou, ktorej sa nechceli vzdať. Nájsť obyčajných ľudí, ľudí nepatriacich k nobile v publiku bolo priam nemožné.²³ Vidiecka, roľnícka kultúra naopak ostávala storočia nepoznačená európskym vplyvom. Držala sa tradícií v oblasti hudby, tanca, odievania sa, ale aj rituálov. Na prelome storočí môžeme dokonca sledovať snahy o zachovanie tejto tradičnej „ruskej“ kultúry, kde balet a jeho konvencie nemajú miesto.²⁴ Pri výskume baletného umenia v Rusku v nami sledovanom období je dôležitý práve tento kultúrny kontext, teda dualita kultúr aristokracie a vidieka. Doposiaľ stagnujúci vývoj baletu sa začiatkom nového 20. storočia nesie v znamení modernizácie, v snahe nadobudnúť neeurópsku podobu a ukázať sa celosvetovému publiku, a keďže klasický balet praktizovaný v Rusku bol výrazne spätý so západnou Európou a tiež úzkou skupinou aristokracie, poprední umelci siahli po kultúre vidieka a po tom, čo mohla ponúknuť, pretože bola považovaná za pravú ruskú kultúru. Príkladom sú kostýmy, ktoré obsahovali farby, ornamenty typické pre ruskú dedinu.²⁵

Postavenie baletu ako umeleckej formy vo Francúzsku v sledovanom období bolo na rozdiel od predchádzajúceho obdobia oslabené. Môžeme to sledovať aj na postavení tanečníkov, ktorých práca spadala pod profesiu robotníckej triedy, a teda nemohli by sme o nich hovoriť

---

²⁰ MARKS, S. *How Russia shaped the modern world*. New Jersey : Princeton University Press, 2003. s. 195-196.

²¹ BURKE, P. *Co je kulturní...*, s. 43,44.

²² FIGES, O. *Natašin...*, s. 23-29.

²³ SCHOLL, T. *From...*, s. 11-12.

²⁴ FIGES, O. *Natašin...*, s. 256-259.

²⁵ FIGES, O. *Natašin...*, s. 256-261.

ako o výrazných umelcoch.²⁶ Rovnako ako v prípade baletu v Rusku, bol francúzsky balet umením aristokracie, čo je späté s jeho prvotným vznikom ako dvorskej zábavy šľachty na kráľovskom dvore Ľudovíta XIV.²⁷ Európa bola na začiatku 20. storočia pod vplyvom modernizácie a do popredia vyvstávala otázka, do akej miery môže balet s tradíciou aristokratického umenia figurovať v modernom demokratickom štáte. V dobovej tlači sa čoraz častejšie objavovali otázky, či je možné spojiť francúzske národné hodnoty, tradície s modernými zmenami a aj balet sa stal predmetom týchto diskusií, a to v zmysle, či môže táto umelecká forma vo svojom prevedení spájať tradíciu, teda tradičné buržoázne formy a moderný vkus.²⁸ A práve príchod *Ballets Russes* s ich novým baletom vyvolal doposiaľ neriešenú otázku, a teda, aká by mala byť úloha baletu v modernej spoločnosti. Popredný význam baletu vo Francúzsku v podstate už od jeho vzniku vychádzal z účasti baletu na medzinárodnej umeleckej výmene s Ruskom. Na prelome 19. a 20. storočia francúzsky balet stagnoval rovnako ako ten ruský, možno práve pre jeho spätosť s tradíciou a aristokraciou, avšak ako už bolo spomenuté, ruský balet nadobudol novú podobu a stal sa prominentnou súčasťou ruskej kultúry a národnej identity. Stal sa nástrojom na predstavenie modernej ruskej kultúry západnému svetu. Francúzskemu baletu sa nedostalo také oživenie a jeho postavenie opäť vzrástlo až po príchode inovatívnej ruskej baletnej spoločnosti s ich novým baletom. Ak sa vrátíme k otázke úlohy baletu v demokratickom štáte a jeho postavenia v národnej kultúre, nájdeme názory na nemožnosť jeho existencie v takomto štáte práve pre jeho spätosť s aristokratickou tradíciou. Avšak niektorí kritici sa prikláňali k myšlienke, že balet je apolitický a dôležitejšie je pozeráť sa na jeho francúzsky národný pôvod ako na jeho aristokratickú tradíciu.²⁹

Pri bádani v oblasti baletného umenia na prelome týchto dvoch storočí a v súvislosti s jeho modernizáciou je tiež dôležité poznanie konceptu Gesamtkunstwerk, alebo teda konceptu totálneho umeleckého diela, s ktorým vystúpil skladateľ Richard Wagner. Tento koncept sa vyvíjal práve v priebehu 19. a začiatkom 20. storočia a stal sa základným princípom moderného umenia, ktoré nadobudlo popredné postavenie. Podstatou konceptu Gesamtkunstwerk je spojenie všetkých druhov umení, teda hudby, tanca, maľby, ale aj poézie do jednej umeleckej formy.³⁰ Práve takýmto spôsobom, syntézou viacerých druhov umenia, vznikol aj „nový“ ruský balet. Bol charakterizovaný ako ruská odnož Gesamtkunstwerku a vo väčšine odbornej literatúry, s ktorou sme pracovali, je predstavený ako totálne umelecké dielo.³¹

Avšak historik Orlando Figes vo svojej monografii *Natašin tanec: Kultúrne dejiny Ruska* prichádza s myšlienkou, že táto fúzia umenia nemusí nutne súvisieť s Wagnerom a jeho konceptom. Poukazuje na jeho možné korene, základy, ktoré vzišli z ruskej dediny, respektíve vidieka, kde pôsobilo hnutie pod záštitou dvoch podnikateľov, Savva Mamontova a Marie Tanishevovej. Obaja sa obávali zatienenia, úpadku ruských tradícií západnou Európou, tak sa ich rozhodli zachovávať, dokumentovať a strážiť. Podstatou tvorby hnutia bolo spájanie ruských druhov umenia a remesiel a kolektívne rituály na dedine boli naozaj totálnymi umeleckými dielami, spájajúcimi ľudovú pieseň, poéziu a obradný tanec. Táto historikova idea je podložená práve slovami Sergeja Diaghileva, ktorý na otázku, kde má nový ruský balet korene, odpovedal takto: „*Na dedine, v úžitkových predmetoch, v maľovaných saniach, v*

---

²⁶ KARTHAS, I. *When...*, s. 12.

²⁷ HOMANS, J. *Apollo's...*, s. 18-19.

²⁸ KARTHAS, I. *When...*, s. 7

²⁹ KARTHAS, I. *When...*, s. 27, 29.

³⁰ Gesamtkunstwerk. [online]. [cit. 2023-1-7]. Dostupné na internete:

<<https://www.theartstoryorg/definition/gesamtkunstwerk/>>.

³¹ FIGES, O. *Natašin...*, s. 262.

obrazcoch a farbách ľudových krojov alebo v drevorezbách okolo okenných rámov, tam sme našli svoje motívy a na týchto základoch sme stavali“.³² Rovnako je potrebné poznamenať, že táto myšlienka je obsiahnutá i v monografii *Apollo's Angels* od historičky Jennifer Homans. V každom prípade, nech už bolo inšpiráciou jedno alebo druhé, ruský balet sa ukázal ako ukážková umelecká forma, ktorá sa naozaj stala totálnym umeleckým dielom.³³

V úvode tejto kapitoly sme sa venovali baletu ako prameňu historického výskumu a načrtli sme vplyvy spoločnosti na balet a jeho vplyv na spoločnosť. Spomenuli sme možnosť využitia baletného umenia, konkrétne jeho prevedenia na javisku, pre výskum technického pokroku, teda istej modernizácie. Práve tá, avšak modernizácia všeobecne, je pri jeho bádani na prelome 19. a 20. storočia dôležitá. Balet sa v našom skúmanom období vyvíjal na pozadí nového umeleckého hnutia, moderny, alebo teda avantgardných umeleckých smerov, ktoré odmietali klasické, akademické umenie. Toto modernistické hnutie so sebou prinášalo zmeny jednoznačne identifikovateľné v baletе. Bolo reakciou na staršie umelecké smery, aj keď je dôležité povedať, že niektoré zo smerov z konca, respektíve z druhej polovice 19. storočia zohrali svoju kľúčovú úlohu.³⁴ Následne sú predstavené umelecké smery, vplyvajúce na balet počas jeho modernizácie, respektíve prvej fázy tohto procesu, ktorého výsledkom je neoklasický balet, ktorý sa doformoval až neskôr v 20. storočí.³⁵

Umelecký smer 19. storočia, realizmus, kládol dôraz na to, aby umelec tohto obdobia zobrazoval svet taký, aký je, s čím súviselo búranie umeleckých aj spoločenských konvencií. Avšak tento smer odmietal individuálne pocity umelca. Symbolizmus, smer z konca 19. storočia, skúmal život ducha, neznáme, mysteriózne aspekty života a kládol veľký dôraz na citové vnímanie umenia, nie na to intelektuálne. Zo starších umeleckých smerov nášho obdobia zohral úlohu i impresionizmus, ktorý hlásal odklon od rozprávania príbehov, teda dejovosti, ale aj od zobrazovania mravných zásad a zdôrazňoval zmyslové dojmy. Moderna je širokým hnutím začiatku 20. storočia, ktorá odmietala akademizmus, vyznačujúci sa kodifikovanými pravidlami umenia, ktorými bolo nutné sa riadiť v prospech experimentálneho umenia. Moderna verí, že umenie sa potrebuje obnovovať a kladie dôraz na primitivizmus, smer, ktorý spočíva v skúmaní etnografických expozícií, nezápadných kultúr a najmä hľadani primitívneho umeleckého diela, ktoré by mohlo inšpirovať západ. Primitivizmus hlása dôležitosť podvedomého impulzu, pričom primitívne má znamenať niečo jednoduché, silne emotívne, teda umenie vychádzajúce z podvedomého zdroja kreativity.³⁶

V súvislosti s týmto hnutím, modernou, je v poslednej časti príspevku istým spôsobom predstavená modernizácia baletu, alebo teda už výsledok tohto procesu, ktorý začal v prvých rokoch 20. storočia. Konkrétne ide o poukázanie na niekoľko výrazných až antagonistických zmien, ktoré nastali v baletе medzi 19. a 20. storočím. Sú zobrazené prostredníctvom dvoch baletných predstavení, *Spiacej krásavice*, ktorá mala premiéru v roku 1890 v cárskom Rusku, a inscenácie s názvom *Le Sacre du printemps*, v preklade *Svätenie jari*, po prvýkrát predstavené parížskemu publiku v roku 1913.³⁷ Pri komparácií týchto predstavení máme možnosť vidieť v modernizovanom baletе 20. storočia jednoznačný odklon od narácie v baletе, neexistuje žiaden dej a kladie sa veľký dôraz na vyjadrenie emócií, ku ktorým dochádza prostredníctvom pohybu celého tela, nielen rúk a nôh a mimikou tváre, ktorá prestáva

³² FIGES, O. *Natašin...*, s. 256-262.

³³ HOMANS, J. *Apollo's...*, s. 296-298.

³⁴ MARKS, S. *How Russia...*, s. 176-177.

³⁵ All Ballet is Not the Same. [online]. [cit. 2022-12-28] Dostupné na internete: < <https://diabloballet.org/2013/10/16/all-ballet-is-not-the-same/> >.

³⁶ LITTLE, S. *...izmy ako rozumieť umeniu*. Bratislava : Slovart, 2006. s. 80,84,92,98,102-103.

³⁷ DOUGLASS, M. *Ballet: the definitive...*, s. 118-119, 164-166.

existovať. Tu môžeme sledovať vplyv impresionizmu a symbolizmu. Dochádza k úplnému odklonu od typického klasického baletu, nenachádzame žiadnu podobu s romantickým štýlom baletu a vrcholí spomínané experimentovanie, ktoré hlása moderna. To sa nám ukazuje v „škaredej“ choreografii, ktorá počas prvého predstavenia *Le Sacre du printemps* pobúrila parížske publikum. Nenachádzame tu žiadne pravidlá, prevláda asymetria póz v choreografii i postavenia tanečníkov. Od statiky sa presúvame k dynamike tanca a kladie sa dôraz na jednoduchosť primárne cez kostýmy a jednotlivé scény na javisku. Môžeme teda vidieť, že aj napriek tomu, že inscenácia *Le Sacre du printemps* nevznikla v období etablovaného neoklasického baletu, môžeme v nej už sledovať jeho prvky a typické znaky, a teda považovať ju za modernizovaný balet.

V tejto časti boli predložené zmeny v baletе, ku ktorým dochádzalo v súvislosti s novým spomenutým hnutím, a ako môžeme vidieť, vývoj baletu naozaj kopíroval vývoj v umení ako takom a neostával pod vplyvom zaužívaných konvencií minulého storočia. Okrem týchto zmien sú dôležité aj tie v rámci kultúrneho kontextu, a teda do popredia vystupuje najmä už spomenuté spojenie kultúry vidieka a kultúry aristokracie, keďže novovytvorený, respektíve pretvorený ruský balet bol inšpirovaný dedinou, jej tradíciami, folklórom, ornamentmi, živými farbami, ktoré boli považované za čisté a autentické umenie ruského ľudu, nepoznačené západom.³⁸

Záver

Dejiny baletu sa postupne od svojho vzniku stali súčasťou dejín viacerých štátov, niektorých do väčšej miery ako iných. Konferenčný príspevok sa v úvode snažil objasniť zasadenie problematiky baletného umenia práve na územie dvoch veľmocí, Ruska a Francúzska, v období na prelome 19. a 20. storočia. Je dôležité poznamenať, že príspevok si dal za cieľ priblížiť východiská, na ktoré je potrebné prihliadať pri bádaní v oblasti baletu v nami vybranom období a tiež predstaviť literatúru, ktorá bola k problematike spracovaná, a teda jeho cieľom nebolo predstavenie vývoja baletu, kľúčových udalostí alebo osobností.

Balet sa, ako už bolo poukázané, vyvíjal pod vplyvom rôznych zmien, či už politických alebo aj hospodárskych, avšak ako už samotný názov naznačuje, príspevok nazeral na toto umenie ako na akýsi kultúrno-spoločenský fenomén. Preto sa mu bližšie venoval primárne v kultúrnom a spoločenskom kontexte. Snažil sa odpovedať na otázku, ako môže byť výskumná činnosť v oblasti dejín baletu prínosná a následne čitateľovi poskytol náhľad kultúrnej histórie. Práve v nej, ako sme mali možnosť vidieť, nachádza balet funkciu „zrkadla“ štátu a jeho spoločnosti, keďže sa vyvíja pod vplyvom zmien v štáte a spoločnosti a rovnako môže spätne vplývať na spoločnosť. Následne sa zaoberal úlohou baletu v kultúre vybraných krajín a kultúrnom živote jeho obyvateľstva. V rámci dejín Ruska predstavil dualitu kultúry vidieka a kultúry aristokracie, ktorú treba mať na zreteli práce v súvislosti so vznikom nového neoklasického štýlu baletu a s moderným hnutím, o ktorom bolo pojednávané v poslednej časti konferenčného príspevku. Pri otázke uplatnenia sa baletu v národnej kultúre Francúzska sme mali možnosť spozorovať narastajúce diskusie týkajúce sa jeho úlohy i to, ako príchod nového ruského baletu do krajiny otvoril dvere inému pohľadu spoločnosti na toto umenie. Príspevok sa tiež venoval konceptu Gesamtkunstwerk, alebo teda konceptu totálneho umeleckého diela, keďže takto bol modernizovaný nový balet označovaný. Avšak je potrebné poukázať na skutočnosť, že v rámci historiografie je tiež spomínaná iná inšpirácia pre vznik baletu ako totálneho umeleckého diela, ktorým je ruská dedina, alebo teda tradičná kultúra na vidieku, ktorá sa tiež

---

³⁸ HOMANS, J. *Apollo's...*, s. 298-301.

vyznačovala rovnakými znakmi, teda fúziou viacerých umení. Dôležitým východiskom našej problematiky bola modernizácia alebo teda nové umelecké hnutie, moderna, ktoré určite vplývalo na vývoj baletného umenia a aj na základe rozboru inscenácií, *Spiacej krásavice* a *Le Sacre du printemps*, bolo možné vidieť skutočnosť, že balet sa vyvíjal rovnakým smerom ako umenie vôbec.

Použitá literatúra

BURKE, Peter. *Co je kulturní historie?*. Praha : Dokořán, 2011. 217 s. ISBN 9788073633028

DOUGLASS, M. *Ballet: the definitive illustrated story*. New York : Dorling Kindersley Limited, 2018. 350 s. ISBN 978-1-4654-7478-0

FIGES, Orlando. *Natašín tanec: Kultúrne dejiny Ruska*. Bratislava : Premedia, 2020. 600 s. ISBN 978-80-8159-904-0

HOMANS, Jennifer. *Apollo's Angels: A History Of Ballet*. London : Granta Books, 2011. 672 s. ISBN 978 1 84708 2565

KARTHAS, Ilyana. *When Ballet Became French: Modern Ballet and the Cultural Politics of France, 1909–1939*. Quebec : McGill-Queen's University Press, 2015. 390 s. ISBN 978-0-7735-4605-9

LITTLE, Stephen. *...Izmy ako rozumieť umeniu*. Bratislava : Slovart, 2006. 160s. ISBN 978-80-556-0462-6

MARKS, Steven. *How Russia shaped the modern world*. New Jersey : Princeton University Press, 2003. 393 s. ISBN-13: 978-0-691-11845-1

SCHOLL, Tim. *From Petipa to Balanchine: Classical Revival and the Modernisation of Ballet*. London : Routledge, 1994. 130 s. ISBN 0-203-37233-6

Internetové zdroje

All Ballet is Not the Same. [online]. [cit. 2022-12-28] Dostupné na internete: < <https://diabloballet.org/2013/10/16/all-ballet-is-not-the-same/> >.

Gesamtkunstwerk. [online]. [cit. 2023-1-7]. Dostupné na internete: <<https://www.theartstory.org/definition/gesamtkunstwerk/>>.

GUEST, I. Christian Johansson. In: Britannica. [online]. [cit. 2022-11-23]. Dostupné na internete: < <https://www.britannica.com/biography/Christian-Johansson> >.

Serge Diaghilev. [online]. [cit. 2023-2-4]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Serge-Pavlovich-Diaghilev>>.

What is Ballet? [online]. [cit. 2023-1-7]. Dostupné na internete: < [What is Ballet? - Photos & Examples from Pittsburgh Ballet Theatre \(pbt.org\)](https://www.pbt.org/what-is-ballet/)>.

Identita československej ženy optikou spoločnosti prvej polovice 20. storočia

Michaela Turóciová

Abstrakt

Predkladaný príspevok, ktorý sa zaoberá ženou a ženskou identitou na pozadí sociálnej, kultúrnej a hospodárskej situácie v Československu v prvej polovici 20. storočia, je zároveň aj východiskom pre úvodnú, teoretickú kapitolu záverečnej práce. Cez skúmanie prívlastkov „civilizovaná“ či „moderná“ pozoruje ženu vo viacerých aspektoch, či priam až nových smeroch, používajúc pojem „nová žena“, ktorý sa vyskytoval nie len na území Československa. Teoretická kapitola práce pripravuje pôdu pre nasledujúce kapitoly, v ktorých sa bakalárska práca zameriava na reklamu a vykresľovanie plurality ženských identít cez reklamu ako nový fenomén. Žena ako hlavný charakter nie len úvodnej kapitoly, ale aj celej práce ponúka pohľad na Československo očami nežného pohlavia, ktoré muselo čeliť nerovnosti postavenia v spoločnosti, ale rovnako tak aj zmeny a emancipáciu, ktorých bližší opis ponúka práve prvá kapitola bakalárskej práce. Hlavným cieľom konferenčného príspevku je poukázať na progres prezentovaný na vývoji ženskej identity v oblasti verejného priestoru aj v domácnosti, vymykajúcej sa z tradičných hodnôt. Neoddeliteľnou súčasťou je aj vzťah k mužskému pohlaviu či mužský postoj k veci, na ktoré náhľad je rovnako ponúknutý v príspevku.

Kľúčové slová: Žena, Neue Frau, ženská identita, pluralita identít, spoločnosť, 1. ČSR, budovanie demokracie

Úvod

Ženy a ženská otázka sa v poslednej dobe medzi historikmi tešia obľube a sú čoraz vyhľadávanejšou témou. Keďže doposiaľ bola daná téma na okraji bádateľskej pozornosti, zo staršej historiografie sa žiaľ nedozvedáme, že dlhoročný zápas žien o rovnoprávne postavenie v spoločnosti, spojené predovšetkým so záporným postavením k ich stredoškolskému a vysokoškolskému vzdelaniu, narážal na odpor konzervatívnych zástancov tradícií a zvykov. Nositelia takýchto názorov neboli schopní vnímať ženy ako rovnocenné s mužmi a ako samostatné osobnosti. Je zrejmé, že odporcovia sa obávali straty svojich privilégií a neuvedomovali si, že znižovanie hodnoty žien len prispelo k zvýšeniu napätia v spoločnosti, uberalo na dôstojnosti nie len žien, ale aj mužov a bránilo tak akémukoľvek progresu spoločnosti, či jej morálnemu chodu a prístupu k jednotlivcom, ale aj k ženám ako k pohlaviu čeliacemu nerovnosti postavenia. Súčasným autorom k analyzovaniu danej problematiky napomáhala napríklad denná tlač, ktorá odrážala pozitívne ale aj negatívne názory na vzdelanie žien a ich úlohu v živote muža ako nadradeného druhu. Na prelome storočí si autori a autorky tlače stále častejšie začali klásť otázku, či by ženy mohli byť pozitívnym prínosom do politiky. V rámci vývinu postavenia žien v spoločnosti sa budeme zaoberať aj ich cestou k dovedy len „mužským profesiám“ či k ženskému objavovaniu samej seba a svojich možností. Zámerom príspevku je poukázať na ambície vtedajších žien a ich snahu zmeniť svoje postavenie nie len vo verejnom priestore, teda v spoločnosti, ale aj v domácnosti. Definíciu progresu vystihujú nové pojmy ako napríklad Neue Frau, čo značí o vlne zmien vo viacerých

európskych krajinách. Príspevok tento progres postupne predstavuje, teda nás prevádza identitou ženy od tej typickej, tradičnej, až po ženu novú, civilizovanú, so všetkými jej zmenami a vplyvmi na okolie.

Typická československá žena

Pred sto rokmi mohli ženy o svojom živote rozhodovať minimálne. Vzdelanie nebolo určené pre nich, či už išlo o vzdelanie stredoškolské, nehovoriac o vysokoškolskom. Väčšina profesií bol nedostupný mužský svet, o ktorom typická československá žena mohla iba snívať. Bez vzdelania, schopností, šance na získanie skúsenosti a teda aj príležitosti zarobiť si na seba boli závislé na svojich otcoch a manželoch a tak jediná istota bola, že sa vydajú, stanú matkami a, prirodzene, ženami v domácnosti. Je však dôležité zdôrazniť, že odporcom vzdelania mladých žien a ich akéhosi rozkvetu neboli iba muži. Podobný názor zastávali aj staršie, tradičné ženy, teda matky či staré matky, ktoré svoje dcéry a vnučky chceli vychovávať rovnakým spôsobom, akým boli vychovávané ony samy pred mnohými rokmi. Mladé ženy sa tak s týmto názorom stretávali aj u svojich najbližších, ku ktorým vzhladali najviac a ani tam nenašli žiadnu podporu či povzbudenie k novému a iste aj lepšiemu životu.¹ Postavenie žien v spoločnosti bolo veľmi výstižne podľa sociológov vyjadrené tromi „K“ – Kinder, Küche, Kirche, čiže deti, kuchyňa, kostol. Definícia, alebo ako zdroje hovoria, slogan, vznikol v Nemecku a opisoval chod nemeckých domácností, avšak tento model bolo možné aplikovať aj na československú spoločnosť. Tieto tri K definovali životný priestor drvivej väčšiny žien daného obdobia, od čoho sa odvíjali aj ďalšie charakteristiky – takmer nulový priestor pre nejakú profesijnú sebarealizáciu, či nebudaj politickú kariéru, veľká závislosť – materiálna i spoločenská - na manželovi, nulové reprodukčné práva a podobne.²

Cesta za vzdelaním typickej československej ženy

K prvým ženám na českom území, ktoré za sebou zanechali významnú feministickú stopu a zapísali sa do povedomia nasledujúcich generácií, bola Magdalena Dobromila Rettigová. Podľa nej malo vzdelanie ženy smerovať k tomu, aby mohla byť vzornou matkou, dokonalou ženou v domácnosti a aj príjemnou partnerkou svojho muža, s ktorou by mohol zdieľať, ale aj riešiť problémy každodenného, praktického života. M.D. Rettigová aj práve preto otvárala takzvané domáce školy pre mladé ženy a dievčatá z nižších vrstiev vo väčšine miest, kde rodina Rettigových žila. Verila totiž, že vzdelanie a užitočné znalosti zaistia ženám v rodine a v spoločnosti patričný rešpekt a úctu a že mužov tým viac pripútajú k rodine a zabránia im tak v trávení času v krčme, v hrubom zaobchádzaní s deťmi ale aj vo vyhľadávaní prostitútok. Za vzdelaním žien si však Rettigová v danej dobe ešte nedokázala predstaviť, že by vzdelanie mohlo viesť k úplne rovnoprávnosti v manželstve, v spoločnosti, v ekonomickej oblasti alebo v profesijnom postavení žien. Postupný boj za možnosti pre ženy a dláždenie ciest ku vzdelaniu boli totiž iba na samotnom začiatku.³

Ak sa hovorí o vzdelávaní československých žien, nemožno nespomenúť českého politika Tomáša Garrigue Masaryka, ktorý sa postavil za vysokoškolské vzdelanie žien. Bol presvedčený

---

¹ MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí-proč?: Vzdelání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Slon, 2005, s. 12–16.

² BRIDENTHAL, Renate. *Beyond Kinder, Küche, Kirche: Weimar Women at Work*. Central European History, 1973, vol. 6, no. 2, s. 148–166.

³ MALÍNSKÁ, J. 2005, s. 16-18.

o rovnocennosti muža a ženy. „Žena je muži úplne rovná, jen rozdíl fyzický budiž uznáván; ona je slabší,“ napísal v jednom zo svojich článkov.⁴ Pri každej zmienke o vzťahu muža a ženy sa Masaryk rozchádzal s oficiálne uznávanými názormi. Jeho stanovisko k ženskej otázke a k emancipácii bolo pretkané demokratizmom a vierou, že žena má rovnaké právo na kvalitné vzdelanie a na ekonomickú samostatnosť ako muž. V mnohých diskusiách a článkoch rovnako odhaľoval predsudky voči ženám, ktoré uplatňovala zvlášť katolícka cirkev. Vo svojej dizertačnej práci o samovražde si Masaryk kládol otázku, či existovala súvislosť medzi postavením žien v rodine a v spoločnosti a príčinami ich samovrážd. Bol striktno proti názoru, že by mala víťaziť prirodzená fyzická sila muža a aj to, čo spoločnosť videla ako morálne – teda podriadenie ženy mužovi.⁵

Nie len vyššie spomenutá katolícka cirkev, ale aj významní európski filozofovia mali veľmi konzervatívne názory na postavenie žien v súkromnom aj verejnom priestore a ich vzdelávanie. Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche aj Arthur Schopenhauer sa o ženách mnoho krát vyslovili s vysokou mierou dešpektu, napríklad aj slovami: „Žena nie je povolaná k tomu, aby dokázala niečo veľké. Jej jediným význačným rysom nie je aktivita, ale pasivita.“⁶

Ženy za cestou za vzdelaním museli prekonať nespočetné množstvo prekážok, ktoré im do cesty stavala vtedajšia spoločnosť, zásady, presvedčenia aj názory. Vytrvalým bojom a odhodlaním však dokázali zmeniť ideály, očakávania aj predstavy, ktoré od počiatkov 20. storočia trvajú dodnes.

„Neue Frau“ ako model modernej ženy vo svete i v Československu

Pojem Neue Frau, teda nová žena, vznikol v kontexte revolučného hnutia koncom 18. storočia. Vo Francúzskej revolúcii mal pojem femme libre – slobodná žena, reprezentovať nové spoločenské zriadenie. V Nemecku sa výraz Neue Frau objavuje po revolučnom období 1848, keď ho začalo používať ženské hnutie. Ďalej obsah pojmu rozvíjali proletárske a meštianske ženské organizácie, ktorých cieľom bol boj o právo na prácu a vzdelanie pre ženy.⁷

Koncom prvej svetovej vojny došlo k výraznej zmene v používaní, vo význame, ale aj v rozšírení tohto pojmu. Označoval generáciu žien narodených na prelome storočí, ktoré zosobňovali pokrokovosť vtedajšej Weimarskej republiky. Neue Frau sa stala módnym fenoménom 20. rokov 20. storočia, ktorému sa chcela podobať každá žena, ktorá sa považovala, alebo sa túžila stať modernou. Prototypom novej modernej ženy sa stala nie len vzdelaná, ale aj zamestnaná žena.

Ženy sa výrazne do pracovného procesu zapojili už počas prvej svetovej vojny. Po jej skončení v roku 1918 práca už nebola iba dočasným zamestnaním, ale v dôsledku spoločenských zmien sa ukázala ako nevyhnutnou. V rámci prebiehajúcej industrializácie vzniklo množstvo odvetví, a teda aj voľných pracovných miest, ktoré si nevyžadovali kvalifikáciu. Ženy sa tak stali lacnou pracovnou silou a na pracovný trh vstúpili v dovtedy nevídanom rozsahu. Všetky tieto zmodernizované ženy spájali rovnaký výzor a k tomu náležitý životný štýl, ktorého súčasťou sa stalo trávenie voľného času vďaka novinke 8-hodinového pracovného času. Práve táto skupina žien zosobňovala špecifickú sociálnu triedu ale aj novú inšpiratívnu generáciu moderných žien. S novým životným štýlom a chodom bežného dňa však prišlo aj množstvo nových problémov.

⁴ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Karolinum, 2017, s. 229.

⁵ MALÍNSKÁ, J. 2005, s. 40-42.

⁶ MALÍNSKÁ, J. 2005, s. 51.

⁷ DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2011, s. 118

Nízka mzda, ťažké pracovné podmienky, sexuálne obťažovanie na pracovisku, nadčasy, neustále obavy o vhodné oblečenie a upravený výzor – s tým všetkým sa musela pracujúca Neue Frau vyrovnávať.

V danej dobe sme sa mohli stretnúť s viacerými typmi žien, s matkami, prísne dodržiavajúcimi všetky tradície, už spomenuté zamestnané ženy, ale aj samostatné a nezávislé intelektuálky. Neue Frau však bola novou ženou, modernou ženou, takzvaného urbánneho typu, vysoko spopularizovaná a do spoločnosti pretláčaná médiami (zároveň pretvorená na mediálny konštrukt), čo ženy ovplyvňovalo vo veľkej miere a médiá to značne využívali. Vtedajšia doba mala mnoho protikladov, ale 20. boli pre ženy jednoznačne „zlatým obdobím“, pretože sa toho v oblasti ženskej otázky zmenilo naozaj neskutočne veľa. Zmenilo sa ich spoločenské postavenie, ich úloha a význam ale aj vnímanie, čo ovplyvnilo sebavedomie všetkých žien patriacich do generácie Neue Frau – prototypu moderných žien.⁸ Ako ilustráciu by som rada uviedla citát z nemeckej dennej tlače Die Dame, ktorý približuje typický model modernej ženy: „Moderná žena posledného razenia je ôsmy div sveta. Všetko vie. Má dve až štyri deti, ktoré všetky odchovala. Šermuje, pláva, jazdí, lyžuje, hrá hokej, tenis, golf a stepuje. Vie urobiť studenú misu a upiecť jablkovú štrúdlu, opraviť pokazené auto, uháčkovať sveter, lúštiť krížovky. Dokáže žiť na vidieku, v meste aj na cestách. Zamestnáva iba najnevynutejší personál a o svoju chatu sa stará celkom sama. Nechce nikoho neprezentovať, chce si užívať. A to, ako to robí, je jej súkromná záležitosť.“⁹

Nová žena ako reprezentantka budovania demokratickej spoločnosti

Česká spisovateľka Olga Stránská-Absolonová bola prívrženkou ženského hnutia a v zbierke článkov zo začiatku 20. storočia sa zaoberala spoločenskou úlohou ženy, pričom používala pojem Nová žena. Bola presvedčená o tom, že ženy sú osobnosťami, ktoré budú zohrávať dôležitú úlohu pri vývoji československej spoločnosti, pretože ich poslanie spočíva vo vzdelávaní nového národa. Zaoberala sa aj tým, aké vlastnosti by mala takáto žena mať, aby sa takejto dôležitej úlohy vôbec mohla zhostiť. Vo svojich článkoch popisovala takzvané vývojové štádiá Novej ženy. Zastávala názor, že nová žena je ľudská bytosť, ktorá nesmie byť obmedzovaná iba na ženskosť. Súviselo to s prvou svetovou vojnou, kedy došlo k nástupu žien na pracovný trh a teda sa zmenilo tradičné vnímanie žien v spoločnosti a boli tak vymanené z čistej ženskosti, čo bolo do veľkej miery obmedzujúce. Olga Stránská-Absolonová prezentovala presvedčenie, že Nová žena je dôležitou súčasťou samostatného štátu, slobodne myslíaci a konajúci človek s vlastnými právami.¹⁰

Nemecké ženské meštianske spolky sa museli značne sústreďovať na boj o svoje práva, ako je právo na prácu, vzdelanie či volebné právo, keďže muži im v tomto smere boli výraznými oponentmi. V Československu sa dial pravý opak – po roku 1918 išlo v krajine o utvorenie identity spoločného národa a budovanie novej republiky, pričom muži so ženami spolupracovali a ponúkali im rovnocenné postavenie. „Emancipácia ženy bola u nás chápaná ako dôležitá zložka hľadania identity občianskej a ľudskej,“ vyjadrila Jaroslava Pešková.¹¹ Na nemeckých a československých Nových ženách sa dá prezentovať výrazný rozdiel. Emancipácia českých a slovenských žien sa považovala za dôležitú súčasť národnooslobodzovacieho boja. Aj preto bola emancipácia žien na našom území podporovaná

⁸ DUDEKOVÁ, G. 2011, s. 119 – 120.

⁹ ANITA, Daniel. *Mondän ist nich mehr modern*. In Die Dame, február, 1928, s. 46.

¹⁰ DUDEKOVÁ, G. 2011, s. 120

¹¹ PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Proč právé ženy?* In Žena v dejinách Prahy, 1993, s. 18

prezidentom Masarykom, ktorý stál verejne na strane ženského hnutia a pravidelne hovoril o dôležitosti a hlavne účelnosti spolupráce mužov a žien, ich vzájomnom uznaní a rovnoprávnosti. Pod pojmom Nová žena teda v Československu myslíme ženu, ktorá sa podieľala na budovaní štátu.¹²

Vzťah ženy a muža na začiatku 20. storočia

Emancipácia žien a zmena ich postavenia v spoločnosti viedli aj k prirodzenej zmene vzťahov medzi mužmi a ženami. Výrazné zmeny sa diali napríklad v manželstvách, kde ženy zmenili svoj prístup k mužom, čo v roku 1920 viedlo k zvýšeniu počtu žiadostí o rozvod – na požiadanie muža vo väčšine prípadov. Ako dôvod sa uvádzala vojna a problematická výchova žien ako jej následok. O výchove mužov sa však nehovorilo. Dôvodom rastu rozvodovosti sa však v danej dobe uvádzalo aj to, že väčšina matiek vychováva svoje dcéry pre slobodný život, a nie pre manželstvo, čím ich údajne rozmaznávajú a dcéry tak majú nereálne očakávania od muža, ale aj od manželstva. Všeobecne sa konštatovalo, že ľudia sa v danej dobe stali surovšími, hrubšími a netrpezlivejšími, no napriek tomu sa veľký podiel na rozvodoch pripisuje práve výchove dievčat. Z opisu ich oblečenia a správania v článkoch je zjavné, že cieľom tejto charakteristiky boli práve mladé ženy, teda moderné a ich modernosť sa vnímala ako negatívna. muž bol často v tejto problematike vnímaný ako obeť. Mnohí muži boli názoru, že moderné ženy sú takzvanými chodiacimi žiadostami o rozvod.¹³

Je teda očividné, že vnímanie ženy v československej spoločnosti bolo dvojaké. Ak išlo o jej úlohu na budovaní moderného demokratického štátu, boli jej priznávané všetky výhody, ktoré vyplývali zo zákona. Ak však išlo o sféru, kde sa žena mala stať mužovi silnou konkurenciou, poprípade mu spôsobovala citovú či materiálnu ujmu, modernosť ženy sa vnímala negatívne a bola kritizovaná ako egoistická či bezohľadná.

Žena verejná

„...dnešní žena musí být aktivní, musí vystupovati veřejně, a k tomu je třeba, aby přestala býti zakřiknuta starosvětskými muži a ženami, aby jak říkají Francouzi „měla courage de son opinion“. Netřeba si zakrývat skutečnost, že názory té ženy dnešní jsou kacírstvím, bojem proti předsudkům a bludům a předsudky a bludy se musí ubíjet...“¹⁴

Citát T.G. Masaryka, ktorý perfektne zdôrazňuje, aká by mala byť moderná žena na verejnosti, respektíve ako by mala byť verejnosťou vnímaná. Verejnosť ženám na ich ceste budovala rôzne prekážky, avšak ústava z roku 1920 potvrdila to, čo ukázala už vojna – žena môže pracovať, aj ťažko, mimo svoj domov a vo verejnom priestore môže byť rovnako dôležitá ako muž. Môže samostatne zarábať, môže sa realizovať nie len na poli sociálnej práce či pedagogiky, ale aj v oblasti vedy, výskumu a umenia, môže verejne prejavovať svoj názor a stať sa tak organizovanou politickou silou. Žena sa vzdelávala a verejne angažovala, čím si plne zaslúžila prívlastok „moderná“, avšak bola naďalej často spájaná s ahistorickým konštruktom večného ženstva. Prílišná iniciatíva bola mnohými vnímaná ako prehršok proti prirodzenosti a prírode. Podľa žurnalistu Ferdinanda Peroutku sa časy zmenili. Predtým čelila posmechom žena, ktorá sa zaujímala o politiku. Teraz mu čelí žena, ktorá sa o politiku nezaujíma. Po krátkych vlasoch

¹² DUDEKOVÁ, G. 2011, s.121

¹³ DUDEKOVÁ, G. 2011, s. 125

¹⁴ PACHMANOVÁ, Martina. *Civilizovaná žena: ideál i paradox prvorepublikové vizuální kultury*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2021, s. 89

sú tentokrát opovrhované dlhé. Peroutka sa v svojich článok staval proti názoru, že ak sa žena neangažuje verejne, je menejcenná a nemoderná. On sám naopak vykresľoval politicky aktívnu ženu ako trápnu karikatúru ženského rodu, ako asexuálnu bytosť, každým pokusom byť aktívnou stále viac a viac neatraktívnu a neženskú. Sú vraj záležitosti, ktoré sú vyslovene mužské.¹⁵

Československá ústava bez ohľadu na názor verejnosti ženám zaisťovala základný právny rámec, ktorý umožňoval nezávislosť, samostatnosť, aj výkon moci. V roku 1918 vstúpili prvé ženy do Revolučného národného zhromaždenia, prvého československého parlamentu, a vehementne sa dožadovali ako spolupráce, tak aj práva na rozhodovaní o verejnom dianí. Nechceli byť iba okrasou, chceli sa uplatniť ako zdatný pracovný element a svoje miesto si chceli obhájiť. Ženy si boli vedomé toho, že presadiť sa vo verejnom živote je pre nich dvojnásobne ťažšie než pre mužov, keďže boli pod drobnohľadom spoločnosti a očakávalo sa od nich, že po takom vytrvalom boji dostať sa na dané pozície budú schopné podať maximálny výkon, keďže na ne každý dával pozor.

Verejné ženy – političky spoluvytvárali tvár novej republiky ako významovo, tak aj vizuálne. Boli symbolom pokrokového mladého štátu. Prvé poslankyne mali rôzne povolania. Boli úradníčkami, učiteľkami, novinárkami či spisovateľkami a aj cez rozličné politické názory ich spájala skúsenosť práce vo verejnom priestore a rovnako tak aj účasť v ženskom hnutí. Snažili sa presadzovať spoločnú „ženskú“ politiku naprieč národnosťami: aktívne sa venovali zlepšeniu podmienok pracujúcich žien, manželiek, matiek a detí, stále silnejšie presadzovali posilnenie ženskej rovnoprávnosti v manželstve aj rodičovstve či právo na interrupciu. Svoje snahy propagovali primárne prostredníctvom rozhlasu.¹⁶

Žena domestikovaná

Napriek všetkým zmenám, ktoré priniesla prvá svetová vojna, bol domov miestom, kam ženu smerovala výchova prvej republiky aj propaganda. Z patriarchálnej meštianskej idyly domova pretrval iba obraz rodiny ako miesta šťastia, ktorý ale bol výrazne zdeformovaný. Rodina už nebola, ako doposiaľ jednotkou, v ktorej sa všetci podieľali na ekonomickom chode domácnosti. Začala smerovať k nukleárnemu modelu s jedným živiteľom. Zužoval sa aj počet členov rodiny a s ním klesal aj počet pomocníc v domácnosti, a to vo všetkých spoločenských vrstvách. Situáciu rodiny usmerňovala a formovala nová československá a sociálna populačná politika, ktorá reagovala aj na rýchly pokles populačného rastu.¹⁷

V centre politiky, ktorá zdôrazňovala biologické rozdiely medzi mužmi a ženami, bola žena. Žena ako matka, manželka, aj tradičná domáca gazdiná. Ženám bolo stále pripomínané, že ich najdôležitejšia a najužitočnejšia práca pre mladú republiku a pre lepšiu budúcnosť sa odohráva medzi štyrmi stenami ich domácnosti – či už v úlohe gazdinej na plný úväzok, alebo v úlohe zamestnanej ženy, ktorá šetrí čas v zmodernizovanej domácnosti a získava tak priestor na kultúru či sociálnu prácu.

Zákony Československej republiky jednoznačne určovali, že práve muž je hlavou domácnosti, mal by ju riadiť a nesie za ňu plnú zodpovednosť. Muž sa mal starať o príjmy domácnosti a akékoľvek zárobky jeho manželky boli vnímané len ako doplnkové. Muž bol správcom manželkinho majetku a po rozvode žena po odchode z manželstva ne získavala nič okrem toho,

¹⁵ PACHMANOVÁ, M. 2021, s. 90-92

¹⁶ PACHMANOVÁ, M. 2021, s. 92-95

¹⁷ PACHMANOVÁ, M. 2021, s. 161. RÁKOSNÍK, J. – TOMEŠ, I. *Právne-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012, s. 349

čo jej patrilo pred uzavretím manželstva, keďže podľa zákona nemala žiaden podiel na spoločných úsporách. Mnoho právničiek sa vyjadrovalo práve k tejto problematike a ostro ju kritizovali, avšak akékoľvek zmeny o nápravu rodinných vzťahov boli nedosiahnuteľné.¹⁸

Centrálnu funkciu ženy ako matky však v medzivojnovom období nespochybňovali ani samotné ženy. Usilovali sa o uznanie ženskej práce v spojitosti s chodom rodiny, nie o rezignáciu na materstvo či podrytie nukleárnej rodiny, ako si mnohí mysleli. Ak sa z domácností mala stať „dielňa republiky“, ako hovorili architekti, ekonómovia či sociológovia, mala byť práca v nej zaplatená. Táto snaha o profesionalizáciu ženy v domácnosti mala hneď niekoľko dôvodov. Nebolo to len uznanie akejsi práce z lásky, chápanej ako samozrejmosť, či ako ekonomická produktívna činnosť, ale ako podpora vedenia domácnosti – teda výchova ženy k praktickému uvažovaniu, racionálnemu zmýšľaniu, uvedomelosti, spoločenskej aktivite aj samostatnosti. Teda aj k podporovaniu rodiny ako zdravého základu pre novú, modernú, demokratickú republiku.¹⁹

Záver

Prvá polovica 20. storočia sa vyznačuje zmenami v rôznych oblastiach, medzi najvýraznejšie však patrili práve spomínané zmeny v oblasti ženskej otázky. Postupom rokov, na prelome storočí a v prvej polovici 20. storočia, sme prostredníctvom premeny v ženskom myslení pozorovali vývin nového, demokratického štátu, ktorého vzorom a súčasťou bola moderná, civilizovaná žena. Analýzou ženských identít sme nazreli na vec optikou vtedajšej spoločnosti. Odhodlané ženy, ktoré objavili svoju samostatnosť a nezávislosť počas prvej svetovej vojny, boli rozhodnuté bojovať o vzdelanie či uplatnenie v pracovnej sfére, čo im dovtedy nebolo povolené. Napriek predsudkom spoločnosti, konkrétne starších generácií či mužov, sa im podarilo presadiť ako političkám či vedkyniam a dokázať, že sú plnohodnotnými článkami spoločnosti. V danej problematike bolo nevyhnutné zahrnúť aj mužské pohlavie, či už boli ženám v určitých situáciách odporcami, alebo práve naopak zdôrazňovali dôležitosť jednoty a podporovali ich. Prostredníctvom rozboru dvoch skupín „žien verejných“ a „žien domestikovaných“ sme sa snažili poukázať na pluralitu ženských identít a ich obdivuhodnú schopnosť prispôbiť sa situácii a rovnako tak uplatniť sa v každej sfére, v ktorej sa rozhodli angažovať. Prínosom práce je okrem uvedených špecifik aj poukázanie na progres spoločnosti a vytrvalosť žien, ktoré majú následky aj v dnešnej dobe.

---

¹⁸ PACHMANOVÁ, M. 2021, s. 161-163. HALÍŘOVÁ, Martina. *Oznamuje se láskám našim, aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu století*. Pardubice: Východočeské muzeum, 2007, s. 136-149

¹⁹ PACHMANOVÁ, M. 2021, s. 163

Použitá literatura

ANITA, Daniel. Mondän ist nich mehr modern. In *Die Dame*, február, 1928. Dostupné na: <https://www.tagesspiegel.de/kultur/chronistin-der-weimarer-zeit-4233676.html>

BRIDENTHAL, Renate. *Beyond Kinder, Küche, Kirche: Weimar Women at Work*. Central European History, 1973, vol. 6, no. 2. 19 s. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/4545664>

DUDEKOVÁ, Gabriela. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2011. 773 s. ISBN 9788022411899.

HALÍŘOVÁ, Martina. *Oznamuje se láskám našim, aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu století*. Pardubice: Východočeské muzeum, 2007, 240 s. ISBN 9788086046976.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Karolinum, 2017, 352 s. ISBN 9788024635408.

MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí-proč?: Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Slon, 2005. 173 s. ISBN 8086429423.

PACHMANOVÁ, Martina. *Civilizovaná žena: ideál i paradox prvorepublikové vizuální kultury*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2021, 476 s. ISBN 9788088308294.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. Proč právě ženy? In *Žena v dějinách Prahy*. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993. Bez ISBN.

RÁKOSNÍK, Jakub. TOMEŠ, Igor. *Právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012, 416 s. ISBN 9788087284308.

Obec Oľka v prvej svetovej vojne

Viktória Švigárová

Abstrakt

Problematika Prvej svetovej vojny je svojím priebehom, stratégiou a udalosťami pochopiteľne jedným z najfrekvencovanejších predmetov historického výskumu a bádania. Táto časť dejín taktiež známa ako Veľká vojna v sebe ukrýva množstvo padlých životov, ktoré patrili obyvateľom podieľajúcim sa na bojoch počas týchto dlhých štyroch rokov. Je nutné poznamenať, že boje Prvej svetovej vojny sa priamo dotýkali aj východného Slovenska, kde prebehlo niekoľko vojenských operácií a prechodov frontu v prvých rokoch vojny. Ani tieto udalosti sa nezaobišli bez strát na životoch, ktoré dnes vieme nájsť zaevidované v rôznych zoznamoch a štatistikách. V takýchto štatistikách nachádzame aj niekoľko mien vojakov z obce Oľka, ktorí sa priamo podieľali na priebehu Prvej svetovej vojny, čo je jedným z hlavných dôvodov výberu témy mojej práce. Moje korene pochádzajú práve z tejto obce na severovýchode Slovenska, kde som prežila značnú časť svojho života a to ma viedlo prirodzene k skúmaniu tejto problematiky. Práca je rozdelená na 3 kapitoly, kde sa v prvej kapitole s názvom Obec Oľka pred Prvou svetovou vojnou venujem životu obce pre vypuknutím ozbrojeného konfliktu v rôznych aspektoch. Druhá kapitola, ktorá nesie názov Obec Oľka v Prvej svetovej vojne stručne objasňuje priebeh Prvej svetovej vojny na severovýchode Slovenska, obec Oľka v tomto období a okrajovo načrtáva aj tému vojnových cintorínov ako memento vojny. Posledná kapitola s názvom Obyvatelia obce Oľka vo vojne ponúka výsledky výskumu a zoznam nájdených vojakov z obce Oľka bojujúcich na frontoch Prvej svetovej vojny rozdelených do troch skupín- padlí, zranení, vojnoví zajatci a základné dostupné informácie o týchto vojakoch. Práca ponúka náhľad do zložitej a širokospektrálnej problematiky jedného z najväčších vojenských konfliktov v histórii ľudstva na príklade malej obce na severovýchode Slovenska a jej obyvateľov priamo podieľajúcich sa na vývoji tejto udalosti.

Kľúčové slová: Oľka, obec Oľka, Prvá svetová vojna, Veľkonočná bitka, Východný front, Karpaty, vojnové cintoríny

Úvod

Problematika prvej svetovej vojny patrí nepochybne k jedným z najzvučnejších tém historického výskumu. Avšak, ak sa zameriame na prvú svetovú vojnu na území dnešného Slovenska, mnohokrát môžeme naraziť na určité problémy, ktoré sa pri tejto problematike v dejinách objavujú. Nejde o problémy faktografického charakteru, či nedostatku historických materiálov. Skôr môžeme hovoriť o problémoch praktických. Na jednej strane je prvá svetová vojna „zatienená“ v očiach verejnosti druhou svetovou vojnou a totalitnými režimami, ktoré v jej priebehu hrali dôležitú úlohu, no taktiež staršie generácie obyvateľov disponujú skôr poznatkami, osobnými skúsenosťami, či pretlmočenými skúsenosťami a zážitkami ich predkov z obdobia druhej svetovej vojny. Teda môžeme povedať, že uplatnenie metódy oral history je v problematike prvej svetovej vojny nie až také rozsiahle, ako pri problematike druhej svetovej vojny. Ďalšou problematickou oblasťou sú vojnové cintoríny, ktoré sú často zanedbávané, ba priam zabudnuté a nespravované. Všetky tieto aspekty výrazne ovplyvnili výber témy pre môj konferenčný príspevok a tému môjho výskumu. Prirodzene sa smerovanie môjho výskumu

orientovalo na hornozemľanskú obec Olka, z ktorej pochádzam a nachádzajú sa tu korene mojich predkov, a teda mám k nej aj osobný vzťah. Príspevok predstavuje jednu časť môjho výskumu o obci Olka v prvej svetovej vojne, ktorému sa venujem od roku 2018. Cieľom mojej práce je poukázať na udalosti prvej svetovej vojny, ktoré sa odohrali na území dnešného severovýchodného Slovenska a ich priamy zásah do každodenného života obcí. Taktiež je cieľom mojej práce priblížiť, rekonštruovať na príklade malej obce udalosti a priebeh jedného z najväčších vojenských konfliktov v dejinách ľudstva. Pri písaní konferenčného príspevku som využívala jednak knižné, internetové, no taktiež aj archívne zdroje a materiály. Sústredila som sa na publikácie venované prechodu frontu cez územie severovýchodného Slovenska v prvej svetovej vojne. Sú to najmä publikácie Klubu vojenskej histórie Beskydy, ktorý sa tejto problematike primárne venuje už niekoľko rokov. Využitie archívnych materiálov bolo potrebné hlavne pri načrtnutí problematiky vojenských cintorínov v skúmanom regióne.. Konferenčný príspevok ponúka náhľad do stále aktuálne prebiehajúceho výskumu danej problematiky a prináša pohľad na obyčajnú obec na Zemplíne z pohľadu udalostí prvej svetovej vojny.

Obec Olka v prvej svetovej vojne

Prvá svetová vojna predstavuje veľmi slabo zmapované miesto vojenskej histórie Slovenska. Týka sa to nielen frontového nasadenia vojakov, ktorí pochádzali z územia súčasnej Slovenskej republiky, ale aj samotných bojov, ktoré zasiahli severovýchodné Slovensko v rokoch 1914 – 1915. Následkom týchto bojov padlo alebo v dôsledku zranení zomrelo 37 400 vojakov rakúsko-uhorskej, ruskej a nemeckej armády a ďalších, približne 250 000 vojakov bolo na našom území ranených alebo zajatých.¹ Mlčiacim mementom týchto tragických vojnových obetí je 236 vojenských cintorínov, z ktorých väčšina je polozabudnutá a nachádza sa v neutešenom stave.² Územie súčasného humenského a medzilaboreckého okresu nadobudlo veľký operačný význam už na začiatku Prvej svetovej vojny.

Od augusta 1914 sa mestá Humenné a Medzilaborce stali dôležitými vojenskými dopravnými uzlami, ktorými prechádzali vlakové transporty z vnútrozemia Rakúsko-Uhorska na front v Haliči. Údolím rieky Laborec viedla strategická železničná trať, ktorá smerovala cez Lupkovský priesmyk na severnú stranu Karpát. Vojenský význam oboch miest potvrdili aj boje na prelome novembra a decembra 1914, keď sa ich okolie stalo dejiskom prvého ruského pokusu o prielom karpatského frontu.

Plány veliteľa ruského Juhozápadného frontu Nikolaja Judoviča Ivanova v priebehu novembra 1914 boli jasné. Hlavným cieľom sa stal prechod Haličou na západ k pevnosti Krakov. Obsadením pevnosti Krakov by sa ruskej armáde otvorila cesta ma Moravu a do Sliezska. Ďalším dôležitým krokom bolo obsadenie karpatských priesmykov 8. armádou Generála Brusilova. Karpatské priesmyky (Becherovský priesmyk, Duklianský priesmyk, Čertižské sedlo, Lupkovský priesmyk, Ruské sedlo) boli strategicky významnými lokalitami, keďže išlo o hlavné zásobovacie trasy cisárskych vojsk.³

V polovici novembra 1914 jednotky ruskej 8. armády generála jazdectva Alekseja Aleksejeviča Brusilova postúpili ku karpatským priesmykom, ktoré bránili jednotky rakúsko-uhorskej 3.

---

¹ KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1915* [online]. [citované 18.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1915/>.

² HORVÁTH, Jakub. *Boje v Karpatoch 1914-1915*. Banská Bystrica: Jakub Horváth, 2014. str. 89.

³ KONEČNÝ, Martin. *Beskydský zbor na Slovensku*. Košice: Martin Konečný, 2021. str. 23.

armády generála pechoty Svetozara Borojeviča.⁴ Niektoré jednotky tejto ruskej armády dostali rozkaz prekročiť hlavný karpatský hrebeň a preniknúť do vtedajšieho Uhorska.

Ruské jednotky postupovali z priesmyku Ruské sedlo do údolia rieky Cirocha v smere na Sninu a Humenné. Úlohou ruskej 49. pechotnej divízie bolo zaútočiť cez Karpaty v priestore obcí Vyšná Jablonka – Svetlice – Výrava a postupovať údolím riek Udava a Výrava k rieke Laborec. Ďalšie ruské jednotky mali boli dobiť Lupkovský priesmyk a postupovať na Medzilaborce.⁵ Na relatívne malom území severovýchodného Slovenska sa pri tejto operácii preťali osudy troch významných ruských generálov a to generála Brusilova, Denikina a Kornevova. Všetci traja sa svojho času stali hlavnými veliteľmi ruskej armády

Útok ruských vojsk na severovýchode Slovenska začal 20. novembra 1914 a spočiatku sa vyvíjal veľmi úspešne. Za štyri dni bojov ruské jednotky prekonal hlavný karpatský hrebeň a dosiahli všetky stanovené ciele. Dňa 23. novembra 1914 boli obsadené mestá Humenné a Medzilaborce a reálne hrozil ruský prielom do vnútrozemia Habsburskej monarchie.⁶ Počas tohto vpádu obsadili ruské jednotky aj okolie obce Oľka. Obyvatelia boli evakuovaní do Jasova a do Péči.⁷

Rakúsko-uhorské velenie bolo nútené improvizovať a do boja nasadilo všetky dostupné zálohy. Zároveň oslabilo susedné úseky karpatského frontu a stiahlo odtiaľ jednotky, ktoré vrhlo do protiútok na Sninu a Humenné. O veľkom význame týchto bojov svedčil aj príchod generálporučika Šándora Szurmaya, ktorý dovtedy pôsobil ako štátny tajomník uhorského kráľovského ministerstva vojny. Rakúsko-uhorské jednotky pod vedením generála Szurmaya porazili Rusov a zahnali ich opäť na hraničný hrebeň. Boje v trojuholníku Snina – Humenné – Medzilaborce tak skončili dôležitým rakúsko-uhorským víťazstvom a vojskám Habsburskej monarchie sa podarilo prekonať prvú kritickú situáciu v začínajúcej epeji karpatských bitiek. Po odrazení tohto útoku sa frontová línia dočasne stabilizovala na území súčasného Poľska. Nastala niekoľkotýždňová operačná pauza, ktorú znepriatelené strany využili na reorganizáciu svojich jednotiek, ktoré boli už v tom čase veľmi vyčerpané, zničené a taktiež na zabezpečenie nových posíl, prísun potravínových a muničných zásob. Ruské jednotky sa dostali na naše územie aj v oblasti Duklianskeho priesmyku. Ruské vojská v tejto oblasti obsadili viac ako 100 dedín. No neskôr začali ruské vojská ustupovať za hrebeň Karpát. Bojová činnosť na Zemplíne sa na krátky čas skončila.

Ruské velenie na základe neúspechu svojej jesennej ofenzívy došlo k záveru, že bude potrebné zamerať novú ofenzívu len proti jednému protivníkovi. Štáby ruského Severozápadného a Juhozápadného frontu však medzi sebou začali súperiť v otázke, či disponibilné posily budú sústredené proti Nemecku alebo proti Rakúsko-Uhorsku. Ruské najvyššie politické vedenie tento spor nedokázalo včas rozhodnúť, pretože riešilo dilemu medzi záujmom vyradiť slabšieho rakúsko-uhorského protivníka a záujmom pomôcť francúzsko-britským spojencom prostredníctvom tlaku na silnejšieho nemeckého protivníka.⁸ Neschopnosť jasného stanovenia strategických priorít charakterizovala ruské vojnové úsilie počas prvých troch mesiacov roku 1915 a znemožnila ruskému veleniu efektívne využiť jeho početnú prevahu. Zatiaľ čo ruské

---

⁴ KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1914* [online]. [citované 15.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvhbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1914/>.

⁵ DROBŇÁK, Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Mementá prvej svetovej vojny I*. Humenné: Redos, 2008. s. 8.

⁶ KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1914* [online]. [citované 15.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvhbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1914/>.

⁷ KOVÁČ, Andrej. *Oľka na prahu druhého poltisícročia*. Prešov: Datapress, 1994. s. 14.

⁸ DROBŇÁK, Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Mementá prvej svetovej vojny I*. Humenné: Redos, 2008. s. 8.

jednotky využili túto krátku prestávku v bojovej činnosti na pokus o stanovenie nových priorít a nových plánov, rakúsko-uhorská nabudená predošlými úspechmi proti ruskej armáde pripravovala vlastnú ofenzívu s cieľom oslobodiť obliehanú pevnosť Przemysl, ktorá bola obsadená ruskými vojskami. Za týmto účelom plánovala využiť svoje a nemecké jednotky rozvinuté na karpatskom úseku Východného frontu. Nasadenie nemeckých divízií však nebolo úplnou samozrejmosťou. Náčelník rakúsko-uhorského generálneho štábu generál Conrad von Hotzendorf viedol intenzívne rokovania s Erichom von Falkenhaynom. Hlavným bodom bolo poskytnutie vojenskej pomoci rakúsko-uhorským divíziám v Karpatoch. Generál von Falkenhayn si bol veľmi dobre vedomý nevhodného, veľmi náročného terénu, ktorými Karpaty disponovali. Nakoniec však došlo k dohode, a tak bola 11. januára 1915 vytvorená nová Južná armáda, ktorú viedol generál Alexander von Linsingen.⁹ V rovnakom úseku sa však k ofenzíve pripravovali aj armády ruského Juhozápadného frontu, ktorých úlohou bolo prekonanie Karpát a preniknutie do vnútrozemia Rakúsko-Uhorska. Ako prvé 23.1.1915 prešli do útoku jednotky rakúsko-uhorskej 3. armády generála pechoty S. Boroeviča a Nemeckej južnej armády generála pechoty A. von Linsingena.¹⁰ V náročných zimných podmienkach a v ťažko prístupnom horskom teréne však nedokázali prelomiť ruské postavenia a ich ofenzíva na úseku rakúsko-uhorskej 3. armády po niekoľkých dňoch uviazla. Postup Nemeckej južnej armády uviazol o niečo neskôr na začiatku februára 1915. Po odrazení rakúsko-uhorskej 3. armády generála pechoty S. Boroeviča prešla do útoku ruská 8. armáda generála jazdeckva A. A. Brusilova. Svoju ofenzívu začala 27.1.1915 a v oblasti súčasných slovensko-poľských hraníc sa jej podarilo prelomiť obranu protivníka.

Ruské jednotky prenikli cez karpatské priesmyky a 5.2.1915 obsadili mestá Svidník aj Medzilaborce. Na tejto línii sa ich útok vyčerpal a rakúsko-uhorským obrancom sa podarilo dočasne stabilizovať ich postavenia na južnej strane Karpát. Neúspech prvej rakúsko-uhorskej ofenzívy zameranej na deblokáciu Przemyslu a úspešný prienik ruských vojsk cez Karpaty na územie súčasnej Slovenskej republiky spôsobili, že od konca januára 1915 sa karpatské bojisko stalo najexponovanejším úsekom Východného frontu. Rakúsko-uhorská armáda sa po prvom neúspechu o oslobodenie obliehanej pevnosti Przemysl rozhodla podniknúť ďalšiu operáciu s opätovným cieľom oslobodiť Przemysl, ale znova neúspešne. Dňa 27. februára 1915 sa začala ofenzíva rakúsko-uhorskej armády smerom k obliehanému Przemýslu. Bojov sa zúčastnila prevažne 2. armáda generála Eduarda von Böhm-Ermolliho, no taktiež aj divízia pravého krídla 3. armády. Tieto jednotky postupovali po vytýčenej osi Cisna-Baligród-Lesko, no k samotnej pevnosti sa im dostať nepodarilo.¹¹ V dôsledku neúspechu dvoch rakúsko-uhorských ofenzív zanikla možnosť obliehať fortifikačný komplex Przemysl. Jeho posádka sa po polročnom obliehaní a po vyčerpaní všetkých zásob 22.3.1915 vzdala a do ruského zajatia padlo 119.500 rakúsko-uhorských dôstojníkov a vojakov.¹² Kapitulácia Przemyslu mala ďalekosiahle politické aj vojensko-strategické dôsledky. Pre rakúsko-uhorskú armádu to boli obrovské straty, ktoré nemala ako v dohľadnej dobe nahradiť. Kritická situácia na tomto bojisku vznikla aj preto, že tu mohli ruskí velitelia použiť jednotky, ktoré sa uvoľnili kapituláciou pevnosti Przemysl. Od týchto vojsk sa požadovalo dosiahnutie rýchleho víťazstva, pretože hospodárstvo cárskeho Ruska malo veľké problémy s fungovaním vo vojnovom režime a ruské vojská začali v tomto

---

⁹ KONEČNÝ, Martin. *Beskydský zbor na Slovensku*. Košice: Martin Konečný, 2021. str. 25.

¹⁰ KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1914* [online]. [citované 15.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvhbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1914/>.

¹¹ KONEČNÝ, Martin. *Beskydský zbor na Slovensku*. Košice: Martin Konečný, 2021. str. 29.

¹² DROBŇÁK, Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Mementá prvej svetovej vojny I*. Humenné: Redos, 2008. s. 8.

období už pociťovať nedostatok munície a výzbroje. Ruské velenie preto do svojej karpatskej ofenzívy nasadilo všetky dostupné rezervy a dúfalo, že táto operácia rozhodne o výsledku bojov na celom Východnom fronte. Rakúsko-Uhorsko sa na konci marca 1915 ocitlo v rovnako kriticknej situácii ako na konci novembra 1914 a po druhýkrát čelilo reálnej hrozbe vojenskej porážky.¹³ Jeho vojská boli po ťažkých zimných bojoch v Karpatoch vyčerpané a výcvikové útvary v zázemí nestačili dopĺňať rastúce straty frontových jednotiek a rýchlo im prideľovať dostatočný počet zmobilizovaných záložníkov a odvedencov. Na južnej strane Karpát sa front po celej svojej dĺžke otriasal v doposiaľ najťažších a najkrvavejších bojoch. V dôsledku ruskej ofenzívy sa územie súčasného Slovenska stalo dejiskom viacerých významných bitiek a udalostí prvej svetovej vojny. Ruské vojská vyvinuli enormný tlak s cieľom prelomiť protivníkov postavenia aspoň na jednom úseku karpatského frontu, avšak rakúsko-uhorská obrana sa ukázala ako dostatočne odolná. Vznikol síce celý rad kritických situácií, ktoré sa však rakúsko-uhorskému veleniu podarilo eliminovať a udržať svoje obranné pozície. Väčší taktický úspech ruské vojská zaznamenali len v údolí Laborca, kde hrozilo, že prekonajú obranu rakúsko-uhorského X. armádneho zboru generála pechoty Huga Meixner von Zweienstamm, ktorý podliehal 3. armáde generála pechoty S. Borojeviča.¹⁴ Túto hrozbu zažehnalo nasadenie nemeckých jednotiek „Beskiden Korps“ (Beskydského zboru), ktorému velil generál jazdeckta Johannes Georg von der Marwitz.¹⁵ Nemecké velenie na poslednú chvíľu vyčlenilo na podporu svojho rakúsko-uhorského spojenca posily v počte troch peších divízií, ktoré v tomto úseku prešli 3.4.1915 do protiútok a obnovili pôvodnú líniu obrany.¹⁶ Ruské vojská zaznamenali neúspechy aj na ostatných úsekoch karpatského frontu a útočná operácia na severovýchode Slovenska vyčerpala ich ofenzívny potenciál. Do európskej vojenskej histórie vstúpili tieto boje ako „Veľkonočná bitka v Karpatoch“ a ruská vojenská historiografia ich označuje za „3. karpatskú bitku“. Veľkonočná bitka zanechala svoje stopy aj v obci Oľka. 5. apríla sa do bojov veľkonočnej bitky zapojila aj pruská 4. pešia divízia¹⁷. Rozhodnutie generála von der Marwitza o nasadení 4. pešej divízie západne od rieky Laborec znamenalo priamu účasť obce Oľka na tejto bitke. Pluky zaujímali postavenia medzi údolím Laborca a údolím rieky Oľka, ale taktiež západne od údolia Oľky. Obec Oľka bola bránená 14. peším plukom, ale taktiež 49. peším plukom, ktorý tvoril obrannú líniu na horskom chrbte Sveržava, ktorý sa nachádzal medzi údolím Oľky a Laborca. Zálohou 4. pešej divízie bol aj 140. peší pluk, ktorý mal za úlohu vytvoriť druhú obrannú líniu na čiare Oľka-Volica.¹⁸ Rozhodujúci pokus ruských vojsk o prekonanie Karpát a vyradenie Rakúsko-Uhorska z vojny zlyhal a na Východnom fronte došlo v dôsledku toho k celkovej zmene strategickej situácie. Rakúsko-uhorská armáda vydržala kritickú

---

¹³ BURAL, Miroslav - DROBŇÁK, Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Mementá prvej svetovej vojny II*. Humenné: Redos, 2009. s. 8.

¹⁴ KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1914* [online]. [citované 15.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvhbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1914/>.

¹⁵ Beskydský zbor vzniká po finálnej dohode Nemecka a Rakúsko-Uhorska zo dňa 27. marca 1915. Veliteľom zboru sa stal generál George von der Marwitz. Zbor vznikol na základe neutíchajúcich požiadaviek Conrada von Hotzendorfa na generála von Falkenhayna, ktorý si uvedomoval, že pri prípadnom nenasadení pomocných jednotiek, by mohlo dôjsť k definitívnemu prelomeniu frontu v Karpatoch Rusmi. Beskydský zbor podľa požiadaviek generála Folkenhayma musel viesť ním vybraný nemecký generál a taktiež sa nemecké divízie na fronte nemohli rozdeliť, ale zaútočiť iba spoločne v rámci vytvoreného zboru.

¹⁶ DROBŇÁK, Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Mementá prvej svetovej vojny I*. Humenné: Redos, 2008. s. 8.

¹⁷ 4. pešia divízia pod vedením generála Ericha Freyera bola považovaná za najsilnejšiu jednotku Beskydského frontu. Bola tvorená výlučne prvosledovými pruskými pešími, jazdeckými a delostreleckými plukmi. Pluky 4. pešej divízie našli svoje ubytovanie v obci Oľka v údolí rieky Oľka, z čoho neskôr vyplývalo aj ich následné rozostavenie.

¹⁸ KONEČNÝ, Martin. *Boje v Karpatoch 1915*. Košice: Martin Konečný, 2022. str. 93.

zaťažkávaci skúšku a vytvorila podmienky pre sústredenie nemeckých záloh presunutých zo Západného frontu, ktoré potom 2.5.1915 prešli do úspešnej ofenzívy pri Gorliciach. Operácia pri Gorliciach bola významná nasadením veľkého množstva delostrelectva, húfnic a mažiarov. Trojhodinové bombardovanie územia, na ktorom sa zdržiavala ruská armáda zanechalo za sebou iba masu sutín a obrovskú spúšť s tisícami bezvládných tiel vojakov na zemi.¹⁹ Na začiatku mája 1915 bol prelomený ruský front v západnej Haliči a postup nemeckých a rakúsko-uhorských vojsk prinútil ruské velenie k okamžitému stiahnutiu jeho síl z južnej strany Karpát. Oblasti o ktoré ruské vojská tvrdo a za veľkých strát bojovali od januára do apríla 1915 museli byť v priebehu niekoľkých dní opustené a posledné ruské jednotky ustúpili cez Lupkovský priesmyk 7.5.1915. V dôsledku toho sa boje presunuli do východnej Haliče a front sa tak vzdialil od teritória súčasnej Slovenskej republiky. V ďalších rokoch Prvej svetovej vojny už bojové operácie naše územie nezasiahli. Východný front však za sebou zanechal spustošené územie zaplnené zničenými mestami a dedinami a pokryté hromadnými vojnovými hrobmi. Okrem padlých a nezvestných vojakov bojujúce armády stratil aj množstvo zranených a zajatých vojakov. V období január – apríl 1915 dosiahli celkové straty ruských vojsk výšku približne 1.100.000 vojakov. Rakúsko-uhorské straty za to isté obdobie dosiahli výšku okolo 700.000 vojakov (bez strát v Srbsku) a nemecké straty výšku približne 300.000 vojakov (len na Východnom fronte).²⁰ Bol to práve karpatský úsek východného frontu od rieky Dunajec po Bukovinu, ktorý si vyžiadal skoro polovicu všetkých obetí. Len na teritóriu súčasnej Slovenskej republiky následkom týchto bojov padlo alebo v dôsledku zranení zomrelo 37.400 vojakov rakúsko-uhorskej, ruskej a nemeckej armády a ďalších približne 250.000 vojakov bolo ranených alebo zajatých.²¹ Po skončení bojových operácií v Karpatoch čakala rakúsko-uhorské úrady a príslušné armádne zložky zložitá úloha. Bolo potrebné odstrániť stopy po krutých bojoch. V lesoch sa rozkladali telá padlých vojakov a zriadené boli zatiaľ len dočasné plytké hroby, ktoré nevyhovovali hlavne vlastníkom pozemkov, na ktorých boli zriadené. Najväčším problémom však bola hygienická hrozba, preto sa situácia musela riešiť veľmi rýchlo. Problém predstavovali hlavne rozkladajúce sa telá pri zdrojoch vody. Boli zriadené špeciálne armádne jednotky, ktoré s pomocou vojnových zajatcov komplexne riešili problematiku dôstojného pochovania pozostatkov vojakov rakúsko-uhorskej, nemeckej a ruskej armády. Čakala ich zložitá úloha. Bolo treba exhumovať tisíce tiel, zabezpečiť ich identifikáciu a dôstojné pochovanie. Je zaujímavé, že ku všetkým mŕtvym sa pristupovalo bez ohľadu na národnosť, štátnu príslušnosť či náboženstvo. Takýmto spôsobom boli zriadené vojnové cintoríny aj v obci Oľka. Až donedávna boli v obci 2 vojnové cintoríny. Jeden z nich je v archívnej dokumentácii vedený ako vojnový cintorín v Nižnej Oľke a druhý ako cintorín vo Vyšnej Oľke. Počas vojny mala zodpovednosť za cintorín v Nižnej Oľke žandárska stanica v obci. Údržbu cintorína vykonával miestny roľník Ján Ščerba za paušálnu mzdu stanovenú vojenskou správou. Vojnový cintorín v Nižnej Oľke bol súčasťou obecného cintorína. Nachádzal sa niekoľko desiatok metrov na sever od miestneho grécko-katolíckeho kostola. Cintorín pozostával z 18 hrobov. Nachádzali sa tu 3 jednotlivé hroby a 15 spoločných hrobov. Masové hroby sa na tomto cintoríne nevyskytovali.²² Z celkového počtu je 16 hrobov pôvodných a zriadených počas vojny. Dva hroby pribudli v medzivojnovom období. Nevieme presne určiť, kedy boli zriadené, ale na náčrte z roku 1935

¹⁹ KONEČNÝ, Martin. *Boje v Karpatoch 1915*. Košice: Martin Konečný, 2022. str. 65.

²⁰ KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1914* [online]. [citované 15.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvhbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1914/>.

²¹ KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1914* [online]. [citované 15.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvhbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1914/>.

²² Vojenský historický archív v Bratislave, fond Vojenské hroby a cintoríny, škatuľa 43, obec Oľka

sa už nachádzajú. V jednom z nich boli pochovaní traja neznámi vojaci z Prvej svetovej vojny z osamelých hrobov v katastri obce Vyšné Čabiny. V druhom bol pochovaný kadet Josef Forman. Jeho pôvodný hrob bol tiež nájdený v katastri obce Vyšné Čabiny. Na ďalšie údaje je archívna zložka dosť skúpa. Poznáme štátnu príslušnosť iba troch rakúsko-uhorských vojakov. V evidenčných protokoloch je uvedený len strohý údaj, ktorý hovorí, že všetky obeť padli v roku 1915. Archívna zložka tohto cintorína nie je zhotovená systematicky a je tiež neúplná. Chýbajú dva evidenčné listy a exhumačné protokoly z medzivojnových exhumácií. V náčrte z roku 1932 sú uvedené odlišné čísla hrobov ako v evidenčných listoch.²³ Tieto, ale aj ďalšie nedostatky svedčia o nedbalej práci príslušníkov miestnej žandárskej stanice. V súčasnosti môžeme cintorín v obecnej časti Nižná Oľka považovať za zaniknutý. V priestore, kde sa nachádzal, sú dnes civilné hroby.

Cintorín vo Vyšnej Oľke bol súčasťou obecného cintorína v tejto časti obce. Nachádzal sa severne od kostola, poníže civilných hrobov. Bolo ho možné identifikovať ako jediná časť obecného cintorína, na ktorom neboli žiadne civilné hroby. V medzivojnovom období niesla zodpovednosť za tento vojnový cintorín žandárska stanica v Nižnej Oľke. Cintorín pozostával z 30 hrobov.²⁴ Nachádzalo sa tu 20 samostatných a 10 spoločných hrobov. V spoločných hroboch boli pochované nasledujúce počty obetí: v hroboch č. 71 a 90 po dve obeť, v hroboch č. 75, 76, 77 a 91 po tri obeť, v hroboch č. 74 a 81 po štyri obeť a v hroboch č. 72 a 79 po päť obetí. Masové hroby sa na tomto cintoríne nenachádzajú. Hroby číslo 90 a 91 sa nachádzajú asi 20 metrov juhozápadným smerom od hlavnej plochy cintorína. Hrob s číslom 8 sa pôvodne nachádzal asi 3 kilometre severozápadne od cintorína. Nie je možné presne určiť dátum exhumácie. Tento údaj pochádza z náčrtu vyhotoveného v roku 1929.

Celkovo majú materiály vyhotovené československými žandármi mnoho nedostatkov. Medzi nich patrí nedôsledné číslovanie hrobov na náčrte. Sedem hrobov má na poslednom náčrte z roku 1929 odlišné číslo, ako je to uvedené v exhumačných protokoloch. Celkový súčet hrobov a exhumačných protokolov je rovnaký, takže sa môžeme domnievať, že ide o tie isté hroby. Dohromady je na cintoríne pochovaných 54 padlých vojakov z prvej svetovej vojny. Štátnu príslušnosť môžeme určiť pri 49 obetiach. Sú tu pochovaní 47 rakúsko-uhorskí a 2 ruskí vojaci. Aj posledných päť obetí zrejme pochádza z týchto armád, nakoľko v tomto priestore sa nemecké jednotky nevyskytovali. Potvrdená je identita 47 vojakov rakúsko-uhorskej armády. Dátumy úmrtí nepoznáme. V zložkách je uvedené, že títo vojaci padli v rokoch 1914-1915. Cintorín bol exhumovaný v roku 2011 nemeckou organizáciou Ľudový spolok pre nemecké hroby. Pozostatky vojakov vtedy boli pravdepodobne prevezené do Medzilaboriec. Celá exhumácia pôsobí prapodivne, pretože na cintoríne bolo pochovaných 54 rakúsko-uhorských a ruských vojakov, väčšinou známych aj podľa mena. Neexistuje žiaden rozumný dôvod, prečo boli pozostatky vojakov exhumované na tzv. „Nemecký“ vojnový cintorín v Medzilaborciach.

---

²³ Vojenský historický archív v Bratislave, fond Vojenské hroby a cintoríny, škatuľa 43, obec Oľka

²⁴ Vojenský historický archív v Bratislave, fond Vojenské hroby a cintoríny, škatuľa 43, obec Oľka

Záver

V závere možno skonštatovať, že dejiny prvej svetovej vojny na území dnešného Slovenska stále ponúkajú množstvo tém a oblastí, ktoré sú vhodné pre historický výskum. Nazeranie na dejiny tak rozsiahlej a širokospektrálnej udalosti z histórie ľudstva očami života a fungovania malej obce na severovýchode Slovenska ponúka čitateľovi ďalšie rozšírenie obzorov v problematike prvej svetovej vojny a priblíženie zmien života obce a obyčajných ľudí. Príspevok by mohol slúžiť taktiež aj ako malá vzorka, resp. časť väčšieho a komplexnejšieho výskumu týkajúceho sa pôsobenia Rusínov v Prvej svetovej vojne. Taktiež vidím potenciál v upriamení pozornosti na legionárov z Olky a ich pôsobenie v Prvej svetovej vojne na odlišných frontoch. Príspevok dopĺňa nedostatočne zmapované obdobie v období obce, čo môže pomôcť a objasniť aj mnohé ďalšie udalosti v obci a jej samotné smerovanie v nasledujúcom turbulentnom období.

Použitá literatúra

Archívne materiály

Vojenský historický archív v Bratislave, fond Vojenské hroby a cintoríny, škatuľa 43, obec Oľka

Literatúra

BURAL, Miroslav - DROBŇÁK, Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Mementá prvej svetovej vojny II*. Humenné: Redos, 2009. 126s. ISBN: 978-80-969233-7-3.

DROBŇÁK, Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Mementá prvej svetovej vojny I*. Humenné: Redos, 2008. 104s. ISBN: 978-80-969233-8-0.

HORVÁTH, Jakub. *Boje v Karpatoch 1914-1915*. Banská Bystrica: Jakub Horváth, 2014. 132s. ISBN: 978-80-971688-0-3.

KOVÁČ, Andrej. *Oľka na prahu druhého poltisícročia*. Prešov: Datapress, 1994. 58s. ISBN: 80-967207-0-8.

KONEČNÝ, Martin. *Beskydský zbor na Slovensku*. Košice: Martin Konečný, 2021. 92s. ISBN: 978-80-570-3189-5.

KONEČNÝ, Martin. *Boje v Karpatoch 1915*. Košice: Martin Konečný, 2022. 177s. ISBN: 978-80-570-3941-9.

Internetové zdroje

KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1914* [online]. [citované 15.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvhbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1914/>.

KORBA, Matúš. *Východný front a boje v Karpatoch 1915* [online]. [citované 18.1.2023]. Dostupné na internete: <http://www.kvhbeskydy.sk/vychodny-front-a-boje-v-karpatoch-1915/>.

Problematika výskumu dejín podnikateľstva v domácej a zahraničnej historiografii : príklad pivovarníctva (koniec 19. a prvá polovica 20. storočia)

Silvia Rimarčíková

Abstrakt

Prelom 19. a 20. storočia, charakteristický postupnou modernizáciou, urbanizáciou a industrializáciou, predstavoval na území Slovenska nový impulz pre vznik a rozvoj aktivít v oblasti podnikania. Na túto tézu reaguje aj tento príspevok, ktorý reflektuje stav súčasného poznania dejín podnikateľstva na území Slovenska koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia. Ťažiskom skúmaného obdobia je slovenské podnikateľské prostredie a jeho odraz v domácej historiografii. Logickým vyústením sú aj presahy na české a maďarské prostredie, s ktorými bolo v sledovanom období územie Slovenska striedavo dejinne späté na štátnej, resp. národnej úrovni. Špecifickejším výskumným problémom je podnikanie v potravinárskom, konkrétne pivovarníckom priemysle. Táto časť príspevku nastoľuje otázku, aká je popularita dejín pivovarníctva (ako konkrétneho odvetvia podnikania) v slovenskej historiografii a aké sú možnosti skúmania pivovarníctva v archívoch.

Kľúčové slová: historiografia, dejiny podnikateľstva, Business History, pivovarníctvo.

Úvod

Predkladaný príspevok si kladie za cieľ analyzovať súčasný stav bádania v otázke dejín podnikateľstva konca 19. až prvej polovice 20. storočia, špecifickejšie podnikania v pivovarníckom priemysle na území Slovenska. V otázke dejín pivovarníctva nevzniklo v rámci skúmaného obdobia potrebné množstvo prác na uplatnenie tematického hľadiska. To bolo dôvodom, prečo sme sa rozhodli vytvoriť akúsi nadstavbu, kostru skúmanej témy a siahnuť aj po širšie ladených publikáciách, ktoré uchopujú danú problematiku ako všeobecnejší výskumný problém – problém dejín podnikateľstva. Daný príspevok sa tak delí na dve hlavné časti. Všeobecnú rovinu tvorí historiografický exkurz do dejín podnikateľstva, teoretických východísk, problémov a aktuálnych prístupov riešenia danej problematiky v domácej, ako aj zahraničnej historiografii. Čiastkovým cieľom je tak na základe stručnej deskripcie jednotlivých sekundárnych prameňov (bez ambície ich hĺbkovej kritiky) formulovať, aké konkrétne oblasti sa rozpracovali, aké sú úskalia, medzery, ale aj možnosti viažuce sa k výskumu fenoménu podnikateľstva. Druhá časť príspevku, predstavujúca posun od všeobecného ku konkrétnemu, je reflexiou dostupných primárnych a sekundárnych prameňov k dejinám pivovarníctva ako konkrétnej oblasti podnikania.

Otvorenie problematiky výskumu dejín podnikateľstva na prelome 19. a 20. storočia Teoreticko-metodologické východiská dejín podnikateľstva

Dejiny podnikateľstva sú dnes, najmä v západnej, ale aj českej a maďarskej historiografii, významnou súčasťou historickej spisby – vedecky totiž dokumentujú históriu konkrétnych firiem so zreteľom na ich výrobnú a sociálnu činnosť. Kombinujúc tradičné historické metódy s metódami dejín obchodu, techniky a mentalít vytvárajú unikátnu zmes na poli hospodárskych a sociálnych dejín.¹

K inštitucionalizácii výskumu dejín podnikateľstva došlo v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch 20. storočia, pričom už v predošlom období bol tejto téme venovaný záujem. Najmä národohospodárov stále viac zaujímala otázka, do akej miery sú národné ekonomiky ovplyvňované mikroekonómiou, okrem iného tvorenou aj podnikateľmi a podnikmi. Dovtedy to totiž stálo v tieni makroekonomických udalostí, ktoré skúmali skôr celospoločenské ekonomické procesy.² Už zo začiatku sa historici museli vysporiadať s radou problémov – išlo o snahu zdôvodniť a opodstatniť výskum podnikateľstva v histórii, vymedziť jeho predmet, riešiť spory o definíciu podnikateľa a pokúsiť sa vytvoriť typológiu podnikateľstva v jednotlivých obdobiach vývoja ľudskej spoločnosti. Nastolená bola aj otázka samostatnosti resp. integrity dejín podnikateľstva vo vzťahu k hospodárskym dejinám – či im možno priznať status samostatnej vedeckej disciplíny, alebo vnútorne podliehajú predmetu a metodickým prístupom hospodárskych dejín.³

Zhoda však vo všeobecnosti panuje v existencii podnikateľskej paradigmy naprieč históriou, ako to vyjadril už v 19. storočí francúzsky národohospodár Jean Baptiste Say: „*podnikateľské aktivity a funkcie sa vyskytujú na všetkých stupňoch vývoja ľudskej spoločnosti, takže pojem podnikateľ je veľmi všeobecného charakteru, t.j. vyskytuje sa bez obmedzenia na určitú historickú epochu.*“⁴ Z tohto pohľadu je podnikateľ a podnikateľstvo nadčasovým a rekurzívnym metakonceptom, ktorý sa v jednotlivých obdobiach ľudskej spoločnosti líšil názvom, funkciou, postavením, vzťahom k výrobným prostriedkom, formou vlastníctva a spôsobom organizácie podniku.⁵

Z hospodárskeho hľadiska, ktoré je v centre pozornosti bádateľov, možno v rámci dejín podnikateľstva skúmať obchodnú a daňovú politiku, konkurenčné prostredie, stagnáciu a prosperitu, miesto na trhu, zmeny typu vlastníctva – zreteľ je teda na pozícii podniku ako tvorcovi a recipientovi hospodárskej politiky štátu. Na druhej strane možno v rámci dejín podnikateľstva hovoriť o sociálnom hľadisku, ktoré čoraz viac priťahuje pozornosť historikov. Keďže systémy sú tvorené ľuďmi, aj v otázke vnútornej štruktúry podnikov možno skúmať ľudský faktor, ktorý je prirodzene rozdelený do organizačnej a sociálnej hierarchie. Možno tak skúmať osobnosť zamestnávateľa-vlastníka podniku, firemné tradície, podnikateľskú etiku či sociálny prístup k zamestnancom.

¹ HLAVAČKA, Milan – BEK, Pavel a kol. *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha : Historický ústav, 2018, s. 9-10.

² COUFALIKOVÁ, Lenka. Vzdělávání ve firmě Baťa ve dvacátých a třicátých letech 20. století a business history. In KOZMANOVÁ, Irena a kol. *Nové přístupy k metodologii hospodářských a politických dějin*. Praha : Set Out, 2013, s. 90.

³ MYŠKA, Milan. *Problémy a metody hospodářských dějin. Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*. 1 část. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995s s. 96-131.

⁴ MYŠKA, M. *Problémy a metody...* s. 96.

⁵ MYŠKA, M. *Problémy a metody...* s. 97-102.

Business History ako nástroj na skúmanie dynamiky podniku

Postupným zužovaním predmetu výskumu dejín podnikateľstva sa konštituovala nová disciplína s názvom Business History, ktorá vznikla neodvratiteľným následkom štiepenia hospodárskych dejín, považovaných za jej materskú disciplínu. Typická je pre ňu transdisciplinarita, keďže stojí na rozhraní viacerých vied – ide o ekonómiu, sociológiu, psychológiu a históriu. Jej počiatky spadajú do 20. rokov dvadsiateho storočia v USA, pričom až v 70. rokoch nadobudla status samostatnej disciplíny. Diskontinuitu v odbore predstavovala Veľká hospodárska kríza, ktorá pošliapala po prestíži podnikateľskej elity a znamenala náročnejší prístup k skúmaniu firemných archívov. Problémom tiež bolo, že takmer od začiatku fungovania disciplíny bola hlavným problémom neadekvátna, prípadne chýbajúca dohodnutá metodológia. Práve obdobie konca 30. rokov znamenalo aj prvé formulácie predmetu skúmania a metodologických prístupov Business History, ktoré vzišlo od amerického historika Norberta S. B. Grasa a ovplyvnilo nasledujúce obdobie. Z jeho pohľadu mala disciplína skúmať „*dejiny firiem a biografie podnikateľov, podnikateľské odbory, myslenie, etiku, vzdelávanie a vzťahy medzi podnikateľmi*“.⁶ Takéto poňatie odboru, zamerané najmä na dejiny firiem, pretrvalo v USA a západnej Európe do 60. rokov 20. storočia, pričom malo svoju paralelu vo východnej Európe v podobe dejín závodov, hojne využívajúcich popisnosť a biografiu.⁷

Záujem o Business History sa následne rozšíril v 60. rokoch 20. storočia, kedy boli východiská N. B. S. Grasa už nedostatočné, čo následne vyústilo do osamostatnenia disciplíny o dekádu neskôr. S novými metodologickými prístupmi prišiel Alfred D. Chandler, ktorý sa snažil sledovaním viacerých firiem porozumieť ich štruktúram a stratégiám a nevenovať celú štúdiu jednej firme. Bol to významný odklon od typu histórie, ktorú N. B. S. Gras propagoval ako „biografiu firiem“, so zreteľom na zdĺhavé popisné hodnotenia jednotlivých podnikov. Chandler sa tak zaujímal o to, „*čo ich (americké podniky) podnietilo navrhnuť nové produkty, rozvinúť nové obchody, hľadať nové zdroje surovín, nové technológie a postupy, nové spôsoby obstarávania, spracovania alebo marketingu tovaru...čo ich povzbudilo nájsť nové metódy financovania, riadenia alebo organizácie?*“.⁸ Štúdiom týchto zmien, ktorých protagonistom bol aktívny manažér firmy, vytvoril podstatnú súčasť ďalšieho výskumu Business History.

V 70. rokoch rozšírila portfólio otázok tejto disciplíny britská a česko-slovenská historička Alica Teichová, ktorá sa snažila skúmať spojenie podnikania s mestským či štátnym záujmom, pôsobenie meniacich sa právnych noriem na podnikanie či mieru vplyvu politických, inštitucionálnych a ideologických zmien na podnikanie. V oboch prípadoch, u Chandlera aj u Teichovej, ide o odklon od čisto naratívneho a pozitivistického výskumu, ktoré otvárajú priestor analytickému a interpretačnému bádaniu, kedy sa historik pýta, prečo sa dané veci stali a aké to malo ekonomické, spoločenské a politické súvislosti.⁹

Tento krátky ponor do základných vývojových tendencií v otázke hľadania správnej metodológie má za úlohu načrtnúť súčasné chápanie disciplíny. Uspokojivú definíciu nám ponúka *The Oxford Handbook of Business History*, ktorý pod predmetom disciplíny chápe skúmanie business systémov, podnikateľov a firiem v historickej perspektíve, ako aj ich

---

⁶ DOLEŽALOVÁ, Antonie. Být rodinným podnikatelem aneb rodinní podnikatelé a jejich hospodárske elity. In *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha : Historický ústav, 2018, s. 48-50.

⁷ DOLEŽALOVÁ, A Být rodinným podnikatelem... s. 50.

⁸ JONES, Geoffrey. Debating Methodology in Business History. In *Business History Review*, vol. 91, issue. 3, 2017, p. 446.

⁹ DOLEŽALOVÁ, A. Být rodinným podnikatelem... s. 51-52.

interakciu s ich ekonomickým, politickým a sociálnym prostredím. Business historik má po ruke mnoho kvalitatívnych a kvantitatívnych metód, ktoré smerujú k pochopeniu zmeny v toku času.¹⁰ Business History dnes firmu či podnik skúma ako „*ekonomický motor, sociálne interakčné pole, kultúrnu a sociálnu inštitúciu a ako politiku ovplyvňujúci faktor*“,¹¹ pričom pracuje s tézou, že „*každý podnik je zároveň súčasťou mestského, národného, štátneho i širšieho medzinárodného prostredia, ktoré vplyvajú na správanie podniku a jeho predstaviteľov, vymedzujú im mantinely a neraz určujú priority podnikania*“.¹² So svojou inštitucionálnou základňou na *Harward Business School*, publikačnou platformou v podobe odborného časopisu s názvom *Business History Review* a výskumnými centrami či konferenciami tak patrí k uznávaným a dynamicky sa rozvíjajúcim historicko-sociologickým disciplinám.¹³ Vo finále ide teda o syntetizujúci pohľad, ktorý – vymanený spod hospodárskych dejín – skúma dejiny ľudskej činnosti v otázkach podnikania, podnikateľov, firiem a ich úlohe v spoločnosti.¹⁴

Stav bádania dejín podnikateľstva v slovenskej historiografii

Snahu o bádanie podnikateľských elít v slovenskej historiografii by sme našli už aj pred rokom 1989, avšak nie v takejto formulácii, za použitia terminológie „podnikateľská elita“ či „podnikateľ“. Preferovaným pojmom bola buržoázia – termín podfarbený marxistickou nomenklatúrou historického materializmu – tak ako ho použil napríklad Ľubomír Lipták v štúdiu „*Vývin slovenskej buržoázie predmníchovskej ČSR*“ zo 60. rokov minulého storočia, alebo Ivan Kamenec v štúdiu „*K hospodárskej politike slovenskej buržoázie v rokoch 1939 – 1945*“ o dekádu neskôr. Zohľadnenie triednej terminológie bolo teda pred rokom 1989 nedobrovoľnou nevyhnutnosťou, zachytávajúcou nezmieriteľnosť a protichodnosť proletárskej a buržoáznej „vykorisťovateľskej“ triedy.¹⁵ Nelíšila sa len terminológia, ale aj metodologická orientácia – v duchu sovietskeho vplyvu skúmali československí historici najmä *Dejiny tovární a závodov*, ktoré len zriedka poskytovali priestor problému podnikania, podnikateľským osobnostiam či technickému vývoju. Primárny záujem spočíval na dejinách robotníkov, ich sociálnom postavení, sociálnych zápasoch a politickej aktivite. Dôsledkom tak bol nekompletný a skreslený obraz dejín podnikov a podnikania. Iný pohľad sa nám naskytá po udalostiach roku 1989, kedy sa otvoril priestor pre cieľavedomý a systematický výskum tejto problematiky v súvislosti s pádom komunistického režimu, obnovou súkromného vlastníctva a prenikaním zahraničných trendov, menovite americkej Business History, resp. nemeckých Firmengeschichte.¹⁶

Fenoménu podnikateľstva, podnikov a podnikateľov sa však v slovenskej historickej obci chopilo len zopár hospodárskych historikov. Ich nízka početnosť, chabosť empirického

¹⁰ JONES, GEOFFREY – ZEITLIN, Jonathan. *The Oxford Handbook of Business History*. New York : Oxford University Press, 2008, p. 1.

¹¹ HLAVAČKA, Milan. Netruchlivá lamentace nad rozpadajúci se disciplínou aneb o vývoji hospodárskych dějin v posledných desetiletích. In *Rodinné podnikání v moderní době*, s. 15.

¹² HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu : Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dějin (1873 – 1945)*. Kalligram : Bratislava, 2011, s. 9.

¹³ Oficiálna stránka *Harward Business School*. Cit. [18.11.2022]. Dostupné na internete : <https://www.hbs.edu/faculty/topics/Pages/business-history.aspx>.

¹⁴ DOLEŽALOVÁ, A. Být rodinným podnikatelem... s. 54-55.

¹⁵ HALLON, Ľudovít. Úroveň spracovania tematiky hospodárskych elít v slovenskej historiografii. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno – Bratislava : Vydavatelství Masarykovy univerzity, 2007, s. 51-52.

¹⁶ MYŠKA, M. *Problémy a metody*... s. 137-139.

výskumu, a široké portfólio obsahu hospodárskych dejín zatiaľ nedovoľuje, aby bol každej téme hospodárskych dejín venovaný rovnaký priestor. Skutočnosť komplikuje tiež fakt, že z hľadiska inštitucionálnej základne, viažucej sa k historickému výskumu hospodárskych a sociálnych dejín na Slovensku, neexistuje žiaden ústav, ktorý by sa priamo a výlučne zaoberal touto problematikou – jeho činnosť do istej miery supluje Oddelenie dejín vied a techniky na Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave.¹⁷ Nemenej dôležitú úlohu zastávajú aj výskumné pracoviská ako historické ústavy spoločne s katedrami histórie, keďže aj často opomínané akademické prostredie je kľúčové v otázke vedeckého výskumu.

V rámci dejín prvej polovice 20. storočia, z ktorej skoro polovicu zaberá spoločný štát Čechov a Slovákov, bola pozornosť venovaná vývoju podnikateľského prostredia na Slovensku doposiaľ len čiastočná a skôr torzovitá. Komplexný obraz nemožno zatiaľ vytvoriť aj kvôli tomu, že pozornosť historikov je z veľkej časti upriamená na hospodárske elity *slovenskej* národnosti, ktoré boli podnikavé najmä v bankovníctve, stavebníctve, kožiarskom, potravinárskom, sklárskom či drevárskom priemysle. Inonárodné podniky a podnikatelia, stojace mimo národne slovenského kapitálu, sú vo všeobecnom meradle stále skôr na periférii výskumu hospodárskych dejín.¹⁸ K dnešnému dňu neexistuje na túto tému kompletné syntetizujúce dielo, zohľadňujúce územie Slovenska na prelome storočí, prípadne naraz slovenský a český kontext v medzivojnovnej republike. Chýba rovnako aj ucelená kritická reflexia na podnikové dejiny, ktorými disponuje napríklad nemecká historiografia.¹⁹ Napriek tomu nájdeme zopár iniciatív slovenských historikov, ktorí sa vo svojich štúdiách venovali podnikaniu v 19. a 20. storočí. Za príklad možno uviesť príspevky zo semináru *Podnikanie a podnikatelia na Slovensku*, ktoré boli skôr všeobecného charakteru. Medzi prezentujúcimi by sme v roku 2000 našli Ľudovíta Hallona s veľavravným príspevkom *Podnikateľské aktivity slovenského finančného kapitálu v priemysle v rokoch 1918 – 1938*, sústrediaci sa na národne slovenské elity v oblasti finančnictva, príspevok Romana Holeca, nesúci názov *Podnikatelia a podnikanie na Slovensku pred rokom 1918*, prípadne príspevok Marty Kohárovej, zaoberajúceho sa podnikaním v chemickom priemysle – *Výroba výbušnín na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*.²⁰ Druhú stranu mince predstavujú publikácie, ktoré, za využitia princípov Business History, reflektujú jednotlivé a konkrétne prípady podnikateľských aktivít na Slovensku. Zo slovenských hospodárskych historikov, ktorí danej metóde privoňali, možno uviesť už spomínaného Ľudovíta Hallona, Romana Holeca, prípadne Štefana Gaučíka.²¹ Ľudovít Hallon stojí za vytvorením monografie *Firma Pittel a Brauswetter v dejinách Slovenska*²², zachytávajúcej vývoj slovenských pobočiek tohto primárne nemeckého podniku. Konkrétny vývoj firmy v danom dejinnom období (pred rokom 1918, v prvej republike, Slovenskej republike a v

---

¹⁷ V Českej republike je situácia s inštitúciami o čosi priaznivejšia. Z inštitúcií, ktoré sa venujú hospodárskym a sociálnym dejinám možno spomenúť : Společnost pro hospodářské a sociální dějiny ČR, Ústav hospodářských a sociálních dějin na FF UK či Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity.

¹⁸ HALLON, Ľ. Úroveň spracovania tematiky...s. 55-57.

¹⁹ GAUČÍK, Štefan. *Podnik v osídľach štátu. Podnikateľské elity na príklade Rimamuránsko-šalgotárjárskej železiarskej spoločnosti*. Bratislava : VEDA, 2020, s. 40.

²⁰ KRAJČOVIČ, Milan (eds). *Historické štúdie 41 : ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*. Bratislava : Veda, 2000. 268 s. Na seminári zazneli aj ďalšie príspevky v kontexte podnikania : SLABEJ, Miroslav. *Dielňa na náradie ako príklad slovenských podnikateľských aktivít pred rokom 1918*; MAROSZOVÁ, Barbora. *Národohospodárske úvahy Franka Kabinu*; KRAJNIAKOVÁ, Emília. *Podmienky a vývoj ropnospracujúceho priemyslu Československa v medzivojnovom období*.

²¹ HROMULÁKOVÁ, Katarína. *Analýza hospodárskej aktivity obyvateľstva Košíc v sčítaniach 1921 – 1950*. Dizertačná práca. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2020, s. 131.

²² HALLON, Ľudovít. *Firma Pittel a Brauswetter – Priekopník betónového staviteľstva z Bratislavy*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014. 229 s.

začiatkoch komunistického režimu) vždy uvádza charakteristikou hospodárskej situácie, na ktorú podnik musel v snahe o udržanie stability reagovať, čím zrkadlí jeho interakciu s vonkajším prostredím. V podobnom duchu je písaná aj monografia *Dejiny plné dynamitu*²³ od Romana Holeca, ktorá analyzuje históriu bratislavského podniku Dynamit Nobel. Zameriava sa na jeho dejinný význam v medzinárodnom a domácom kontexte, ktoré poskytovali stimuly pre zmeny správania sa podniku. Posledným z menovaných je Štefan Gaučík a jeho práca *Podnik v osídlach štátu : Podnikateľské elity na príklade Rimamuránsko-šalgotarjárskej železnice*²⁴, ktorá je pokusom o analýzu dejín tejto inonárodnej spoločnosti a jej manažérskych elít na území Slovenska. Za prínosný a obohacujúci možno v danej práci považovať Gaučíkov kritický komentár na neudrživý stav vedeckého výskumu podnikateľských elít a formulovanie teoreticko-metodologických problémov k danej téme.

Z času na čas sa tiež stáva, že uvedená problematika osloví aj mladých historikov. Relatívne čerstvým obohatením disciplíny Business History v tomto smere je štúdia Kataríny Lukáčovej, ktorá sa venovala firme Karola Poledniaka v Košiciach.²⁵ Čitateľ dostane odpoveď na otázky, ako sa podnik menil v historickej perspektíve, ako sa adaptoval na udalosti prvej polovice 20. storočia a aké stratégie využíval – to všetko s dôrazom na analytické vysvetlenie udalostí a javov.

Reflexia dejín podnikateľstva v českej historiografii

Bádateľská prax v oblasti dejín podnikateľstva sa u našich českých susedov líši v otázke preferovanej metódy, ktorou je čoraz populárnejšia metóda kolektívnej biografie. Ide o model historického bádania, kedy na základe rôznorodnej vzorky (v našom prípade podnikateľov z rôzneho odvetvia) možno vyvodením kvalitatívnych znakov prispieť k identifikácii podnikateľstva ako sociálnej skupiny, vnútornej koherentnej, odlišenej od iných sociálnych skupín. Zozbierané dáta majú potenciál lepšie porozumieť štruktúre podnikateľstva, podnikateľskej motivácii, špecifickým vývojovým problémom jednotlivých odvetní a podnikateľskej produktivite konkrétnych regiónov.²⁶

Aplikovaním tejto metódy vznikla napríklad práca širokého autorského kolektívu s názvom *Pivo, zbrane, tvarůžky*.²⁷ Názov monografie tvorí napohľad nevšedná kombinácia významovo nepríbuzných slov, ktoré však s podtitulom *Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí* čitateľovi ozrejmi, že pôjde o žiadané artikly v podnikateľskom priestore československého, resp. českého trhu. Celá práca nám dáva hodnotný exkurz do hospodárskych dejín prvej republiky – mapuje totiž dejiny podnikania medzivojnového Československa (s presahmi do predrepublikového a porepublikového obdobia) v oblasti priemyselnej výroby. Okrem biografických profilov podnikateľov venuje pozornosť ich aktivitám, stratégiám, inovačnému úsiliu, pričom veľmi realisticky líči aj ich nezdary a zlyhania. Jediným mínusom publikácie vo vzťahu k tejto práci je skutočnosť, že v rámci dejín

²³ HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu : Bratislavský podnik Dynamit Nobel na krížovatkách novodobých dejín (1873 – 1945)*. Kalligram : Bratislava, 2011. 168 s.

²⁴ GAUČÍK, Štefan. *Podnik v osídlach štátu. Podnikateľské elity na príklade Rimamuránsko-šalgotarjárskej železiarskej spoločnosti*. Bratislava : VEDA, 2020. 278 s.

²⁵ Pozn. Štúdia funguje tiež ako jedna z kapitol dizertačnej práce autorky. HROMULÁKOVÁ, Katarína. *Metodologické východiská Business History : výskumný príklad zlievarní Poledniak v Košiciach (1898 – 1950)*. In *Ako sa píše dejiny? Metódy – prístupy – pramene. Stretnutie mladých historikov IX*. Košice : UPJŠ, 2020. 83 s.

²⁶ MYŠKA, M. *Problémy a metódy...* s. 120-122.

²⁷ JANČÍK, Drahomír – ŠTOLLEOVÁ, Barbora (Eds.) *Pivo, zbrane, tvarůžky. Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*. Praha : Maxdorf, 2014. 368 s.

Československa zrkadlí len české krajiny, preto je miera zovšeobecnenia na slovenský kontext malá, až žiadna.

V podobnom duchu je koncipovaná aj *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny 20. století*²⁸ od Milana Myška, ktorý výrazne metodologicky ovplyvnil tému moderných podnikateľských elít a v danej oblasti predstavuje najsústavnejšieho a najvytrvalejšieho českého historika. V uvedenej publikácii ponúka biografické profily 1450 podnikateľov z rôznych odvetví podnikateľstva v českých krajinách.²⁹

Kľúčový moment z hľadiska výskumu angažovania sa rodiny v podnikateľskom svete predstavoval zrod monografie českých historikov *Rodinné podnikání v moderní době*³⁰. Skúma rodinu ako samostatnú jednotku podnikania, relevantnú pre Business History, ďalej sa štiepiacu na tzv. Family Business History. Metodológia a konceptualizácia danej subdisciplíny je primerane vyvážená dvadsiatimi biografickými profilmi podnikateľov v „modernej dobe“, ktorú autori chápu ako obdobie od polovice 19. storočia do prvej polovice 20. storočia. Prispievateľmi boli okrem tradične českých historikov aj dvaja slovenskí, menovite Peter Mičko, analyzujúci majetkové pomery rodinných papierenských a drevárskych firiem po vzniku Slovenského štátu³¹, a tiež Miroslav Sabol, ktorý sa zameril na Bratislavu ako mesto plodnej rodinnej podnikateľskej tradície pred rokom 1918.³²

O rozvoj českej historiografie k dejinám podnikateľstva sa tak isto pričínal aj historik Petr Popelka vo svojej monografii *Zrod moderního podnikatelstva*³³. Práca ponúka kolektívne biografie podnikateľov českých zemí a Rakúskeho cisárstva a analýzu základných sociálnych štruktúr podnikateľstva dlhého 19. storočia. Je obohatená o dobový výskumný príklad konkrétnej moravskej podnikateľskej rodiny Kleinovcov, ktorú koncipoval ako prípadovú štúdiu, pričom jeho snahou bolo porovnávať ju so všeobecne formulovanými premisami o podnikateľoch 19. storočia.

Tematicky a metodicky heterogénnejším je zborník *Moderní podnikatelské elity – Metody a perspektivy bádání*³⁴, ktorý síce už nemožno zaradiť k metóde kolektívnej biografie, no spĺňa požiadavky vyobrazenia stavu českej historiografie v téme podnikateľstva. Zaujímavou je v danej práci najmä použitá typológia, ktorá triedi príspevky jednak na základe etnického, regionálneho a komunálneho hľadiska, jednak na základe použitej metódy bádania, a jednak z pohľadu sektoru, v ktorom boli podnikateľské aktivity realizované. Práca tak napriek absencii biografického a technicko-technologického aspektu ponúka širšiu perspektívu na poli bádania dejín podnikateľstva.

---

²⁸ MYŠKA, Milan. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny 20. století*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2003. 519 s.

²⁹ ŠTAIF, Jiří. *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*. Praha : Dokořán, 2007, s. 15.

³⁰ HLAVAČKA, Milan – BEK, Pavel a kol. *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha : Historický ústav, 2018. 608 s.

³¹ MIČKO, Peter. Sonda do problematiky zmien majetkových pomerov v rodinných papierenských a drevárskych firmách na Slovensku po vzniku Slovenského štátu. In *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha : Historický ústav, 2018. s. 359-372.

³² SABOL, Miroslav. Sonda do obchodných aktivít rodinných podnikateľských elít na území mesta Bratislavy od začiatku 19. storočia do vzniku ČSR. In *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha : Historický ústav, 2018. s. 347-358.

³³ POPELKA, Petr. *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2011. 322 s.

³⁴ ŠTAIF, Jiří (eds.). *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*. Praha : Dokořán, 2007. 439 s.

Reflexia dejín podnikateľstva v maďarskej historiografii

Záujem o hospodárske dejiny 19. a 20. storočia je pevne zakotvený aj u našich južných susedov. Spomedzi popredných historikov, venujúcich sa výskumu dejín podnikateľstva na prelome 19. a 20. storočia, možno spomenúť Karoly Halmosa, pôsobiaceho na Univerzite Eötvös Loránd v Budapešti. Vo svojej práci *Családi kapitalizmus*³⁵ skúma globálny fenomén – kapitalizmus – v domácom (uhorskom) prostredí na príklade uhorskej rodinnej firmy Baumgarten. Okrem záujmu o históriu rodinného podnikania sa venuje aj histórii politického a hospodárskeho myslenia, vzťahu nacionalizmu a kapitalizmu, mikrohistórii a histórii bankrotu.³⁶ Nastolil taktiež aj možnú perspektívu aplikácie Business History na podniky v období socializmu, čo sa vo všeobecnosti stretáva skôr so skepticizmom kvôli absencii súkromného vlastníctva v krajinách pod dohľadom Sovietskeho zväzu.³⁷ Mnohostrannosť výskumu hospodárskych dejín potvrdzuje aj jeho kolegyňa Judith Klement, ktorá podrobila historickej expertíze maďarskú dcérsku spoločnosť Siemens po druhej svetovej vojne.³⁸ Kontinuitu jej fungovania krátko po vojne pripísala na vrub nie trhovým mechanizmom, ale jednotlivcom-zamestnancom podniku, čím hodnotí podnik „zdola“ – nie skrz kategóriu manažérov, ale zamestnancov. Popri uvedenej problematike sa jej výskumná činnosť zamerala aj na tradíciu budapeštianskych parných mlynov na konci 19. storočia. V publikácii *Gőzmalnok a Duna partján*³⁹ skúma éru veľkých mlynárskych podnikov, ktoré prispeli k svetoznámosti maďarskej múky a tiež vplyv politických a systémových zmien na ich plynulý chod. K významným historikom dejín podnikateľstva v Maďarsku možno zaradiť aj Ákosa Koroknaia⁴⁰, ktorý sa bližšie venoval problematike typológie uhorských podnikateľov a porovnávaníu marxistického a kapitalistického poňatia dejín podnikov.

Pre posledné decénia 20. storočia bolo pre maďarskú historiografiu typické osvojenie si nových teoreticko-metodologických prístupov. Kombináciou sociologických metód a zahraničnej literatúry sa renomovanému historikovi Györgymu Lengyelovi podarilo teoreticky vymedziť termíny spoločenská a hospodárska elita, ktoré dovtedy prežívali v marxisticky ladenom význame. Zároveň ich aplikoval na uhorské, resp. maďarské medzivojnové pomery.⁴¹ K základným prácam vo výskume podnikateľských elít v Maďarsku prispel zaiste aj Béla Tomka, ktorý sa zaoberal vzťahom bankovníctva a priemyslu v Uhorsku na prelome storočí. Skúmal vzťahy uhorských finančných inštitúcií s priemyselnými podnikmi v Uhorsku, otázku prepletených riaditeľstiev, mocenských vzťahov či tézu nadvlády finančných

---

³⁵ HALMOS, Károly. *Családi kapitalizmus*. Budapest : Új Mandátum Könyvkiadó, 2008. 280 s.

³⁶ Károly Halmos. Project polecolit. Dostupné na internete : <https://polecolit.abtk.hu/en/members/karoly-halmos/>.

³⁷ HALMOS, Károly. A nagyvállalkozás történeti elmélete. A.D. Chandler Jr. három munkája. In *Korall*, 14, 2003, s. 117–134.; BÓDY, Zsombor. Enthralled by Size Business History or the History of Technocracy in the Study of a Hungarian Socialist Factory. In *Hungarian Historical Review* 4, no. 4, 2015, s. 965.

³⁸ KLEMENT, Judit. The Afterlife of a Multinational Enterprise. The Case of Siemens' Subsidiary in Hungary After the Second World War. In FORBES, Neil – KUROSAWA, Takafumi – WUBS, Ben. *Multinational Enterprise, Political Risk and Organisational Change From Total War to Cold War*. New York : Routledge, 2018, p. 177-195.

³⁹ KLEMENT, Judit. *Gőzmalnok a Duna partján*. Budapest : Holnap Kiadó, 2010, 164 s.

⁴⁰ KOROKNAI, Ákos. A magyarországi tőkés vállalkozók típusai. In INCZE, Miklós (eds). *Az üzemtörténet-írás kérdései. Elméleti és módszertani tanulmányok*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1979, s. 137-171.

⁴¹ Pozri napr. LENGYEL, György. *Vállalkozók, bankárok, kereskedők*. Budapest : Magvető Kiadó, 1989. 184 s.; GAUČÍK, Štefan. *Podnik v osídlach štátu...s.56*.

ústavov nad financovaním priemyslu, ako to bolo v prípade uhorského mlynárskeho priemyslu.⁴²

Od všeobecného ku konkrétnemu – podnikanie v pivovarníckom priemysle na území Slovenska koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia

Krátko k stavu bádania dejín pivovarníctva na Slovensku

Dejiny pivovarníctva sa vo všeobecnosti doposiaľ netešia veľkému priestoru v knižnom spracovaní slovenskej historiografie – počet relevantných publikácií, ktoré by synteticky spracovávali túto tému, by sa dal ľahko spočítať na prstoch jednej ruky. Skutočnosť komplikuje fakt, že daná problematika stojí na rozhraní ekonómie, geografie priemyslu a hospodárskych dejín. Okrem knižných monografií možno čerpať informácie o pivovarníctve a jeho histórii z dobovej tlače, prípadových štúdií, propagačných materiálov pivovarov, výstav, konferencií, jubilejných pamätníc (vydaných pri príležitosti výročia konkrétneho pivovaru), z rozhovorov s potomkami pivovarníkov, a v surovom, nespracovanom stave, z archívov.

Medzeru v slovenskej historiografii danej problematiky vypĺňa historik Peter Cabada, v jednej z mála publikovaných monografií k dejinám pivovarníctva s názvom *Slovenské pivovarníctvo v toku času*.⁴³ Na základe výskumu primárnych prameňov poskytuje komplexný chronologický prehľad dejín pivovarníctva na Slovensku – hovorí o jeho rozkvetu v stredoveku, o kultúrno-spoločenskom význame piva v rôznych dejinných obdobiach, o tradícii chmeliarstva a sladovníctva v slovenskom prostredí, či vyspelom pivovarskom priemysle medzivojnovnej republiky, s presahmi až do druhej polovice 20. storočia. Celá práca sa tak pokúša vyvrátiť stereotyp, že slovenské pivovarníctvo má v porovnaní s našimi susedmi slabú tradíciu a malý dejinný význam. Podnetným pre ďalší výskum sú aj priložené stručné biografické profily najvýznamnejších predstaviteľov pivovarníctva na Slovensku.

Historické vákuum v otázke dejín pivovarníctva sa ešte v 90. rokoch podujala zaplniť prvá celoslovenská konferencia s názvom Pivovarníctvo, sladovníctvo a chmeliarstvo na Slovensku v minulosti, ktorej pozostatkom je zborník *Z dejín pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku*.⁴⁴ V zbierke príspevkov možno nájsť štúdiu slovenských historikov, z ktorých možno spomenúť Alenu Bartlovú, zaoberajúcej sa pivovarníctvom v medzivojnovom období, Ľudovíta Hallona⁴⁵, ktorý sa venoval technickej stránke pivovarov v období prvej republiky, prípadne príspevok Romana Holeca, sledujúceho export sladovníckeho jačmeňa do roku 1918. Samostatne spracovaný bol vzhľadom k skúmanému obdobiu pivovar v Nitre, v publikácii *Nitriansky pivovar 1896 – 1996*⁴⁶ muzeológom a historikom Milanom Petrášom. Vznikol pri príležitosti stého výročia existencie pivovaru a mapuje jeho počiatky v 19. storočí až do obdobia po privatizácii. Autor si na analýzu fungovania pivovaru berie na pomoc dobové

⁴² Pozri práce TOMKA, Béla. *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon 1892 – 1913*. Debrecen : Debrecen University Press, 1999. 246 s.; TOMKA, Béla. Személy összekötés (interlocking directorates) bankok és iparvállalatok között a századforduló Magyarországon. In *Replika*, 1997, roč. 25, č. 1, s. 37 – 46.; GAUČÍK, Štefan. *Podnik v osídľach štátu...s.56-57*.

⁴³ CABADAJ, Peter. *Slovenské pivovarníctvo v toku času*. Žilina : Agentúra MPC, 2000. 208 s.

⁴⁴ PETRÁŠ, Milan (eds). *Z dejín pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku*. Zborník z konferencie Pivovarníctvo, sladovníctvo a chmeliarstvo na Slovensku v minulosti. Trnava : Západoslovenské múzeum, 1993. 124 s.

⁴⁵ Ľudovít Hallon zhmotnil poznatky o technickom vývoji pivovarníctva tiež v novšej, prepracovanejšej štúdií : HALLON, Ľudovít. Hospodársky a technický vývoj pivovarníctva na Slovensku v podmienkach medzivojnovného Československa. In VESELÝ, Martin. *Orosené dějiny*. Ústí nad Labem : Univerzita J.E. Purkyně, 2019. s. 289 – 307.

⁴⁶ PETRÁŠ, Milan. *Nitriansky pivovar 1896 – 1996*. Nitra : Pivovar Karšay, 1996. 86 s.

denníky, ktoré však len málo obmieňa s inými zdrojmi. Práca je tak vo finále skôr chaotická, nedostatočne štruktúrovaná a metodologicky nedotiahnutá.

Ako už bolo spomínané, jedným zo zdrojov poznatkov o pivovaroch je aj jubilejná práca, ktorá nechýba ani pivovaru Bauernebl a syn. Publikácia *125 rokov Košický pivovar (1857 – 1982)*⁴⁷ bola zostavená v roku 1982 riaditeľom podniku Ladislavom Mihókom. Terminológia práce je vzhľadom na rok jej vzniku poznačená ideologickým aspektom, čo nás núti pristupovať k nej viac kriticky. Napriek tomu však možno vylúhovať cenné informácie faktografického charakteru o košickom pivovare Bauernebl a syn.

Rozsah a povaha archívnych fondov k dejinám pivovarníctva

Predpokladom vzniku sekundárnej literatúry na túto tému je existencia primárnych prameňov, no tento stav musíme definovať ako nevyhovujúci – na základe vyhľadávania v Elektronickom archíve Slovenska⁴⁸, databázy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, by sme našli iba zopár výsledkov archívnych fondov, ktoré obsahujú dokumenty o dejinách slovenského pivovarníctva v skúmanom období. O čosi viac prameňov ponúka 2. polovica 20. storočia, ktorá však už nie je pre túto prácu predmetná.

Nasledujúce výsledky tak možno rozdeliť do dvoch skupín, pričom prvú tvoria pramene k remeselnej výrobe piva v cechovom systéme výroby a druhú pramene k priemyselnej výrobe piva v po prechode na továrenskú výrobu. Do prvej skupiny tak možno zaradiť nasledujúce archívne fondy – Cech pivovarníkov v Bratislave, Cech pivovarníkov v Bratislavskom podhradí, Cech pivovarníkov v Bardejove, Cech pivovarnícky v Sabinove a Cech pivovarníkov v Prešove. Časový rozsah týchto fondov, ktorý často presahuje až do 19. storočia, prirodzene reflektuje realitu, ktorá nastala po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, kedy došlo k vystriedaniu dovtedy prevládajúceho remeselného podnikania stále viac populárnejšou továrenskou výrobou.⁴⁹

Na druhej strane, z hľadiska podnikov, ktoré obchodovali s pivom, možno spomenúť Pivovar Stein v Bratislave⁵⁰, fungujúci medzi rokmi 1871 až 2007, toho času najväčší pivovar na Slovensku, konkurujúci aj stredne veľkým českým pivovarom.⁵¹ Dnes by sme k nemu našli iba jubilejnú publikáciu zo 70. rokov s názvom *Storočnica Bratislavského pivovaru*⁵², ktorá ponúka čitateľom históriu podniku veľmi popisným, naratívnym spôsobom, kde prirodzene chýba hlbší analytický postup. Zaujímavým počínom o spoznanie pivovaru Stein „zvnútra“ bola iniciatíva

---

⁴⁷ MIHÓK, Ladislav a kol. *125 rokov Košický pivovar (1857 – 1982)*. Košice : Východoslovenské pivovary a sladovne, n. p., 1982. 54 s.

⁴⁸ Databáza Elektronického archívu Slovenska. Dostupné na internete : https://portal.minv.sk/wps/portal/domov/isea/EA07_PrezieranieObsahuArchivu!/ut/p/a1/jZDNUoNAEISfhivTCIbVGxLIJ2pFLQzxsxYJiJVuG3dSC4fUFTTh4MZm499fVUTxOnnLgqT7Ipe6lVeZg0X314CO_idIMU1w8-gvglen8OXx0wjECxAMC9zB9GQez5jwA8doVkfRev_ZsnlFId5seZCfCff0d8EZk-mIGliDOwkCEl3hx0NfdZBKpyWUPciE9hhLG_zbje9_2xu7VgYRgGu5XqZHdfFv7i97rrKf-FUTF24J_7INo49DZFLVLoWSU2FMwnd6UqJrRlvGVFLkRIJhdJK0LHNshxy2-5Yz-C2P_WWpHl/dl5/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/.

⁴⁹ SLEZÁKOVÁ, Daniela – GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra. *Oprášené dejiny. Pohľad do histórie košických priemyselných firiem – sprievodca po výstave*. Košice : ŠVK v Košiciach. s. 1.

⁵⁰ Konkrétne ide o archívny fond Pivovar Stein v Bratislave a fond Krajský súd v Bratislave, firemný register.

⁵¹ HALLON, Ľudovít. Vývoj technickej základne pivovarov a sladovní na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In *Z dejín pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku*. Trnava : Západoslovenské múzeum, 1993. s.99.

⁵² KURINOVÁ, Anna – ZÁHORSKÝ, Ivan. *Storočnica bratislavského pivovaru*. Bratislava : Smena, 1973. 118 s.

pedagógov Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity,⁵³ ktorí metódou oral history zachytili spomienky bývalých zamestnancov pivovaru Stein. Skrz osobnú históriu pamätníkov-robotníkov sa snažili lepšie pochopiť osobné vzťahy, politiku podniku a postoj robotníkov k miestu, kde pracovali, a tým vytvoriť autentický a intímny obraz o pivovare, nevyčítateľný z firemných spisov a dohôd.⁵⁴ Autorky tak priniesli zaujímavý predpoklad bádateľskej perspektívy pre Business History, ktorá spoločne s uplatnením špecifík metódy orálnej histórie môže tvoriť budúcnosť danej disciplíny.

Druhým, archívne podporeným, pivovarom je košický Pivovar Bauernebl a Syn, pivovar a sladovňa v Košiciach. Od jeho sprístupnenia a inventarizácie v roku 1980⁵⁵ nebol doposiaľ komplexne spracovaný. Tu do hry pravdepodobne vstupuje aj fakt, že rodina Bauerneblcov sa už začiatkom 20. storočia považovala za maďarskú, čo môže byť pri všeobecne rozšírenom trende skúmania podnikateľov *slovenskej* národnosti pre bádateľov brzdou. Tento doposiaľ málo využitý archívny fond možno zaradiť do odvetvia hospodárskych dejín, pričom úzko hraničí s dejinami vedy a techniky, napríklad v otázke strojovej modernizácie a technického zabezpečenia podniku, s poľnohospodárskymi dejinami, mapujúcimi import a export sladovníckeho jačmeňa či cukrovej repy, a tiež sociálnymi dejinami, sledujúcimi hierarchické štruktúry podniku – manažérsku a zamestnaneckú. Fond zachytáva roky 1905 – 1945, čo umožňuje diachrónne skúmať kontinuitu a diskontinuitu vývoja podniku na pozadí turbulentnej prvej polovice 20. storočia. Najviac archiválií je dochovaných práve k dvom desaťročiam Prvej Československej republiky a k obdobiu po Viedenskej arbitráži, keď boli Košice súčasťou Maďarského kráľovstva – už pomenej možno nájsť pramene k obdobiu Rakúsko-uhorskej monarchie. Z obsahového hľadiska sú pre kontext Business History relevantnými najmä zmluvy, úradné knihy, štatistiky zamestnancov, nákupu a odbytu, korešpondencia s odoberateľmi a dlžníkmi, inventáre strojového zariadenia či stanovy podniku. Utvoreniu okliešteného pohľadu na pivovar sa možno vyhnúť využívaním všeobecnejšie koncipovaných fondov, akými sú napr. Ľudové súdy⁵⁶, alebo Krajský súd v Košiciach, ktorý disponuje firemnými registrami, ktoré v súčasnosti predstavujú „matriky firiem novej doby“, zrodenej v modernom kapitalistickom podnikaní.⁵⁷ Firemné registre tak ponúkajú dôležité informácie o sporoch, dlžobách či žalobách pivovaru Bauernebl – teda informáciách právnej podstaty. V odbornej literatúre zasa narazíme na zmienky o pivovare skôr sporadicky, často vo forme encyklopedických hesiel, prípadne ako súčasť (nie však fókus) monografií na rôzne témy hospodárskych dejín. Pivovar Bauernebl a syn, ale aj ostatné spomínané pivovary, tak stále čakajú na bádateľov z radov odborníkov, ale aj študentov histórie, ktorí môžu možno práve aj cez východiská disciplíny Business History oprášiť ich dejiny.

---

⁵³ Projekt vznikol na Ústave dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok Fakulty architektúry STU v Bratislave pod vedením Ing. Niny Bartošovej v spolupráci s Oddelením architektúry Ústavu stavebníctva a architektúry SAV v Bratislave pod vedením PhDr. Kataríny Haberlandovej a s pomocou Pamiatkového úradu Slovenskej republiky.

⁵⁴ BARTOŠOVÁ, Nina – HABERLANDOVÁ, Katarína. *Stein a Ludwigov mlyn – industriál očami odborníkov / pamätníkov*. 2015. Dostupné na internete : <https://www.archinfo.sk/diela/teoreticka-praca/stein-a-ludwigov-mlyn-industrial-ocami-odbornikov-pamatnikov-3-cast.html>.

⁵⁵ ŠA KE, ANDRÁŠI, Ladislav. *Bauernebl a syn, pivovar a sladovňa v Košiciach*. Inventár k archívnemu fondu. Košice : ŠOBA, 1980. 51 s.

⁵⁶ ŠA KE, Pápaiová, Alžbeta. *Ľudové súdy. Obžalobcovia ľudových súdov. Písomnosti uložené v Štátnom archíve / v ústredí/ v Košiciach. 1945 – 1948*. Inventár k archívnemu fondu. Košice : ŠA KE, 1964. 266 s.

⁵⁷ ŠA KE, ANDRÁŠI, Ladislav a kol. *Krajský súd v Košiciach (1525) 1872 – 1949*. Inventár k archívnemu fondu. 1.zv. Košice : ŠOBA, 1989, s. 26.

Záver

Pri písaní príspevku sme narazili na viaceré problémy, ktoré sú zodpovedné za neduživý stav výskumu dejín podnikateľstva na Slovensku. Ako hlavný problém je nutné uviesť nízky počet slovenských hospodársko-sociálnych historikov – ešte menej je takých, ktorí by v rámci hospodárskych dejín redukovali predmet výskumu na podnikateľské elity, z čoho prirodzene plynú ďalšie problémy : 1. nízky záujem nových bádateľov o ponor do dejín podnikateľstva, ktoré v sebe nesú mylnú auru potreby ekonomického vzdelania; 2. stav, obsah a rozsah archívnych prameňov ako východiska pre výskum tejto oblasti, ktorý je často roztrúsený a vyžaduje systematický a zdĺhavý prístup (výnimkou je archívny fond Bauernebl a syn, ktorý sa zachoval v ucelenej podobe), 3. slabá tvorivá odpoveď historikov na impulzy zo zahraničia v otázke teoreticko-metodologických prístupov.

V snahe zúžiť koncept dejín podnikania na špecifické odvetvie priemyslu – pivovarníctvo – sme prišli k rovnako neuspokojivým zisteniam. Pozornosť venovaná tejto téme je skôr na periférii výskumu a miera relevantnej literatúry je nízka. V závere tak možno konštatovať, že ak aj istý archívny pramenný základ k dejinám pivovarníctva existuje, záujem historikov o jeho hlbšie a komplexnejšie spracovanie zatiaľ chýba. Brzdou často býva obsiahlosť, resp. nedostatkovosť archívneho materiálu, jeho nesúrodosť, jazyková bariéra, prípadne nedostatočná metodologická pripravenosť.

Možno teda konštatovať, že dejiny podnikateľstva na prelome storočí sú v slovenskej historiografii ešte stále na svojom začiatku. Za pomyselných „priekopníkov“ v tejto oblasti možno v rámci slovenskej historiografie považovať Ľudovíta Hallona, Romana Holeca, prípadne Štefana Gaučíka. V porovnaní s českým prostredím, kde sa historici čoraz viac prikláňajú k metóde kolektívnej biografie, na Slovensku zasa popularitu pomaly nabera forma prípadovej štúdie, ktorá predstavuje prvý krok k systematizovaniu a uceleniu obrazu podnikateľstva na Slovensku ako sociálnej skupiny. Maďarskej historiografii sa síce v príspevku ušiel menší priestor, no z pozorovanej vzorky možno usudzovať, že maďarská odborná i laická verejnosť nemá núdzu o fundovaný komplex prác v danej problematike. Najviac priestoru si nachádza obdobie druhej polovice 19. storočia, avšak historici sa púšťajú aj do výskumu podnikov v medzivojnovom období a v čase socializmu. Na jednej strane vykazuje tradičné zameranie na pevné zakorenené priemyselné odvetvia, akým bolo napríklad prosperujúce mlynárstvo, na strane druhej pomerne slušne inkorporuje nové metodologické výzvy zo zahraničia, medzi aké patrí aj globálne etablovaná disciplína Business History.

Jej snaha o pohľad na interdisciplinárnu analýzu podniku môže (a pravdepodobne aj bude) predstavovať budúcnosť výskumu dejín podnikateľstva. Historici tak majú v rukách užitočný nástroj, ktorým sa môžu oprostíť od naratívne a faktograficky ladených dejín konkrétnych firiem, a naopak smerovať k systematicko-analytickému výskum v širších súvislostiach. Tento príspevok má tak ambíciu prispieť k tomuto trendu a vyslovuje pranie, aby čoraz viac vznikala potreba využívať potenciál archívov a vzrastala bádateľská metodologická kreativita v danej oblasti.

Použitá literatúra

Monografie

- CABADAJ, Peter. *Slovenské pivovarníctvo v toku času*. Žilina : Agentúra MPC, 2000. 208 s.
- GAUČÍK, Štefan. *Podnik v osídľach štátu. Podnikateľské elity na príklade Rimamuránsko-šalgotárjárskej železiarskej spoločnosti*. Bratislava : VEDA, 2020. 278 s.
- HALLON, Ľudovít. *Firma Pittel a Brausewetter – Priekopník betónového staviteľstva z Bratislavy*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014. 229 s.
- HALMOS, Károly. *Családi kapitalizmus*. Budapest : Új Mandátum Könyvkiadó, 2008. 280 s.
- HLAVAČKA, Milan – BEK, Pavel a kol. *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha : Historický ústav. 608 s.
- HROMULÁKOVÁ, Katarína. *Analýza hospodárskej aktivity obyvateľstva Košíc v sčítaniach 1921 – 1950*. Dizertačná práca. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2020. 203 s.
- JANČÍK, Drahomír – ŠTOLLEOVÁ, Barbora (Eds.) *Pivo, zbrane, tvarůžky. Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*. Praha : Maxdorf, 2014. 368 s.
- JONES, GEOFFREY – ZEITLIN, Jonathan. *The Oxford Handbook of Business History*. New York : Oxford University Press, 2008. 725 p.
- KLEMENT, Judit. *Gőzmalmok a Duna partján*. Budapest : Holnap Kiadó, 2010. 164 s.
- KOZMANOVÁ, Irena a kol. *Nové přístupy k metodologii hospodářských a politických dějin*. Praha, 2013. 184 s.
- KRAJČOVIČ, Milan (eds). *Historické štúdie 41: ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*. Bratislava : Veda, 2000. 268 s.
- KURINOVÁ, Anna – ZÁHORSKÝ, Ivan. *Storočnica bratislavského pivovaru*. Bratislava : Smena, 1973. 118 s.
- LENGYEL, György. *Vállalkozók, bankárok, kereskedők*. Budapest : Magvető Kiadó, 1989. 184 s.
- MIHÓK, Ladislav. *125 rokov Košický pivovar (1857 – 1982)*. Košice : Východoslovenské pivovary a sladovne, n. p. 54 s.
- MYŠKA, Milan. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny 20. století*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2003. 519 s.
- MYŠKA, Milan. *Problémy a metody hospodářských dějin. Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*. 1 část. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995. 140 s.
- PETRÁŠ, Milan (eds). *Z dějin pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku*. Zborník z konferencie Pivovarníctvo, sladovníctvo a chmeliarstvo na Slovensku v minulosti. Trnava : Západoslovenské múzeum, 1993. 124 s.

PETRÁŠ, Milan. *Nitriansky pivovar 1896 – 1996*. Nitra : Pivovar Karšay, 1996. 86 s.

POPELKA, Petr. *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2011. 322 s.

SLEZÁKOVÁ, Daniela – GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra. *Oprášené dejiny. Pohľad do histórie košických priemyselných firiem – sprievodca po výstave*. Košice : ŠVK v Košiciach. 56 s.

ŠTAIF, Jiří (eds.). *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*. Praha : Dokořán, 2007. 439 s.

TOMKA, Béla. *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon 1892 – 1913*. Debrecen : Debrecen University Press, 1999. 246 s.

Štúdie

BÓDY, Zsombor. Enthralled by Size Business History or the History of Technocracy in the Study of a Hungarian Socialist Factory. In *Hungarian Historical Review* 4, no. 4, 2015, 964-989.

HALLON, Ľudovít. Úroveň spracovania tematiky hospodárskych elít v slovenskej historiografii. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno – Bratislava : Vydavateľství Masarykovy univerzity, 2007, s. 51-73.

HALLON, Ľudovít. Hospodársky a technický vývoj pivovarníctva na Slovensku v podmienkach medzivojnového Československa. In VESELÝ, Martin. *Orosené dějiny*. Ústí nad Labem : Univerzita J.E. Purkyně, 2019, s. 289-307.

HALMOS, Károly. A nagyvállalkozás történeti elmélete. A.D. Chandler Jr. három munkája. In *Korall*, 14, 2003, s. 117-134.

KLEMENT, Judit. The Afterlife of a Multinational Enterprise. The Case of Siemens' Subsidiary in Hungary After the Second World War. In FORBES, Neil – KUROSAWA, Takafumi – WUBS, Ben. *Multinational Enterprise, Political Risk and Organisational Change From Total War to Cold War*. New York : Routledge, 2018, p. 177-195.

KOROKNAI, Ákos. A magyarországi tőkés vállalkozók típusai. In INCZE, Miklós (eds). *Az üzemtörténet-írás kérdései. Elméleti és módszertani tanulmányok*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1979, s. 137-171.

MIČKO, Peter. Sonda do problematiky zmien majetkových pomerov v rodinných papierenských a drevárskych firmách na Slovensku po vzniku Slovenského štátu. In *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha : Historický ústav, 2018, s. 359-372.

SABOL, Miroslav. Sonda do obchodných aktivít rodinných podnikateľských elít na území mesta Bratislavy od začiatku 19. storočia do vzniku ČSR. In *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha : Historický ústav, 2018, s. 347-358.

TOMKA, Béla. Személy őszszefonódás (interlocking directorates) bankok és iparvállalatok között a századforduló Magyarországon. In *Replika*, 1997, roč. 25, č. 1, s. 37-46.

Internetové zdroje

Károly Halmos. Project polecolit. Dostupné na internete : <https://polecolit.abtk.hu/en/members/karoly-halmos/>.

ŠA KE, ANDRÁŠI, Ladislav. *Inventár Bauernebl a syn, pivovar a sladovňa v Košiciach. 1905 – 1947 /1953/*. Košice : ŠOBA, 1980. 51 s. Dostupné na internete : https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/statny_archiv_v_kosiciach_sake/sluzby/inventare/d/Bauernebl%20a%20syn,%20pivovar%20a%20sladovna%20v%20Kosiciach.pdf

ŠA KE, ANDRÁŠI, Ladislav a kol. *Inventár Krajský súd v Košiciach (1525) 1872 – 1949*. 1.zv. Košice : ŠOBA, 1989. 357 s. Dostupné na internete : https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/statny_archiv_v_kosiciach_sake/sluzby/inventare/b/Krajsky%20sud%20v%20Kosiciach%20I.%20zv.%20I..pdf.

ŠA KE, Pápaiová, Alžbeta. *Ľudové súdy. Obžalobcovia ľudových súdov. Písomnosti uložené v Štátnom archíve / v ústredí/ v Košiciach. 1945 – 1948*. Inventár k archívnemu fondu. Košice : ŠA KE, 1964. 266 s. Dostupné na internete : https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/statny_archiv_v_kosiciach_sake/sluzby/inventare/b/Ludove%20sudy.%20Obzalobcovia%20ludovych%20sudov%20I..pdf.

BARTOŠOVÁ, Nina – HABERLANDOVÁ, Katarína. *Stein a Ludwigov mlyn – industriál očami odborníkov / pamätníkov*. 2015. Dostupné na internete : <https://www.archinfo.sk/diela/teoreticka-praca/stein-a-ludwigov-mlyn-industrial-ocami-odbornikov-pamatnikov-3-cast.html>.

Databáza Elektronického archívu Slovenska. Dostupné na internete : https://portal.minv.sk/wps/portal/domov/isea/EA07_PrezieranieObsahuArchivu!/ut/p/a1/jZDNUoNAEISfhivTCIbVGxLlJ2pFLQzsyYJiJVuG3dSC4fUFTh4MZm499fVUTxOnnLgqT7Ipe6lVeZg0X314CO_jdIMU1w8-gvlglen8OXx0wjECxAMC9zB9GQez5jwA8doVkfRev_ZsnIFld5seZCfCff0d8EZk-mIGliDOWkCEl3hx0NfdZBKpyWUPciE9hhLG_zbje9_2xu7VgYRgGu5XqZHdfFv7i97rrKf-FUTF24J_7INo49DZfVLoWSU2FMwnd6UqJrRlvGVFLkRIJhdJKOLHNshxy2-5Yz-C2P_WWpHI!/dl5/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/.

JONES, Geoffrey. Debating Methodology in Business History. In *Business History Review*, vol. 91, issue. 3, 2017. p. 443-455. Dostupné na : https://www.researchgate.net/publication/321012471_Debating_Methodology_in_Business_History.

Oficiálna stránka *Harvard Business School*. Dostupné na internete : <https://www.hbs.edu/faculty/topics/Pages/business-history.aspx>.

Vizuálna prezentácia Československa prostredníctvom výstav 1918 – 1939

Silvia Olejníková

Abstrakt

Príspevok predstavuje východisko mojej diplomovej práce, v ktorej sa budem venovať prezentácii Československa na vybraných výstavách v období rokov 1918 – 1939. Osobitnú pozornosť budem venovať analýze vizuálnych prameňov, prostredníctvom ktorej zhodnotím a bližšie popíšem formu a celkový obsah alebo zámer konkrétnych sekcií, prípadne celej výstavy vo vzťahu k prezentácii krajiny navonok. Konkrétne sa zameriam na zobrazenie československej národnej identity a ekonomickú propagáciu.

Cieľom príspevku je predstaviť problematiku hospodárskych a všeobecných výstav, ich význam v dejinách a bližšie priblížiť ich priebeh a podstatu. Podrobnejšie je popísaná metodológia, ktorú plánujem využiť v ďalších častiach záverečnej práce s osobitným zreteľom na vizuálne štúdie. V príspevku predstavím taktiež zdrojovú základňu, ktorá bude rozdelená na niekoľko častí. V prvom rade pôjde o literatúru zameranú priamo na problematiku výstav, najmä od slovenských a českých autorov. Ďalším bodom bude literatúra zaoberajúca sa priamo dejinami prvej ČSR. Na rozvoj vedomostí v oblasti s prácou s vizuálnymi prameňmi využijem domácu aj zahraničnú odbornú literatúru a štúdie s týmto zameraním.

Výsledkom príspevku by malo byť predstavenie a vypracovanie metodologických postupov, teoretického základu a zdrojovej základne, ktorú budem využívať pri tvorbe mojej diplomovej práce.

Kľúčové slová: výstavy, veľtrhy, ideologizácia, vizuálne štúdiá, metodológia, čechoslovakizmus, Československo, zdrojová základňa, historický výskum

Úvod

Tento odborný príspevok predstavuje projekt k mojej diplomovej práci s rovnomeným názvom *Vizuálna prezentácia Československa prostredníctvom výstav 1918 – 1939*. Hlavným cieľom je priblíženie metodiky, prostredníctvom ktorej budem k danej téme pristupovať. Základ budú tvoriť vizuálne štúdiá, ktoré síce všeobecne v slovenskej odbornej obci v posledných rokoch získavajú väčšiu pozornosť, to sa ale nedá povedať o historiografii, ktorá na prácu s vizuálnym materiálom stále nazerá len okrajovo a centrom záujmu je obyčajne len v oblasti dejín umenia. Ďalším bodom bude zhromaždenie teoretického základu týkajúceho sa najmä problematiky výstavníctva vo svetovom merítku, ale aj v našom domácom prostredí. Nakoniec, nemenej podstatným bude náhľad do spracovania týchto tém a dostupnej odbornej literatúry najmä zo Slovenska, ale nahliadneme aj do českej tvorby, ktorá často vyplňa medzery v tej našej domácej a miestami tvorí aj jej súčasť. To nám poskytne možnosť aj na porovnanie úrovni a rozvoja výskumu týchto tém medzi českou a slovenskou odbornou obcou. Súbor dostupných zdrojov doplníme aj vzorkou zahraničnej monografie, najmä z oblasti spracovania vizuálneho prameňa v historickom výskume.

Samotný príspevok sa skladá z troch kapitol. Prvá ponúka náhľad do metodiky práce s obrazovými prameňmi, v druhej sa budem venovať teoretickému základu výstavníctva a prácu uzavrie tretia kapitola, zameraná na dostupné zdroje v skúmaných oblastiach.

Metodika

Keďže jedným z bodov môjho výskumu bude obrazový materiál, musím siahnuť po postupoch spojených s vizuálnymi štúdiami. Nedostatkom v tomto ohľade je ale to, že názory na samotné použitie a objektivitu obrazových materiálov v historickom výskume sa rôznia. Tento typ prameňov sa hlavne v slovenskej historiografii najčastejšie využíva len vo forme ilustrácie poznatkov získaných najmä z písomných prameňov. O odbor vizuálnych štúdií je na Slovensku aj v súčasnosti len okrajový záujem a naďalej je len v štádiu raného rozvoja. Dôvodom je komunistický režim, počas ktorého stagnoval aj rozvoj tohto oboru a tiež fakt, že samotná analýza obrazového materiálu sa prednostne považuje za náplň práce historikov dejín umenia, ktorí majú aj lepší prehľad v metodológii. Preto, najmä v našej domácej tvorbe, málokedy v dielach popisujúcich prácu s historickým prameňom, nájdeme presné metódy pri skúmaní obrazových prameňov. Ak aj áno, jedná sa skôr o okrajový a povrchný prístup.

Samozrejme na obrazový prameň nemôžeme nazeráť ako na jediný zdroj, od ktorého sa budeme odvíjať. Lukáš Katriňák uvádza, že „*Fotografia tak jej „správnym čítaním“ plní rolu komunikačného média. Záujmom historickej vedy preto nie je fotografia [sama] o sebe, ale poznanie, ktoré nám dokáže sprostredkovať, a to dokážeme dosiahnuť aplikovaním správnej metódy.*“¹ Práve táto možnosť sprostredkovaného poznania prostredníctvom dobovej fotografie sa často v historickom výskume zanedbáva a nesprávny postup pri ich skúmaní môže zapríčiniť absenciu možných získaných poznatkov. Zároveň samotné vizuálne štúdiá sa dajú len ťažko charakterizovať ako samostatný vedný odbor, keďže ich obsah záujmu preniká medzi množstvo ďalších príbuzných odborov. Preto aj využívaná metodológia má často interdisciplinárny charakter.

Rozvoj kultúrnych dejín a dejín každodennosti prispel k zvýšeniu záujmu o metodologické postupy pre vizuálne pramene v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Vo vzťahu historiografie a fotografie sa v súčasnosti rozlišujú tri metodologické prístupy. Prvou je **všeobecná kritika**, ktorou sa myslí prístup využívaný historikmi pri obrazových aj písomných prameňoch. Tá pozostáva z vonkajšej, zameranej na pravosť, autenticitu, čas vzniku, autorstvo a vnútornej kritiky, ktorá skúma motívy a faktory ovplyvňujúce jej obsah – teda pravosť a okolnosti vzniku. Na základe toho sa porovnávajú informácie získané z fotografie s historickou realitou.² Hoci napríklad fotografia často vzbudzuje pocit, že zobrazuje objektívnu pravdu (na rozdiel od maľby), historik si pri práci s ňou musí uvedomiť možné vonkajšie vplyvy, ktorými mohol byť jej vznik manipulovaný.

Ďalšou metódou je **ikonografia**, ktorá bola etablovaná do dejín umenia v dvadsiatych rokoch 20. storočia, bola pôvodne spájaná s analýzou umeleckých diel, najmä ich (skrytým) významom a postupne sa adaptovala aj na interpretáciu fotografie. Ikonografická analýza sa delí do troch etáp:

1. **Preikonografická interpretácia**, ktorá na základe určenia znázornených objektov a udalostí, zisťuje tzv. prirodzený význam obrazu.

---

¹ KATRIŇÁK, Lukáš. Fotografia ako kultúrno-historický prameň (súčasný teoretický prístup). In *Kultúrne dejiny*. [online]. [cit. 2023-01-16]. Ružomberok : VERBUM, 2018, 9 (Supplement), s. 139. ISSN 1338-2209. Dostupné na: <https://www.academia.edu/37895773/Fotografia_ako_kult%C3%BArnohistorick%C3%BD_prame%C5%88_s%C3%BA%C4%8Dasn%C3%A9_teoretick%C3%A9_pr%C3%ADstupy>.

² WITTLICH, Filip. *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2012, s. 124 – 126.

2. **Ikonografická analýza v užšom slova zmysle** – využitím umeleckohistorických znalostí sa nájdeným predmetom pripisuje konvenčný význam (napr. určenie konkrétnej historickej udalosti zobrazenej obrázku).
3. **Ikonografická interpretácia**, ktorá sa zaoberá vnútorným významom obrazového materiálu (napr. postoj národa, obdobia, triedy, náboženského alebo filozofického presvedčenia). Z tohto stupňa je možné získať poznatky užitočné pre kultúrneho historika, no zároveň to býva aj bod, v ktorom sa výskumníci natoľko zamerajú na textové zdroje, že obrazový materiál stratí charakter primárneho zdroja.³

Možným mínusom tejto metódy je fakt, že vychádza najmä z výtvarnej oblasti, keďže pôvodne bola zameraná zásadne na analýzu umeleckých diel. O tom, či sa dostatočne a vhodne adaptovala ale môžeme len polemizovať, keďže naďalej je jedným z hlavných prístupov k rozboru fotografie.

Poslednou a zároveň najmladšou metódou je **semiotika**, zaoberajúca sa znakmi a znakovými systémami a pôvodne aj najviac využívaná v lingvistike. Priekopníkom v tejto oblasti bol Roland Barthes so svojimi dielami ako *Elementy semiotiky*⁴, *Mytológie*⁵ alebo *Obraz, hudba, text*⁶, kde sa venuje teórii semiotiky, spôsobom analýzy nie len textu, ale aj hudby a obrazu a dopĺňa napríklad aj poznatky svojich kolegov, keď poukazuje na ďalší level znaku, ktorým sú podľa neho mýty. Dôležité je spomenúť aj Johna Bergera, ktorý vytvoril televízny seriál s názvom *Spôsoby videnia*, na základe ktorého vznikla aj rovnomenná kniha vo forme zbierky esejí. Autor tam nazerá na západnú kultúru a zaoberá sa skrytou prezentáciou ideológií v obrazoch.⁷

Pre historika je dôležitá aj Saussurova teória, ktorá hovorí o tom, že tvorba znakov závisí na sociálnom, historickom a kultúrnom kontexte, čo sa dá aplikovať aj pri analýze obrazového materiálu. Semiotická analýza prebieha v dvoch fázach. Prvou je **denotácia**, pri ktorej musia byť pomenované všetky prvky fotografie (ako pri preikonografickej interpretácii). Druhou fázou je **konotácia**, kedy sa všetkým určeným prvkom priraduje určitý význam.⁸ Výhodou semiotickej analýzy je, že obraz rozoberá do najmenšieho detailu. Vychádza z toho, že samotný obrazový materiál tvorí znak, ktorý je tvorený z menších znakov, ktoré mu dodávajú význam. Aj v tomto prípade ale ide o metódu, ktorá nevznikla primárne pre potreby analýzy vizuálnych prameňov. Na obraz nazerá vlastne ako na formu komunikačného médiá, zloženého zo znakov, ktoré potrebujeme dešifrovať, ak chceme zistiť pravý obsah a význam fotografie.

Výber konkrétnej metódy závisí od daného obrazového prameňa, ktorý chceme analyzovať. Na druhej strane, dané metódy sa často prekrývajú alebo zároveň dopĺňajú, preto je možné ich aj kombinovať pre získanie lepších a presnejších záverov.

---

³ KATRIŇÁK, L. 2018, s. 139. Dostupné na:

<https://www.academia.edu/37895773/Fotografia_ako_kult%C3%BAnohistorick%C3%BD_prame%C5%88_s%C3%BA%C4%8Dasn%C3%A9_teoretick%C3%A9_pr%C3%ADstupy>.

⁴ BARTHES, Roland. *Elements of Semiology*. New York: Hill and Wang, 1967, 111 s.

⁵ BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004, 170 s.

⁶ BARTHES, Roland. *Image. Music. Text*. London: FontanaPress, 1977, 215 s.

⁷ BERGER, John. *Ways of Seeing*. London: The British Broadcasting Corporation, 1972, 165 s.

⁸ KATRIŇÁK, L. 2018, s. 140 – 141. Dostupné na:

<https://www.academia.edu/37895773/Fotografia_ako_kult%C3%BAnohistorick%C3%BD_prame%C5%88_s%C3%BA%C4%8Dasn%C3%A9_teoretick%C3%A9_pr%C3%ADstupy>.

Predstavenie problematiky výstavníctva

Jednou z mnohých definícií je, že „Výstavníctvo sa s rozvojom ľudskej spoločnosti, najmä s dynamicky sa prehlbujúcim vývojom kultúry stáva stále viac zámerne utváraným špecializovaným oborom ľudskej činnosti, ktorého výsledkom je tvorba výstav a veľtrhov, vznikajúcich na základe jasnej ideovej a obsahovej koncepcie smerujúcej k dosiahnutiu konkrétnych cieľov v komerčnej či nekomerčnej oblasti.“⁹ Samotné výstavy si udržiavali v dejinnom vývoji významné miesto. Na jednej strane odzrkadľovali vývoj ľudstva, no zároveň ony samotné ovplyvňovali viaceré smery vývoja svetového diania.

Na lepšie porozumenie tejto problematiky je dôležité vedieť rozlišovať aj triviálne pojmy. Dušan Pavlů uvádza dve základné kategórie exponátovej prezentácie. Prvou je prezentácia komerčne zameraných akcií, ku ktorým patria najmä veľtrhy. Druhou je prezentácia nekomerčne, ideovo orientovaných akcií, teda výstavy.¹⁰ Často sa ale vo všeobecnosti používa pojem výstavy.

V dielach venovaných svetovým výstavám sa opakovane objavuje periodizácia svetových výstav podľa Lawrence G. Zimmermana:

- 1851 – 1876: Obdobie Krištáľového paláca
- 1876 – 1889: Obdobie storočných výstav
- 1889 – 1890: Obdobie neoklasicizmu
- 1890 – 1925: Obdobie secesie
- **1925 – 1940: Obdobie modernizmu**
- **1940 – 1967: Obdobie atómové**
- 1967 – 1976: Obdobie Expo
- 1976 – 2000: Obdobie dvesto ročných výstav ¹¹

Koncom druhej polovice 19. storočia sa v niektorých európskych štátoch začala uplatňovať nová forma hromadného predaja tovarov prostredníctvom prezentácie ich vzoriek. Na tomto princípe vznikli moderné veľtrhy, kde výrobcovia vystavovali svoje výrobky, čím zvyšovali odbyt a priamo na mieste uzatvárali obchody. Tieto veľtrhy boli priestorovo členené podľa druhov tovaru a trvali zvyčajne jeden až dva týždne. Od konca 18. storočia sa začali organizovať aj hospodárske a všeobecné výstavy, ktoré od polovice 19. storočia nadobudli svetovú úroveň. Za prvú sa považuje výstava v Londýne z roku 1851, pre ktorú bol skonštruovaný tzv. Krištáľový palác, podľa ktorého nesie názov aj prvé obdobie svetového výstavníctva. Predpokladmi k jej realizácii bola priemyselná revolúcia v Anglicku na konci 18. storočia, revolúcie v rokoch 1848/49, ktoré viedli k liberácii obchodu a hospodárskeho života na európskom kontinente, čo umožnilo medzinárodnú výmenu tovaru a slobodný obchod. Na rozdiel od veľtrhov, priamo na výstavách sa neobchodovalo, no účasť napomáhala k zvýšeniu dopytu. Ich cieľom bolo priblížiť návštevníkom stupeň rozvoja jednotlivých odvetví priemyslu, poľnohospodárstva, technické novinky a ďalšie oblasti ľudskej činnosti.¹² Typickou bola snaha predvádzania úspechu jednotlivých národov a kultúr, čo malo vytvárať akúsi formu technicko-výrobnej

⁹ PAVLŮ, Dušan. *Výstavy a veletrhy: historie, teorie, praxe, komunikační specifika*. Praha: Merkur, 1988, s. 24.

¹⁰ PAVLŮ, D. 1988, s. 24.

¹¹ HALADA, Jaroslav – HLAVAČKA, Milan. *Světové výstavy: Od Londýna 1851 po Hannover 2000*. Praha: Libri, 2000, s. 108.

¹² KOMORA, Pavol. *Medzinárodný dunajský veľtrh v Bratislave 1921 - 1942*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Historické múzeum. 2021, s. 7 – 9.

HALADA, J. – HLAVAČKA, M. 2000, s. 11 – 13.

kolegiality. Na druhej strane stále čoraz viac prevládala súťaživosť medzi jednotlivými vystavovateľmi a krajinami. Vo všeobecnosti šlo vlastne o akýsi pravidelný svetový katalóg ľudského pokroku.

Najprv k remeslám a priemyslu pribudli aj umelecké výstavy (1855 Paríž), neskôr sa charakter výstav postupne zmenil na kultúrne a sociálne (expozície o dejinách práce, vzdelávania, výchovy). Zásadnou je aj zmena celkovej podoby svetových výstav, kde komerčné expozičné postupne ustupovali do úzadia a na ich miesto sa dostávali atrakcie, ktoré slúžili najmä k zábave a odpočinku návštevníkov výstavy. Výstava z roku 1876 vo Philadelphii (sté výročie od vyhlásenia nezávislosti Spojených štátov amerických) a výstava z roku 1889 v Paríži (sté výročie pádu Bastily) sa stali medzníkmi pre obdobie storočných výstav. Typickým je politizácia výstavnej myšlienky, čo sa prejavilo napríklad na neúčasti krajín s monarchistickým zriadením na výstave v Paríži, ako znak nesúhlasu s oslavou republikánskeho štátneho zriadenia.¹³

V 20. storočí sa vytvoril kvalitatívne nový stupeň výstavníctva. Do popredia sa dostáva tzv. výstavná scénografia, ktorá preniesla pozornosť z vlastného artefaktu na prezentáciu myšlienky. Do centra záujmu sa dostáva sám návštevník, ktorý už nesedí pasívne v hľadisku, ale prechádza expozičiou, do ktorej sa stále vo väčšej miere zapája a spolupracuje. Napríklad na výstave v roku 1904 v St. Louis továreň Westinghouse Co. predviedla fungujúcu továrenskú halu, v ktorej sa návštevníci pohybovali priamo medzi pracujúcimi robotníkmi a strojmi. Taktiež sa zvyšuje význam doprovodných akcií ako kongresov, seminárov, koncertov a festivalov. Najmä pred druhou svetovou vojnou sa nacionalizmus a ideologizácia spoločnosti odzrkadľuje aj vo výstavníctve. Príkladom je nemecký a sovietsky pavilón v Paríži v roku 1937, ktoré vo svojej monumentálnej forme nepredstavovali návštevníkom ani tak svoju kultúru a vynálezy, ako oslavu a propagáciu svojej ideológie. Ďalšie atómové obdobie sa na výstavách odzrkadlilo rivalitou medzi pavilónmi USA a Sovietskeho zväzu. V roku 1928 v Paríži vznikol Medzinárodný úrad pre výstavy (BIE), ktorý dodnes dohliada na kvalitu a frekvenciu svetových výstav a rozhoduje o mieste, čase a tematickom zameraní svetových výstav. Výstavy rozdelila na všeobecné a špecializované. Z pôvodných 43 štátov je dnes cez 80 členov. Svet sa rozdelil do troch zón (Európa, Severná a Južná Amerika, zvyšok planéty). Aj samotné Československo malo na svetových výstavách nemalé úspechy (napr. Brusel 1935, Paríž 1937).¹⁴

Treba ale poznamenať, že nacionalizmus a ideologizácia sa neprejavovali len v pavilónoch krajín s diktatúrou. Už samotnou zmenou podoby výstav v 20. storočí, kedy sa pozornosť upriamila na prezentáciu idey, tieto udalosti nabrali pre jednotlivé krajiny iný zmysel. Výstavy sa stali miestom, kde nie len veľké a bohaté krajiny, ale aj menšie štáty mohli zvyšku sveta odprezentovať nie len svoju dôležitosť, ale aj podstatu. Tá bola u jednotlivých krajín prezentovaná rôznorodými formami. Základom boli naďalej vystavované artefakty, ktoré už ale nepredstavovali len objekty na predaj. Prostredníctvom nich sa začali prezentovať rôzne abstraktné hodnoty, ktoré sa u jednotlivých krajín líšili. Na jednej strane sa objavuje propaganda diktatúr, ktoré sa snažili ukázať svoju veľkoleposť. Pozornosť upriamili na priamu ukážku ich vysokého rozvoja ekonomiky a hospodárstva, no taktiež sa zámernou propagandou snažili rozšíriť a oslavovať myšlienky svojej ideológie, čo často nabralo až podobu manipulácie návštevníkov. Na druhej strane, ideologizácia a propaganda sa objavovali aj pri demokratických štátnych zriadeniach, ktoré sa snažili prezentovať rôzne hodnoty. V prípade Československa to napríklad boli hospodárske úspechy a úroveň, kultúra, folklór, rôznorodosť a podobne. Jednotlivé krajiny sa zamerali na to, v čom vynikali, a tak ich to mohlo prispieť k ich pozdvihnutiu a celkovo propagande republiky. Často sa ale jednotlivé krajiny snažili pavilónmi

¹³ HALADA, J. – HLAVAČKA, M. 2000, s. 12 – 13, 16 – 18.

¹⁴ HALADA, J. – HLAVAČKA, M. 2000, s. 108 – 114.

vyjadriť svoju identitu, ktorej podoba sa u jednotlivých štátov líšila. V prípade Československa to bolo najmä predstavenie československej národnej identity, čo nebolo vždy jednoduchým cieľom. Túto snahu často sťažoval fakt, že Československo bolo mnohonárodnostným štátom a počas celej jeho existencie sa potýkalo s problémom zadefinovania jednoznačnej celonárodnej identity. Samotný pojem čechoslovakizmus sa vysvetľoval rôzne. Preto bol aj rôznorodo prezentovaný. Najmä domáci kritici sa preto často zameriavali na hodnotenie výberu formy prezentovania československej identity. Podľa Kristíny Zajícovej bol „*štýl, akým jednotlivé štáty prezentovali svoje technické výdobytky, umenie, ale i krásy krajiny, nakoniec pomyselne oddelil malé a stredné európske národy od veľkých politických veľmocí.*¹⁵ Preto si jednotlivé krajiny dávali na podobe pavilónu a obsahu v ňom záležať. Plány a prípravy začínali už roky pred realizáciou samotnej výstavy.

Čo sa týka výstavníctva v našom domácom prostredí, lepšie miesto si pôvodne držalo české územie. Praha si dokonca v usporiadaní priemyselných výstav na európskom kontinente drží prvenstvo. Už v roku 1791 sa tam uskutočnila výstava na počesť korunovácie Leopolda II, čo viedlo aj k organizácii storočnicových výstav v nasledujúcich dvoch storočiach. K Prahe sa v 19. storočí pridalo aj Brno. Hoci na slovenskom území sa pôvodne nekonalo toľko významných výstav, aj Slováci zorganizovali a zúčastnili sa na niekoľkých výstavách už pred vznikom Československa. Centrom výstavníctva totiž boli Pešť a Viedeň, čo aj Slovákom umožnilo zúčastniť sa a získať tak skúsenosti, kontakty a dokonca ocenenia. Už v roku 1846 sa ale konali aj regionálne priemyselné výstavy priamo na terajšom slovenskom území, a to v Prešove a v Košiciach. Rôzne dokumentácie z týchto výstav sú užitočným zdrojom pre získanie prehľadu o vtedajšom stave priemyslu a remesiel na našom území.¹⁶

Po skončení prvej svetovej vojny a vzniku Československej republiky sa začalo výstavníctvo na našom území obnovovať. Vo vyspelejšej českej časti boli podmienky priaznivejšie, a preto už v roku 1920 zorganizovali tradičnú Hospodársku výstavu v Prahe a Pražské vzorkové veľtrhy, ktoré sa konali každoročne až do roku 1938. Situácia na Slovensku však bola zložitejšia, keďže sa muselo najprv vysporiadať s nepriaznivými dôsledkami vyčlenenia z Uhorska (strata tradičných trhov, nevhodné železničné trate, nedostatok kvalifikovaného personálu) a so škodami z vojnového konfliktu s Maďarskou republikou rád v apríli až júli 1919. Napriek tomu sa aj na Slovensku už od roku 1921 konal Medzinárodný dunajský veľtrh v Bratislave a ďalšie, ako napríklad I. slovenská remeselnícka výstava v Malackách alebo Hospodárska výstava v Liptovskom Hrádku.¹⁷ Za necelých 20 rokov existencie prvej Československej republiky sa na území Slovenska zorganizovalo množstvo väčších aj menších výstav. Najvýznamnejšou z nich bol už spomínaný Medzinárodný dunajský veľtrh, alebo aj Výstava Východu v Košiciach z roku 1938, ktorou sa aj celé toto obdobie ukončilo.

Pôvodne malé miestne výstavy sa postupne v priebehu niekoľkých storočí sformovali do svetového fenoménu. Organizáciu svetových výstav si mohli dovoliť len ekonomicky najvyspelejšie krajiny a zároveň tým svetu ukázali vlastnú dôležitosť a prestíž. Preto asi nie je prekvapením, že prvé väčšie výstavy sa v Európe konali najmä vo Francúzsku a Veľkej Británii, ktorí boli odvekými rivalmi. Menšie a ekonomicky menej významné krajiny ale mali možnosť predviesť zvyšku sveta nové vynálezy, svoju kultúru, umenie, identitu a podobne a tak sa taktiež dostať do väčšieho povedomia spoločnosti. Výstavy takéhoto rozsahu často prezentovali danú dobu a historický vývoj ľudskej spoločnosti. Ani samotné Československo

¹⁵ BARTLOVÁ, Milena. *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Praha: Umprum, 2017, 269 s.

¹⁶ KOMORA, Pavol. *Hospodárske a všeobecné výstavy 1842 - 1940*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, 2016, s. 13 – 24.

¹⁷ KOMORA, P. 2016, s. 241 – 247.

nezaostávalo a často sa ich pavilón patril k tým, ktoré návštevníkov najviac zaujali. Vznik Československej republiky priniesol možnosť prezentovať sa aj na vlastnej pôde a najmä pre Slovákov to znamenalo slobodný rozvoj domáceho výstavníctva, čo aj prinieslo výsledky.

Priblíženie zdrojovej základne

Zdrojovú základňu, ktorá bude tvoriť východisko mojej diplomovej práce, som si rozdelila do viacerých kategórií na základe témy, ktorej sa venujúc. Prvou a zároveň aj najdôležitejšou sú diela venované vizuálnym štúdiám a to preto, že na podrobnú analýzu vizuálnych prameňov je najprv potrebné dôkladne si naštudovať túto metodiku. Ďalšia kategória sa venuje priamo výstavníctvu, primárne domácej tvorbe. Zoznam uzatvára odborná literatúra venovaná dejinám Československa, konkrétne prvej republiky.

Vizuálne štúdiá patria na Slovensku stále k mladším vedným odborom, keďže ich rozvoj bol vo väčšej miere umožnený až po páde komunistického režimu. Hoci záujem o túto problematiku v posledných rokoch stúpa, vzhľadom k histórii je stále na minimálnej úrovni a využíva sa takmer výsadne v oblasti dejín umenia. Predmet vizuálnej histórie nie je ani v súčasnosti vyučovaný na žiadnej vysokej škole na Slovensku, nerealizujú sa konferencie, ani sa nevydáva vedecký časopis venovaný tejto problematike.¹⁸ Napriek tomu aj na Slovensku nájdeme odborníkov, ktorí sa tejto téme venujú, ako napríklad Božena Šupšáková, Daniel Grúň, Monika Bagalová alebo Bohunka Koklesová. Prínosnou publikáciou venovanou vizuálnym štúdiám vo vzťahu k historickému výskumu je príspevok od Lukáša Katriňáka s názvom *Fotografia ako kultúrno-historický prameň (súčasná teoretická prístup)*¹⁹ vydaná vo vedeckom časopise *Kultúrne dejiny*.

Táto problematika sa v českom prostredí naopak teší dôslednejšiemu spracovaniu. V roku 2010 boli napríklad vizuálne štúdiá integrované na Masarykovej univerzite ako Centrum pre dejiny obrazu a vizuálnej kultúry. Národný archív v Prahe a Technické múzeum v Brne ročne vydávajú odborný časopis *Historická fotografie*, ktorý sa okrem iného venuje aj historickej dokumentárnej fotografii a metodológii práce s fotografiou. V Prahe bola taktiež organizovaná medziodborová konferencia s názvom *Na viděnou*, ktorá poskytla priestor na odbornú diskusiu odborníkom z oblasti dejín umenia, spoločenských vied, histórie, filmu a médií.²⁰ Príkladom českej tvorby z oblasti vizuálnych štúdií je napríklad zborník s názvom *Možnosti vizuálních studií*,²¹ ktorý ponúka viaceré pohľady a témy zamerané na túto problematiku. O najväčší prínos v kontexte historiografie sa zaslúžil Filip Wittlich, so svojím dielom *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*,²² kde sa venuje priamo fotografii ako historickému prameňu a jej analýze. Svoju tvorbu v tomto smere opäť obohatil v roku 2017 vydaním monografie s názvom *Interpretace fotografie*

---

¹⁸ KATRIŇÁK, L. 2018, s. 141 – 142. Dostupné na:

<https://www.academia.edu/37895773/Fotografia_ako_kult%C3%BArnohistorick%C3%BD_prame%C5%88_s%C3%BA%C4%8Dasn%C3%A9_teoretick%C3%A9_pr%C3%ADstupy>.

¹⁹ KATRIŇÁK, L. 2018, s. 136 – 148. Dostupné na:

<https://www.academia.edu/37895773/Fotografia_ako_kult%C3%BArnohistorick%C3%BD_prame%C5%88_s%C3%BA%C4%8Dasn%C3%A9_teoretick%C3%A9_pr%C3%ADstupy>.

²⁰ KATRIŇÁK, L. 2018, s. 142. Dostupné na:

<https://www.academia.edu/37895773/Fotografia_ako_kult%C3%BArnohistorick%C3%BD_prame%C5%88_s%C3%BA%C4%8Dasn%C3%A9_teoretick%C3%A9_pr%C3%ADstupy>.

²¹ FILIPOVÁ, Marta – RAMPLEY, Matthew. *Možnosti vizuálních studií. Obrazy – texty - interpretace*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, Masarykova univerzita, 2007, 254 s.

²² WITTLICH, F. 2012, 203 s.

z hľadiska obsažených obrazových informácií,²³ kde sa tejto problematike venuje ešte podrobnejšie.

Predmet vizuálnych štúdií ešte dopĺňajú zahraničné diela. Príkladom sú publikácie preložené do českého jazyka ako *Za filosofii fotografie*²⁴ od Viléma Flussera alebo *Studia vizuální kultury*,²⁵ ktorej autorom sú Marita Sturken a Lisa Cartwright. Zoznam rozširuje Roland Barthes s už spomínanými dielami zameranými na metodiku práce s obrazovým materiálom, ako *Elementy semiotiky*²⁶, *Obraz, hudba, text*²⁷ a *Mytológie*²⁸ ako aj John Berger so zbierkou esejí *Spôsoby videnia*²⁹. A nakoniec opäť dielo venované obrazom ako historickým prameňom – *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*³⁰ od Petera Burkeho. Celú túto zdrojovú základňu doplním kratšími štúdiami zo zborníkov a odborných časopisov. Spomenúť môžeme aj progresívne práce z dejín umenia a filozofie ako *Mirror of the World: A New History of Art*³¹ od Juliana Bella, *Art and Posthistory*³² od Arthura Danta a *Ornament masy*³³ od Sigfrieda Kracauera, ktoré sú príkladom interdisciplinarity vizuálnych štúdií.

Druhú kategóriu tvorí problematika výstavníctva, ktorá taktiež nie je v našej domácej vedeckej obci vo veľkej miere spracovaná. Podobne je na tom aj v českom prostredí, hoci diela venované tejto problematike tam vychádzali už skôr ako u nás. Príkladom je dielo z roku 1988 od Dušana Pavlů, ktoré nesie názov *Výstavy a veletrhy: historie, teorie, praxe, komunikační specifika*,³⁴ kde sa venuje nie len histórii výstav, ale aj teórii tejto problematiky a procesu ich realizácie. Aktuálnejšou je publikácia *Světové výstavy: Od Londýna po Hannover 2000*³⁵ od Jaroslava Halada a Milana Hlavačka, ktorá obsahuje chronologicky zoradené najvýznamnejšie svetové výstavy od ich vzniku až po koniec 20. storočia a osobitne sa venuje účasti Československa na týchto podujatiach.

V slovenskom prostredí je priekopníkom v tomto smere Pavol Komora, ktorý v posledných rokoch vydal dve publikácie zamerané na túto tematiku. Prvou sú *Hospodárske a všeobecné výstavy 1842 – 1940*³⁶ z roku 2016, kde autor chronologicky rozoberá nie len svetové výstavy a účasť Československa na nich, ale aj výstavy a veletrhy konané na území Slovenska. Najnovším dielom je *Medzinárodný dunajský veľtrh v Bratislave 1921 – 1942*³⁷ z roku 2021, ktorý sa venuje výhradne tomuto podujatiu a jeho histórii. Tu by sme ešte mohli spomenúť aj *Svetové výstavy: Mosty do budúcnosti*³⁸ od Inge Vodrážkovej, ktorý sa síce venuje výstavníctvu najmä z pohľadu architektúry, stále je ale v tejto oblasti prínosom. Túto tému ešte doplním katalógmi z konkrétnych výstav, pamätníkmi, príspevkami zo zborníkov a inými štúdiami a článkami.

---

²³ WITTLICH, Filip. *Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací*. Praha: Národní památkový ústav, 2017, 95 s.

²⁴ FLUSSER, Vilém. *Za filosofii fotografie*. Praha: Vydavatelství Fra, 2013, 103 s.

²⁵ CARTWRIGHT, Lisa – STURKEN, Marita. *Studia vizuální kultury*. Praha: Portál, 2009. 471 s.

²⁶ BARTHES, R. 1967, 111 s.

²⁷ BARTHES, R. 1977, 215 s.

²⁸ BARTHES, R. 2004, 170 s.

²⁹ BERGER, J. 1972, 165 s.

³⁰ BURKE, Peter. *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. London: Reaktion Books, 2001, 224 s.

³¹ BELL, Julian. *Mirror of the World: A New History*. London: C&C Offset Printing, 2007, 469 s.

³² DANTO, Arthur. *Art and posthistory: Conversations on the End of Aesthetics*. New York: Columbia University Press, 2022, 192 s.

³³ KRACAUER, Sigfried. *Ornament masy*. Bratislava: Academia, 2008, 292 s.

³⁴ PAVLŮ, D. 1988, 178 s.

³⁵ HALADA, J. – HLAVAČKA, M. 2000, 279 s.

³⁶ KOMORA, P. 2016, 310 s.

³⁷ KOMORA, P. 2021, 342 s.

³⁸ VONDRÁŽKOVÁ, Inge. *Svetové výstavy: Mosty do budúcnosti*. Bratislava: Meritum, 1996, 58 s.

Oblasť dejín prvej Československej republiky prejdeme len okrajovo, keďže sa jedná o tému, ktorej sa v našom prostredí venuje dostatočná pozornosť a preto nie je núdza ani o dostatok zdrojov. Spomeniem napríklad aktuálnejšiu publikáciu s názvom *Republika Československá 1918 – 1939*,³⁹ ktorá sa tejto etape našich dejín venuje podrobne z rôznych pohľadov na takmer tisíc stranách. Prvý diel knihy *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992*⁴⁰ od Václava Průcha a kolektívu sa v tomto ohľade venuje obdobiu po rok 1945. Nakoniec ešte spomeniem dielo *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok?)*⁴¹ od Ľudovíta Hallona, ktorý sa téme hospodárstva venuje s primárnym zameraním na situáciu Slovenska v prvej Československej republike.

Zdrojovú základňu v závere dopĺňa dielo od Milany Bartlovej a kolektívu s názvom *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*⁴² a *Čecho/slovakismus*⁴³ od kolektívu autorov (Adam Hudek, Michal Kopeček, Jan Mervart), ktoré ako už vyplýva aj z názvu, rozoberá čo vlastne bola československá identita, ako vznikala, aký bol jej vývoj a ako bola prezentovaná.

Hoci sa najmä téme vizuálnych štúdií a výstavníctva venuje v našom prostredí malá pozornosť a stále sú v etape raného rozvoja, dostupné monografie ponúkajú aspoň základný náhľad a informácie potrebné pre lepšiu orientáciu v danej problematike. Najmä oblasť vizuálnych štúdií v súvislosti s prácou historika je vo veľkej miere doplnená tvorbou českých a ďalších zahraničných autorov. Slabšie je ale táto medzera zaplnená v prípade výstavníctva, kde síce existuje množstvo zahraničných diel zameraných na túto oblasť, tie sa ale minimálne alebo vôbec nezaoberajú priamo prezentáciou Československa na týchto výstavách. Ďalším problémom je aj jazyk, keďže množstvo diel zameraných napríklad na konkrétne výstavy sú najmä vo francúzskom alebo maďarskom jazyku. Najlepšie pokrytá je teda oblasť dejín Československa, ku ktorým vychádzali a aj naďalej sa stále publikujú nové diela.

---

³⁹ HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel. *Republika Československá 1918 – 1939*. Praha: Lidové noviny, 2018, 1020 s.

⁴⁰ PRŮCHA, Václav. *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992: 1. díl*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004, 578 s.

⁴¹ HALLON, Ľudovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok)*. Bratislava: Veda, 1995. 211 s.

⁴² BARTLOVÁ, M. 2017, 269 s.

⁴³ HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan. *Čecho/slovakismus*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020, 480 s.

Záver

Na základe bližšieho výskumu dejín výstavníctva sa nám podarilo získať lepšie poznatky k tejto téme, ktoré poukazujú na význam výstav a veľtrhov v histórii ľudstva. Taktiež nám to prinieslo poznatky o rušnom dianí v tomto smere aj na území Slovenska v období prvej Československej republiky. Hoci sa Slováci po roku 1918 nachádzali v oveľa horšej a náročnejšej situácii, výstavný život tu začal naplno fungovať už od roku 1920. Samotné Československo sa taktiež pravidelne zúčastňovalo na svetových výstavách, odkiaľ často odchádzalo s nemalým úspechom a zvyšovalo tak svetové povedomie o tejto vtedy ešte mladej krajine.

Podrobnejší náhľad do metodológie vizuálnych štúdií je hlavne prostriedkom k lepšiemu uchopeniu práce s vizuálnym prameňom pri ich analýze, ktorá bude tvoriť základ diplomovej práce.

Zároveň tento príspevok poukázal aj na medzery v našej domácej historiografii, ktorý sa v tomto ohľade prejavuje najviac v oblasti využitia obrazových prameňov v historickom výskume a v absencii ich správneho uchopenia a dostatočného výskumu. Stupeň spracovania problematiky výstavníctva je ale taktiež na slabej úrovni.

Výsledkom tohto príspevku je ucelenie teoretických a metodologických základov a lepšia orientácia v tejto problematike, čo v závere predstavuje aj pomôcku pri konkrétnejšom určení postupu v hlavnej práci a jej celkovej realizácii.

Použitá literatura

Monografie

BARTHES, Roland. *Elements of Semiology*. New York: Hill and Wang, 1967. 111 s.

BARTHES, Roland. *Image. Music. Text*. London: FontanaPress, 1977. 215 s.

BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004. 170 s.

BARTLOVÁ, Milena. *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Praha: Umprum, 2017. 269 s.

BELL, Julian. *Mirror of the World: A New History*. London: C&C Offset Printing, 2007. 469 s.

BERGER, John. *Ways of Seeing*. London: The British Broadcasting Corporation, 1972. 165 s.

BURKE, Peter. *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. London: Reaktion Books, 2001. 224 s.

CARTWRIGHT, Lisa – STURKEN, Marita. *Studia vizuální kultury*. Praha: Portál, 2009. 471 s.

DANTO, Arthur. *Art and posthistory: Conversations on the End of Aesthetics*. New York: Columbia University Press, 2022. 192 s.

FILIPOVÁ, Marta – RAMPLEY, Matthew. *Možnosti vizuálních studií. Obrazy – texty - interpretace*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, Masarykova univerzita, 2007. 254 s.

FLUSSER, Vilém. *Za filosofii fotografie*. Praha: Vydavatelství Fra, 2013. 103 s.

HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel. *Republika Československá 1918 – 1939*. Praha: Lidové noviny, 2018. 1020 s.

HALADA, Jaroslav – HLAVAČKA, Milan. *Světové výstavy: Od Londýna 1851 po Hannover 2000*. Praha: Libri, 2000. 279 s.

HALLON, Ľudovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok)*. Bratislava: Veda, 1995. 211 s.

HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan. *Čečo/slovakismus*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020. 480 s.

KOMORA, Pavol. *Hospodárske a všeobecné výstavy 1842 - 1940*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, 2016. 310 s.

KOMORA, Pavol. *Medzinárodný dunajský veľtrh v Bratislave 1921 - 1942*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Historické múzeum. 2021. 342 s.

KRACAUER, Sigfried. *Ornament masy*. Bratislava: Academia, 2008. 292 s.

PAVLŮ, Dušan. *Výstavy a veletrhy: historie, teorie, praxe, komunikační specifika*. Praha: Merkur. 1988. 178 s.

PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992: 1. díl*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004. 578 s.

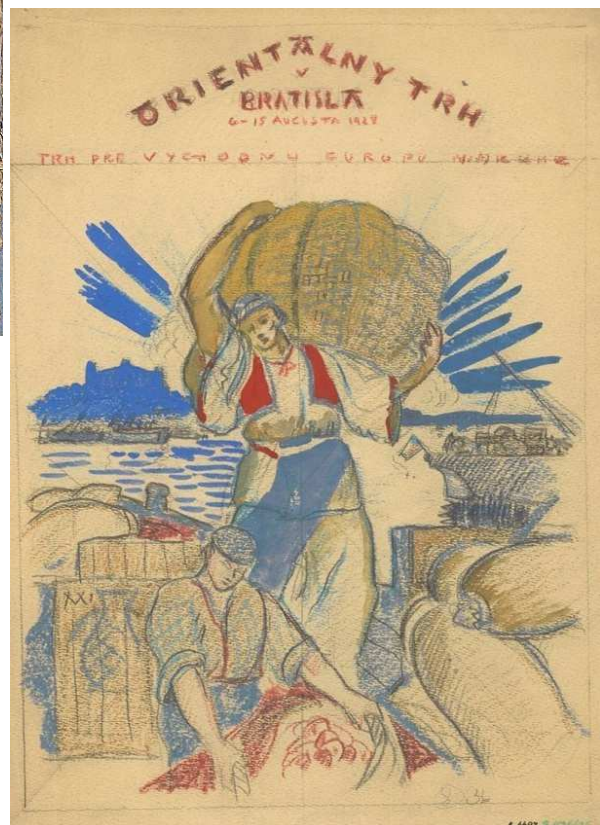
VONDRÁŽKOVÁ, Inge. *Svetové výstavy: Mosty do budoucnosti*. Bratislava: Meritum, 1996. 58 s.

WITTLICH, Filip. *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2012. 203 s.

WITTLICH, Filip. *Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací*. Praha: Národní památkový ústav, 2017. 95 s.

Štúdie

KATRIŇÁK, Lukáš. Fotografia ako kultúrno-historický prameň (súčasné teoretické prístupy). In *Kultúrne dejiny*. [online]. [cit. 2023-01-16]. Ružomberok : VERBUM, 2018, 9 (Supplement), s. 136-148. ISSN 1338-2209. Dostupné na: https://www.academia.edu/37895773/Fotografia_ako_kult%C3%BArnohistorick%C3%BD_prame%C5%88_s%C3%BA%C4%8Dasn%C3%A9_teoretick%C3%A9_pr%C3%ADstupy_.

Obr. č. 1 (vľavo): Návrh na plagát výstavy "Výstava východu ČSR v Košiciach, 1938 **Zdroj:** Návrh na plagát výstavy "Výstava východu ČSR v Košiciach. Dostupné z: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:VSG.UPV_174>.

Obr. č. 2 (vpravo): Návrh na plagát k Orientálnemu trhu v Bratislave, 1921. **Zdroj:** V prístave kedysi býval obrovský Orientálny trh. Dostupné z: <https://bratislava.sme.sk/c/20225867/v-dunajskom-pristave-kedysi-byval-obrovsky-orientalny-trh.html>.

Obr. č. 3 Československý pavilón na Svetovej výstave v Paríži (cez deň), 1937. **Zdroj:** Československý pavilón na Mezinárodní výstavě umění a techniky v moderním životě. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/ceskoslovensky-pavilon-na-mezinarodni-vystave-umeni-a-techniky-v-modernim-zivote>

Obr. č. 4 (vpravo) Československý pavilón na Svetovej výstave v Paríži (v noci), 1937. **Zdroj:** Československý pavilón na Mezinárodní výstavě umění a techniky v moderním životě. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/ceskoslovensky-pavilon-na-mezinarodni-vystave-umeni-a-techniky-v-modernim-zivote> .

Odborná literatúra a pramene k problematike závažných trestných činov v USA a v Sovietskom zväze počas obdobia studenej vojny s osobitným zreteľom na Československo

Vic Szabó

Abstrakt

Konferenčný príspevok, ktorý je zároveň reflexiou prvej kapitoly autorovej diplomovej práce s názvom „Toto by sa u nás nestalo“ – Porovnanie závažných trestných činov v USA a v Sovietskom zväze počas obdobia studenej vojny s osobitným zreteľom na Československo, zahŕňa tri kapitoly, v ktorých sa autor primárne venuje práci so zdrojovou základňou, ktorú v práci použil. Konkrétnejšie sa prvá kapitola venuje najmä cieľom nadväzujúcej diplomovej práce a poukazuje na tiež na zdroje, ktoré tieto ciele pomohli špecifikovať. Ďalej sa venuje ukotveniu nadväzujúcej diplomovej práce do určitého časového a regionálneho rámca, ktorý je skúmaný a výber skúmaných podmienok odôvodňuje. Druhá kapitola sa zaoberá práci s výskumnou vzorkou, pričom je rozdelená do troch podkapitol. Každá z podkapitol sa venuje samostatnej oblasti, pričom ide o samotný výber výskumnej vzorky, proces skúmania vybraného subjektu a v neposlednom rade o súčasne skúmaný fenomén propagandy v danom období. Tieto podkapitoly sa dominantne venujú opisu zdrojov, z ktorých autor čerpal pri výskume daných zložiek práce. Posledná, tretia, kapitola je zameraná na využitie internetových zdrojov. V závere autor hodnotí prínos vybraných zdrojov na samotnú prácu, ale aj na historický výskum ako taký.

Kľúčové slová: propaganda, zločin, USA, Sovietsky blok, odborná literatúra

Úvod

Konferenčný príspevok sa sústreďuje primárne na prehľad ťažiskovej literatúry k téme a, z ktorej pri písaní diplomovej práce vychádzam. Zároveň sa v tomto odbornom príspevku predstavujem aj výskumnú vzorku, ktorú som pre diplomovú prácu zvolil a opisujem v ňom aj spôsob, akým som pristupoval k výberu výskumných subjektov, teda zločincov, do tejto vzorky. Odborný príspevok je konštruovaný tak, že každá jeho časť sa venuje určitej skupine zdrojov, s ktorými pri písaní diplomovej práce operujem a účelom každej časti je, nie len predstaviť zdrojovú literatúru, ale i vysvetliť spôsob akým sa s ňou ďalej v diplomovej práci pracuje a čo do práce priniesla.

Okrem písomných zdrojov, či už primárnych alebo sekundárnych, sa v diplomovej práci využívajú aj zdroje z oblasti podcastov a videí, ktoré v tomto príspevku taktiež predstavím. Konferenčný príspevok tak ponúka ucelený pohľad na prvky, z ktorých bola vyskladaná prvá kapitola nadväzujúcej diplomovej práce a na ich následné zasadenie do mozaiky, ktorá vytvára pohľad na závažnú trestnú činnosť na území USA a bývalého Sovietskeho zväzu a prístupu režimov, ale i ľudskej spoločnosti, k tejto činnosti v skúmanej dobe.

Konceptualizácia práce a odborné zdroje, ktoré ju sprevádzali

Primárnym cieľom príspevku je nájsť spojitost medzi propagandami režimov v USA a v Sovietskom zväze počas obdobia studenej vojny a vyšetrovaním závažných trestných činov na ich území v skúmanom čase. V práci sa však nejedná len o vyšetrovanie trestných činov samotné, ale aj o prezentáciu informácií o týchto trestných činoch a o hľadaných osobách, ktoré ich mohli spáchať, širšej verejnosti. Tento postup vysvetlím neskôr podrobnejšie, najprv by som však chcel zamerať pozornosť na výber skúmaného obdobia, prostredia a neposlednom rade aj na výber výskumnej vzorky trestných činov.

V tejto štúdií som sa rozhodol porovnávať rozdielne režimy v spoločnosti a sledovať ich prístup ku kriminalite, t.j. ako režimová ideológia vplývala na vnímanie páchania trestnej činnosti na danom území. Keďže pojmy kriminalita a trestná činnosť sú pomerne široké, bližšie špecifikujem závažné trestné činy ako sériové alebo masové vraždy. Tu by som rád spomenul prvú dôležitú knihu, ktorá ma výskumom sprevádzala. Ide o publikáciu *Psychologie sériových vražd*¹ od Andreja Drbohlava, ktorá sa zaoberá základmi psychológie a behaviorálnej patológie sériových vrahov a je teda určená skôr pre kriminalistický, poprípade sociologický alebo psychologický výskum, no na jej základoch definujem pojmy akými sú sériová vražda, masová vražda, modus operandi a podobne, ktoré sú v práci bežne používané.

Na podobnom princípe spomeniem aj článok *o propagande*² od Bucea Lannesa Smitha publikovaný v online encyklopédii Britannica, ktorý mi slúžil ako takzvaný odrazový mostík pre ponorenie sa do tematiky propagandy, ktorá sa vyskytuje v celej práci.

Svoju prácu som oklieštil do obdobia dvadsiateho storočia, kedy sa v histórii vyskytujú najvýraznejšie a najlepšie zdokumentované režimové rozdiely medzi krajinami. Aby som sa v práci vyhol vojnovým zločinom, môj výskum sleduje obdobie po roku 1945, kedy sa sérioví a masoví vrahovia mali menšiu možnosť ukryť v hrbach mŕtvych tiel súvisiacich s vojenskou činnosťou. Z opačnej strany môj výskum hraničí s rokom 1989, kedy došlo k Nežnej revolúcii a Československo, ako môj úzko skúmaný priestor, sa dostalo spod nadvlády socialistického režimu. Taktiež ide o rok kedy v podstate skončila studená vojna, aj keď jej podprahové pokračovanie môžeme sledovať vlastne dodnes.

Okrem časového upresnenia, musím vysvetliť ešte geografické zameranie tejto práce. Pre USA a Sovietsky zväz som sa rozhodol z jednoduchého dôvodu, ktorým je, že medzi týmito blokmi panovala studená vojna a ideologicky sa najviac líšili. Taktiež je k týmto režimom a ich propagande najviac dostupnej literatúry, z ktorej som mohol čerpať, aj keď osobne som nenašiel žiadnu publikáciu, ktorá by sa priamo zaoberala témou, ktorú som sa rozhodol spracovať ja. Napriek tomu sa v knihách venujúcich sa propagande vo všeobecnosti, nachádza dostatok informácií, z ktorých som mohol pri výskume čerpať.

Osobitým štátom, ktorý skúmam zo Sovietskeho bloku je Československo. Dôvodom výberu nebolo len to, že pochádzam z jedného z jeho následníckych štátov, ale aj to, že na celý koncept práce ma naviedol práve výskum týkajúci sa Československa a socialistického režimu, ktorý tu vládol medzi rokmi 1948 a 1989. Prvotným zdrojom príspevku je výskum agentúry Focus z apríla 2018 publikovaný na internetovej doméne *Búranie mýtov (o socializme*

---

¹ DRBOHLAV, Andrej. *Psychologie sériových vražd*. Praha: Grada Publishing. 2021. 472 s.

²SMITH, B. "propaganda". IN *Encyclopedia Britannica*. [online] [cit. 16-1-2023] Dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/propaganda>

a sociálnom štáte)³. Tento výskum zistil, že až 79% respondentov si myslí, že: „Za socializmu sa žilo bezpečnejšie, násilná kriminalita bola nižšia.“⁴

Mojím cieľom nie je vyvrátiť toto tvrdenie. Namiesto toho som sa rozhodol preštudovať ho podrobnejšie a prísť na to, prečo si ľudia, ktorí sú pamätníkmi socializmu, sú takí istí týmto tvrdením. Položil som si otázku, či za týmto tvrdením mohla stáť snaha predošlého režimu o elimináciu informácií spojených so závažnou trestnou činnosťou, ktoré boli poskytované širokej verejnosti. Od tohto bodu sa ďalej odvíjal celý môj výskum.

Začiatočnou frázou mojej diplomovej práce sa stala formulka, „Toto by sa u nás nestalo“, ktorá nie je endemitom socializmu, ale používa sa aj dnes, obzvlášť pri masových alebo extrémne brutálnych vraždách. Dnes, v dobe internetových médií, je pre ľudí veľmi jednoduché vyjadriť svoj názor, či už laický alebo odborný, v sekcii komentárov. Ak by sme do nej nahliadli pri správach o brutálnych trestných činoch, našli by sme veľa tvrdení, že za to môže americký vplyv na našu spoločnosť. Tento nie len internetový fenomén sa stal druhým pilierom môjho výskumu a ovplyvnil najmä výber výskumnej vzorky do tejto štúdie.

Práca s výskumnou vzorkou

V tejto kapitole odborného príspevku sa sústreďujem už na samotnú vzorku zločincov, ktorí boli do výskumu vybraní, na kritériá ich výberu a najmä na literatúru, podcasty a videá, ktoré mi slúžili v podstate ako databáza zločincov. Ďalej v tejto kapitole predstavím ako prebiehala následné spracovanie zločincov, ako som v práci sledoval jeho činnosť, pátranie po ňom a následné zatknutie. Tento proces je pretkaný súbežnou prácou s primárnymi zdrojmi, konkrétne s dobovými novinami, v ktorých sledujem rovnaký proces, ale zo strany vtedajšej spoločnosti.

V prvej kapitole príspevku som vysvetlil ako som vybral čas a regióny, ktorým sa práca venuje, no ostáva mi vysvetliť prečo sa venujem práve sériovým a masovým vrahom, keď počiatočným fenoménom, na ktorý som sa rozhodol zamerať je kriminalita. Odôvodnenie tohto výberu má viacero bodov. Po prvé sa po roku 1945 so sériovými vrahmi v Amerike, ako sa hovorí, „roztrhlo vrece“, a preto bola výskumná vzorka na tejto strane oceánu viac než postačujúca. Problém sa vyskytol pri výbere zo Sovietskeho bloku. Nejde však o to, že by tu kriminálnikov z tejto oblasti bolo málo, no keďže som sa rozhodol skúmať rozdielne režimy a regióny, chcel som, aby sa vo výskumnej vzorke dominantne prejavili paralely, ktoré by zapasovali do formulky „Toto by sa u nás nestalo“. Mojím zámerom bolo teda dokázať, že čin X spáchaný v USA sa odohral aj u nás alebo, že sa odohral čin Y, ktorý sa však na činu X výrazne podobal v určitom aspekte.

Odborné zdroje venujúce sa zločincovi

Pri hľadaní paralel medzi zločincami na území USA a na území Sovietskeho bloku bolo použité najväčšie množstvo odborných zdrojov, preto im venujem aj samostatnú podkapitolu.

V prvom rade by som sa rád zameril na knižné publikácie. Tu mi znova pomohla kniha od Andreja Drbohlava⁵, ktorej súčasťou je aj 200 prípadov sériových vrahov 20. a 21. storočia. Aj keď tento menný zoznam sériových vrahov s miestom ich pôsobenia a rokmi ich činnosti bol

³ Portál Búranie mýtov (o socializme a sociálnom štáte) [online]. Dostupné na: <https://buraniemytov.sk/>

⁴ Prieskum agentúry Focus, 2018. IN Búranie mýtov. [online] [cit. 16-1-2023] Dostupné na: <https://buraniemytov.sk/databaza-mytov/#m15>

⁵ DRBOHLAV, Andrej. Psychologie sériových vrahů. Praha: Grada Publishing. 2021. 472 s

pre moju prácu veľmi podstatný, bol zároveň aj nedostačujúci, pretože obsahoval veľa informácií a zároveň veľmi málo ku konkrétnym prípadom. Taktiež sa do 200 člennej vzorky dostalo len veľmi málo sériových vrahov z územia bývalého Československa.

V prípade československých zločincov mi pri výskume pomohla kniha *Nejděsivější československé zločiny* od Jaromíra Slušného⁶, ktorý sa venuje vo svojej tvorbe dejinám trestnej činnosti a boju proti nej. V tejto knihe len nevymenováva známych československých zločincov, ale sprevádza čitateľa celým prípadom od objavenia prvej mŕtvolky až po zatknutie či smrť páchatela. Od rovnakého autora som pri výbere vzorky pracoval aj s knihou *Kriminálne prípady z čias nedávnych*⁷. Obe knihy sa štýlom písania veľmi podobajú, a aj keď sú písané tak, aby im porozumel aj laik, zaraďujú sa k literatúre faktu.

Ďalšou knihou, ktorú musím spomenúť, aj keď som s ňou nepracoval pri výbere zločincov do výskumu, je *Lovec přízraků* od Viktorína Šulca⁸. Na knihe spolupracoval nedávno zosnulý český (československý) vyšetrovateľ Jiří Markovič, ktorý v spolupráci so Šulcom vytvoril dielo, ktoré sa skutočne podrobne venuje vyšetrovaniu československých zločinov. Publikácia pozostáva z desiatich prípadov, pričom každá kapitola obsahuje nie len fotodokumentáciu z miest činu, ale aj časti rozhovorov, ktoré viedol Markovič s páchatelmi. Táto kniha mi pomohla hlavne v tom aspekte, že som pri svojom výskume nemal k dispozícii záznamy televíznej relácie Federální kriminální ústředna pátrá, ktorá vtedy ako jediná svojho druhu v Československu riešila oboznamovanie širokej spoločnosti s hľadanými zločincami (aj keď v oklieštenej miere). Napriek tomu, že mi tento zdroj pri výskume chýbal, v mnohých prípadoch sa pán Markovič zastavil vo svojich spomienkach na vyšetrovanie aj pri tom, či spomínaný prípad bol alebo nebol vysielaný v televízii alebo či pátranie prebiehalo v tichu cenzúry.

Čo sa týka literatúry, ktorá sa zločinu venuje vo všeobecnosti, neostal som pri domácej, poprípade českej tvorbe, a pozornosť som venoval aj zahraničným dielam. Z týchto by som rád vyzdvihol knihu *Sons of Cain* od Petra Vronského⁹, kanadského investigatívneho historika, ktorý sa venuje histórii kriminality a špionáže. Vo svojej biblicky podfarbenej knihe sa venuje nielen sériovým vrahom 21. storočia, ale zachádza ďaleko do histórie a opisuje fenomén vraždy od jeho počiatku.

Posledná kniha, ktorú chcem spomenúť v tejto všeobecnejšej oblasti je mierne nekonvenčná. Ide o knihu *The Last Book on the Left*¹⁰, ktorá vychádza z podcastovej show *The Last Podcast on the Left*. Dvaja z jej autorov, Ben Kissel a Henry Zebrowski sú komikmi, no ich tím dopĺňa Marcus Parks, ktorý produkuje originálny podcast a pripravuje k nemu podklady. Aj pri tejto knihe sa o faktografiu postaral práve Parks, a tak okrem toho, že sa na knihe (o sériových vrahoch) dá zasmiať, dá sa jej aj veriť, keďže vtipné vsuvky od spomínaných komikoch sú veľmi jasne odlíšené a Park si dal záležať na tom, aby jeho časť knihy ostávala presná. Na to, že tejto knihe som spočiatku neprikladal veľký význam, ukázalo sa, že obsahuje veľké množstvo informácií, ktoré sú bežne veľmi ťažko dohľadateľné, aj keď som sa k ním dostal aj v iných publikáciách, ktoré sa ale už priamo zameriavali na konkrétneho sériového vraha.

Čo sa týka literárnych zdrojov, tie sa československým vrahom ako samostatným osobám nevenujú alebo sa im nevenujú v dostatočne odbornej miere, a preto informácie, ktoré som o nich čerpal boli z vyššie spomenutých kníh od Drbohlava, Slušného a Šulca s Markovičom. Ak

---

⁶ SLUŠNÝ, Jaromír. *Nejděsivější československé zločiny*. Praha: xyz. 2021. 204 s.

⁷ SLUŠNÝ, Jaromír. *Kriminálne príbehy z čias nedávnych*. Bratislava: Lindeni. 2019. 219 s.

⁸ MARKOVIČ, J. – ŠULC, V. *Lovec přízraků*. Praha: Epoque. 2008. 432 s.

⁹ VRONSKY, Peter. *Sons of Cain*. [e-kniha] Penguin Putnam Inc. 2018. 400 s.

¹⁰ KISSEL, B. – PARKS, M. – ZEBROWSKI, H. *Last Book on the Left: Stories of Murder and Mayhem from History's Most Notorious Serial Killers*. [e-kniha] Houghton Mifflin Harcourt Publishing. 2020. 304 s.

sa ale pozrieme na odbornú literatúru k americkým sériovým vrahom, rýchlo zistíme, že takmer na každého z nich existuje osobitná publikácia alebo dokonca publikácie.

Vrah, pátranie po ňom a odborné zdroje využité pri skúmaní daného procesu

Po všeobecnom výskume sériových vrahov sa teda dostávam kužšiemu výberu už konkrétnych osôb do svojej výskumnej vzorky. Rád by som v tejto časti pripomenul, že medzi vrahom, ktorého som vybral z USA existuje paralela na vraha, ktorý operoval v bývalom Sovietskom zväze, predovšetkým v Československu. Keďže v reálny rozsah tohto výskumu sa rovná diplomovej práci, vybral som do tohto príspevku dvojicu Ramiréz – Straka.

Vybral som práve túto dvojicu, pretože ak by sa niekto zo socialistického Československa v roku 1985 dopyčul o skutkoch Richarda Ramiréza a pri tom odprskol, že u nás by sa to stáť nemohlo, pokojne by ste si mohli zaťukať na čelo a odvetiť mu: „Jiří Straka.“

Obaja títo zločinci totiž pôsobili v roku 1985, obaja zabíjali rovnakým spôsobom a obaja mali radi mladé ženy. Ďalšou vecou, ktorá ich spája je to, že si veľmi rýchlo vyslúžili od spoločnosti prezývku, u Ramiréza to bolo označenie *Night Stalker*, do slovenčiny preložené ako Nočný sliedič a u Straky to bolo *Spartakiádní vrah*.

Ramiréz má z pohľadu historika bádateľa jednu výhodu, a tou je to, že o ňom existuje niekoľko publikácií. Ja som si vybral knihu *The Night Stalker* od Philipa Carla¹¹, ktorá nie len, že opisuje samotné útoky Ramiréza a jeho vyšetrowanie, ale venuje sa aj tomu ako ho vnímala tlač.

A práve tlač bola mojím základným zdrojom pri skúmaní zločinov týchto vrahov. Po tom, čo som si stanovil výskumnú vzorku a v krátkosti načrtol vyčíňanie páchatel'a nasledoval výskum dobových novín, z československého prostredia to bol najmä denník *Rudé právo*, ale aj *Pravda* alebo *Práce* a spoza oceánu išlo predovšetkým o *San Francisco Chronicle*, *Los Angeles Times* alebo *New York Times*. Aj keď v diplomovej práci sa objavuje i vrah Andrei Čikatilo, ako jediná výnimka nebol spracovaný skrz primárnu tlač v dôsledku jej absencie. Namiesto novinových článkov pri ňom čerpám z knihy od Richarda Louireho *Zátah na ďábla*.¹²

V tejto časti výskumu sa začali objavovať prvé badateľné rozdiely medzi USA a socialistickým Československom. Zatiaľ, čo pri Ramirézovi stačilo do vyhľadávača za jeho meno napísať „novinové články“ a vyskočili na mňa stovky výsledkov, k dobovým informáciám o Strakovi som sa dostával veľmi ťažko. Schválne píšem dobovým, pretože Straku v roku 2014 prepustili na slobodu a aj za svoj život za mrežami bol veľmi súčinný s publicistami, a tak je internet zahltený všemožnými informáciami, z ktorých je len máločo hodnotné.

Dôležitou súčasťou výskumu sa tak stalo práve to, čo som nenašiel, pretože aj keď Straka počas svojho pôsobenia zaútočil na 11 žien a tri z nich zabil¹³, z Rudého práva sa dozvedáme len to, že 24. mája 1985 dolapili nebezpečného páchatel'a (meno Straku v článku nefigurovalo)¹⁴. Čo sa týka výskumnej zložky práce na tomto prípade, denník *Rudé Právo*, *Pravda* a *Práca* boli sledované v rámci piatich dní po každom zo Strakových útokov, pričom sa v žiadnom zo skúmaných médií nič neobjavilo. Prečo tomu tak bolo mi pri písaní diplomovej práce pomohol čiastočne objasniť článok na portáli Búranie mýtov s názvom *Médiá* od Sone Gyarfašovej¹⁵.

¹¹ CARLO, P. *The Night Stalker*. [e-kniha] Citadel Press, Kensington Publishing Corp. 2016. 432 s.

¹² LOURIE, Richard. *Zátah na ďábla*. Praha: Naše vojsko. 2022. 296 s.

¹³ DRBOHLAV, Andrej. *Psychologie....* s. 414.

¹⁴ *Rudé právo* 1985/24/5 s. 2

¹⁵ GYARFAŠOVÁ, S. *Médiá*. IN *Búranie mýtov*. [online] [cit. 16-1-2023] Dostupné na: <https://buraniemytov.sk/1-6-media/>

Zdroje týkajúce sa propagandy

Dôvod, prečo sa o niektorých veciach nepísalo a nehovorilo v médiách bol ten, že socialistický blok mal záujem sa tváriť, že niečo také ako vražda je záležitosťou západu a kapitalistickej spoločnosti. Aj tieto zdanlivé drobnosti, ako to, že desiateho októbra 1981 bol zadržaný brutálny sériový vrah Ladislav Hojer a v Rudom práve o tom nepadla ani zmienka, len pre to, aby o štyri dni neskôr vyšiel v rovnakých novinách článok o tom, že v USA je zvyšujúca sa kriminalita¹⁶ dotvárali mozaiku bezpečia, ktoré si mohol užiť československý občan len pre to, že bol súčasťou východného bloku.

Preto je súčasťou odbornej literatúry, o ktorú sa opiera moja práca aj blok s literatúrou o propagande. Publikácie z tejto skupiny sa mnohokrát venujú propagande všeobecnejšie, no i tak sa v nich dajú nájsť informácie, ktoré som vedel využiť vo svojom výskume. Menovite ide o knihy: *How Propaganda Works* od Jasona Stanleyho¹⁷, *Munitions of the Mind: A History of Propaganda* od Philipa Taylora¹⁸ a *Propaganda and the Public Mind* od Noaha Chomského¹⁹. Noah Chomsky napísal aj ďalšiu z kníh, ktorú som pri výskume použil, a to *Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda*²⁰, ktorá sa propagande venuje užšie v súvislosti s médiami.

Internetové zdroje

Samostatnú pozornosť v tomto príspevku venujem aj zdrojom z prostredia internetu, bez ktorých by môj výskum nebol možný. Ide o veľmi rozmanitú skupinu prameňov, z ktorých som čerpal. Niektoré slúžili len ako internetová databáza primárnych zdrojov, ako napríklad Digitálny archív časopisov Ústavu pre českú literatúru pod záštitou AV ČR²¹ alebo internetová doména *Zodiackiller.com*²², ktorá obsahuje fotodokumentáciu listov, ktorými americký vrah Zodiac komunikoval s americkými tlačovými médiami, poprípade digitálne vyobrazenia výtlačkov týchto novín.

Iné boli zdrojom sekundárnych informácií o skúmaných prípadoch, ako napríklad internetové denníky SME, Denník N, Krajské listy a podobne. V tejto kapitole ešte raz spomeniem portál Búranie Mýtov, ktorý nie len, že sám o sebe obsahuje dôležité informácie, či už o socialistickom režime alebo jeho propagande, ale je aj pomyselným rozcestníkom pre doplňujúcu literatúru k tejto oblasti.

Pri jej písaní štúdie vychádzam aj z internetových zdrojov, ktoré nie sú v písomnej forme a nevyskytujú sa na odborných portáloch.

V prvom rade chcem spomenúť podcast *vražedné psyché*, ktorý vytvoril Richard Mažonas v spolupráci s jeho starým otcom, súdnym znalcom z oblasti psychiatrie, MUDr.-om Svetozárom Drobom.²³ Tento podcast bol mojou „opornou barličkou“ v prípade

---

¹⁶ Rudé právo 1981/14/10 s. 5

¹⁷ STANLEY, J. *How Propaganda Works*. [e-kniha] Princeton University Press. 2016. 376 s.

¹⁸ TAYLOR, P. *Munitions of the mind: A history of propaganda from the ancient world to the present day*. [e-kniha] Manchester University Press. 2003. 360 s.

¹⁹ CHOMSKY, N. *Propaganda and the Public Mind*. Pluto Press. 2015. 288 s.

²⁰ CHOMSKY, N. *Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda*. [e-kniha] SevenStories Press. 2011. 112 s.

²¹ Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitální archiv časopisů.

²² Internetový portál: *Zodiackiller.com* – sekcia Letters (listy)

²³ Podcast: *vražedné psyché*

československej masovej vrahyne Olgy Hepnárovej, a aj keď sa jej venoval skôr z psychologického uhla pohľadu, obsahoval mnohé informácie, ktoré sa týkali záujmov môjho výskumu.

V ďalšej oblasti som možno priekopníkom, no pri písaní svojej diplomovej práce som sa rozhodol spoľahnúť aj na prácu Eduarda Birkeho z youtube kanálu *Eduard Birke*²⁴ a Stanislavy Žaloudkové, ktorá stojí za youtubovým kanálom *Krimi příběhy*²⁵. Aj keď nejde o profesionálnych historikov ani kriminológov, ich videá sú spracované na profesionálnej úrovni a ku každému z prípadov ponúkajú zoznam zdrojov, takže informácie, ktoré podávajú sú uveriteľné. Pri výskume som sa síce nespoliehal na ich slová, ale obava, že podávajú klamlivé informácie sa takmer vždy sa to ukázala pri overení faktov ako nepodstatná. Čo sa týka využiteľnosti ich obsahu, od Birkeho som čerpal hlavne pri prípadoch Richarda Ramiréza a Zodiaca a kanál Krimi příběhy mi pomohol hlavne pri spracovaní Edmunda Kempera.

Záver

Príspevok predstavil zdroje týkajúce sa problematiky propagandy a sériových vrahov, nie len vo všeobecnosti, ale i v konkrétnych prípadoch.

Na základe vybraného príkladu z diplomovej práce naznačil ako sa vo výskume pracovalo od samotného výberu výskumných subjektov, cez ich porovnanie až po ich dvojdimenzionálny výskum, z hľadiska kriminológie a z hľadiska historického bádania v dobovej tlači. Z odborného príspevku je teda jasné, na akej metodike stavia diplomová práca a prečo ju môžeme zaradiť do výskumu z oblasti histórie.

Taktiež sa na zdrojovej základni prejavuje možnosť prepojenia historického výskumu s výskumami z oblasti sociologickej, psychologickkej i kriminalistickej. Odborný príspevok tak ponúka náhľad na to, ako sa zdanlivo nehistorický výskum môže vo svojej podstate opierať o práve historický problém, už mnohokrát skúmaný, no tentoraz predstavený z iného uhla pohľadu.

---

²⁴ Youtube kanál: Eduard Birke

²⁵ Youtube kanál: Krimi Příběhy

Použitá literatúra

Monografie

DRBOHLAV, Andrej. *Psychologie sériových vrahů*. Praha: Grada Publishing. 2021. 472 s.

SLUŠNÝ, Jaromír. *Nejděsivější československé zločiny*. Praha: xyz. 2021. 204 s.

SLUŠNÝ, Jaromír. *Kriminálne príbehy z čias nedávnych*. Bratislava: Lindeni. 2019. 219 s.

LOURIE, Richard. *Zátah na ďábla*. Praha: Naše vojsko. 2022. 296 s.

MARKOVIČ, Jiří – ŠULC, Viktorín. *Lovec přízraků*. Praha: Epoque. 2008. 432 s.

VRONSKY, Peter. *Sons of Cain*. [e-kniha] Penguin Putnam Inc. 2018. 400 s.

KISSEL, Ben – PARKS, Markus – ZEBROWSKI, Henry. *Last Book on the Left: Stories of Murder and Mayhem from History's Most Notorious Serial Killers*. [e-kniha] Houghton Mifflin Harcourt Publishing. 2020. 304 s.

CARLO, Philip. *The Night Stalker*. [e-kniha] Citadel Press, Kensington Publishing Corp. 2016. 432 s.

TAYLOR, Philip. *Munitions of the mind: A history of propaganda from the ancient world to the present day*. [e-kniha] Manchester University Press. 2003. 360 s.

STANLEY, Jason. *How Propaganda Works*. [e-kniha] Princeton University Press. 2016. 376 s.

CHOMSKY, Noah. *Propaganda and the Public Mind*. Pluto Press. 2015. 288 s.

CHOMSKY, Noah. *Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda*. [e-kniha] SevenStories Press. 2011. 112 s.

Internetové zdroje

Portál Búranie mýtov (o socializme a sociálnom štáte) [online]. Dostupné na: <https://buraniemytov.sk/>

GYARFAŠOVÁ, S. *Médiá*. IN Búranie mýtov.[online] [cit. 16-1-2023] Dostupné na: <https://buraniemytov.sk/1-6-media/>

Prieskum agentúry Focus, 2018. IN Búranie mýtov. [online] [cit. 16-1-2023] Dostupné na: <https://buraniemytov.sk/databaza-mytov/#m15>

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitální archiv časopisů. [online] [cit. 16-1-2023] Dostupné na: <https://archiv.ucl.cas.cz/index.php>

Letters. In Internetový portál ZODIACKILLER.com. [online] [cit. 16-1-2023] Dostupné na: <https://www.zodiackiller.com/Letters.html>

Podcast: vraždené psyché. Dostupný na: <https://vrazednepsyche.podbean.com/>

Youtube kanál: Eduard Birke. Dostupný na: <https://www.youtube.com/@EduardBirke>

Youtube kanál: Krimi príbehy. Dostupný na: <https://www.youtube.com/@krimipribehy>

Film ako historický prameň

Samuel Ivan

Abstrakt

Tento príspevok sa zaoberá tým, ako môže historikom či iným odborníkom humanitných a spoločenských vied film, či iný kinematografický nosič pomôcť pri historickom bádani. Budem mať za úlohu priniesť pohľad do práce historika, ktorý čerpá svoje zistenia z média filmu. Ide o teoretickejší príspevok, ktorý film a jeho pridružené aspekty preverí z historickej perspektívy. Mojim cieľom bude poukázať na fakt, že pri skúmaní kultúrnej histórie a jej spoločenských motívov a reálií, film dokáže zohrať značnú rolu pri snahe o vcítanie sa do kontextu doby. Poukážem na fakt, či je film vôbec vhodným historickým prameňom, či spĺňa všetky predpoklady na to, aby servíroval historikovi pravé a ničím nezatienené fakty alebo ho je nutné brať s veľkou dávkou rezervy. Vytýčim si hlavné body, podľa ktorých dokáže byť film prínosný historickému bádaniu a analyzujem vybrané filmy na základe týchto bodov.

Kľúčové slová: film, historický prameň, historické bádanie, hlavné body prieniku filmu a historiografie

Úvod

Tento príspevok, je súčasťou jednej kapitoly diplomovej práce, ktorá sa týka práce s filmom a ponúka náhľad do práce historika, ktorý sa snaží využiť historickej hodnoty filmu, pri svojom historickom bádani. Odborná obec v tomto probléme nezastáva rovnaké stanovisko, názory sa líšia a tak treba povedať, že neexistuje presne stanovený pohľad na to, či je film vhodným primárnym zdrojom alebo nie. Rovnako tak, ako aj fotografia, film dokáže zobrazovať presné a autentické obrazy, ktoré historik môže využiť. Musí však obsahovať historický či aspoň kultúrny kontext a pre naše účely by nemal slúžiť propagande či iným pochybným motívom.¹ Tento príspevok sa teda nesnaží povedať, že každý takýto snímok dokáže cieľu využitia v historickom bádani slúžiť. Takáto snaha o generalizáciu a nedostatočne overené zistenia by boli pri našej práci historika neprípustné. Cieľom bude, aby sa nazrelo na danú problematiku očami historika, ktorý považuje kinematografiu ako súčasť moderného historického bádania a rovnako tak vie, že existujú prípady, kedy sa film (ako predmet mediálnej kultúry) dokáže stať plnohodnotným historickým prameňom. Zreteľ príspevku bude o hypotéze o relevantnosti kinematografie, jej nosičov a jej obsahu voči práci historika, ktorý smeruje k historickému bádaniu. Hypotéza spočíva v nájdení bodov, základných pilierov, ktoré by ukázali relevantnosť a oprávnenosť používania filmov ako historického zdroja. Sú filmy, pri ktorých je zjavné, že sa do rámca práce historika nehodia a možno ich hneď vylúčiť z procesu heuristiky. Tieto filmy obsahujú populizmus, nereflektujú obraz doby, nálady, pocity či postoj ľudí, patria do filmových žánrov (fantasy, sci-fi ...), ktoré neponúkajú historické fakty, prekrucujú reálne udalosti a cieľia skôr na pobavenie či vyvolanie zmyslových stimulov u diváka. Aby sme však reálne zistili, či film nedokáže ponúknuť historikovi nič, stále musí prejsť našou analýzou. Dalo by sa polemizovať, že každý snímok v sebe nesie prvky (možnosť prirovnania sa k pocitom

---

¹ SENNETT, Alan. *Film as a Historical Source*. Internetový zdroj: [online] [dostupné na internete: www.open.edu/openlearn/body-mind/film-historical-source]

z filmu, známe tváre, známa tematika ...) kultúry danej spoločenskej skupiny (ktorou bol vytvorený a aj pre ktorú vznikol), no to nutne neznamená, že je vhodným pre tento príspevok.

Dokumentárny film

Pri konverzácii o filme a jeho využití v práci historika nemožno opomenúť film dokumentárny. Tento typ filmu zohráva v práci historika odlišnú úlohu. Väčšina dokumentárnych filmov nie je založená na fikcii a nemá scenár (aspoň nie dramatizovaný). *Britannica* definuje dokumentárny film ako *film, ktorý formuje a interpretuje faktický materiál na vzdelávacie alebo zábavné účely*.² Film, ktorý vzniká na základe predlohy, scenára, obsahuje hercov, má za hlavnú úlohu diváka zaujať, pobaviť, dostať z neho emóciu (kladnú alebo zápornú) a často sa nezakladá na pravde či reálnych udalostiach.³ Dokumentárny film dokáže rovnako tak prebrať prvky dramatizácie, ale za účelom lepšieho prijatia obecenstvom, nikdy by nemal na tomto základe upravovať pravdu (ktorú točí). Z toho vyplýva, že na rozdiel od hraného, dramatizovaného filmu je dokumentárny vecný, náučný a až neposlednom rade zábavný.

Kolektívna pamäť

Na to, aby sa analýza tejto práce mohla uskutočniť, je podstatné objasniť pojem kolektívnej pamäte. Maurice Halbwachs sa zaoberal touto problematikou. Jeho teória spočívala v idey spoločenských skupín, ktoré sú medzi sebou v neustálom kontakte. Úroveň kontaktu tak definuje, ako veľmi sme oboznámení s tým, čo si daná skupina pamätá. Neustálym stykom s danou skupinou prichádza naša individuálna pamäť do kontaktu s tou kolektívnou (danej skupiny) a stáva sa tak jej súčasťou. Naopak, odklonom od danej skupiny strácame potrebný kontakt, ktorý by nám dané spomienky, pamäte či udalosti pripomínal.⁴ Rovnako tak bol názoru, že *zmyslová intuícia* bola základom nášho kolektívneho vnímania minulosti, kedy sme si len na základe pohľadu, vnemu či zážitku, dokázali vybaviť spomienku, ktorá sa viazala na dané miesto, skupinu či situáciu.⁵ Dokonca prišiel s ideou, že aj naša vlastná autobiografia je konštruktom nášho nazerania na nás cez optiku spoločnosti v ktorej žijeme a s ktorou sme v kontakte.⁶ Jan Assmann je názoru, že pamäť jedinca je zakotvená v jeho vnútri a každé vnímanie sveta okolo nás je postavené na vlastnom prežívaní. Do toho však vraví aj to, že toto naše prežívanie je ovplyvnené externými živlami a to rovnako tak formuje to, ako si veci pamätáme.⁷ Pierre Nora zase nevidí objektívne skúmanie histórie za úplne možné, keďže do rovnice vstupuje subjektívne vnímanie a prežívanie daného historika a rovnako tak aj jeho vnímanie kolektívnej pamäte.⁸ Tieto pohľady na kolektívnu pamäť nám vravia jedno. Nedokážeme popísať to, čo skúmame bez toho, aby sme vzali do úvahy všetky premenné, ktoré sú relevantné. Teda to, ako nás naše okolie, poznatky o ňom a našej minulosti, ovplyvňuje pri skúmaní historických udalostí.

---

² *Britannica*. Internetový zdroj: [online] [dostupné na internete www.britannica.com/art/documentary-film]

³ BISBEY, Bruce. *WHAT'S THE DIFFERENCE BETWEEN DOCUMENTARY AND FEATURE FILM?*. Internetový zdroj: [online] [dostupné na internete www.linkedin.com/pulse/whats-difference-between-documentary-feature-film-industry-bisbey]

⁴ HALBWACHS, Maurice. Kolektívni pamäť. .... s. 51-53.

⁵ HALBWACHS, Maurice. Kolektívni pamäť. .... s. 64.

⁶ ASSMANN, Jan. *Communicative and cultural memory*..... s. 36.

⁷ ASSMANN, Jan. *Communicative and cultural memory*..... s. 36.

⁸ NOSOVA, Hanna. *Pierre Nora's Concept of Contrasting Memory and History*. .... s. 217.

Český historik Jaroslav Pinkas, (*Jak vzpomínáme na normalizaci: Obrazy normalizační minulosti ve filmu.*) prichádza s myšlienkou toho, že dnešná kolektívna pamäť sa dostáva do kontaktu s nánosom mediálnej povahy (internet, médiá, sociálne siete ..). Dnešným pôsobením digitalizácie a prístupu na internet sa stáva mediálnou pamäťou. Podľa neho je mediálna pamäť hybridom medzi kolektívnou a individuálnou pamäťou, v zmysle toho, že individuálna pamäť interpretuje svoj vlastný mediálny obsah.⁹ To naväzuje na pohľad Halbwachsa, ktorého teória prieniku spoločenských skupín (v zásade poklesu či utužovania kolektívnej pamäte) je povýšená do sféry digitálnej komunikácie. Tým sa naznačuje fakt, že kolektívna pamäť danej skupiny už nefunguje len na osobnom styku osôb, ale prešla do vôd neosobnej komunikácie, ktorá však stále udržuje koherentnosť danej skupiny (bez nutnosti priameho kontaktu). Do toho spadá aj film. Ten je súčasťou kultúrneho vyžitia sa skoro každej skupiny ľudí (vo všetkých formách – návšteva kina, streamovanie filmov a seriálov ...) a pomáha udržiavať kolektívny diskurz tejto skupiny.

Existuje hranica medzi použiteľným a nepoužiteľným zdrojom?

Pri snahe o historickú analýzu filmu sa dostávame k otázke, či je každý film vhodným historickým prameňom a pokiaľ nie je, kde je hranica medzi použiteľnosťou (filmu) pri historikovej práci a zdrojom, ktorý nám neprináša nijakú historickú hodnotu. Je potrebné vždy skúmať všetky stránky danej problematiky a pri filme ako potenciálnom historickom prameni je toho množstvo, čo je potrebné zohľadniť¹⁰ a preto sa musíme na túto tému pozeráť kriticky. Pôjde o snahu definovať „pomyselnú hranicu“, kedy už médium filmu prechádza za rovinu významu pre prácu historika a kedy sa z neho stáva iba nástroj pre masmediálnu či komerčnú zábavu či je dokonca aktom propagandy. Dostávame k hranici, ktorá oddeľuje to pravé historické (obdobie, historické postavy, udalosti v tom čase) od masového a populistického (cielené na masy s cieľom iba nadchnúť, pobaviť, zaujať) či dokonca na niečo sa hrajúceho (pôsobí navonok historicky, ale po riadnej analýze neobsahuje správne parametre). Táto hranica dokáže byť občas veľmi tenká. Ukázať si to môžeme na príklade snímok *Nenávist* a *Taxi*. Film *Nenávist* pojednáva o spoločenských nuansách každodenného života Parížanov a slúži tak ako sonda do tohto sveta. Film *Taxi* je komediálneho typu a rovnako tak sa odohráva vo francúzskom prostredí (svet zločinu) a relatívne rovnakom čase (rozdiel vo vzniku filmov a chronologického deja sú tri roky). Tieto snímky boli vybrané z dôvodu toho, že sú zasadené do rovnakého geografického, spoločenského a kultúrneho pozadia. Na základe analýzy týchto filmov sa pokúsím o nájdenie bodov, ktoré budú indikovať, že sa jedná o film (možno aj oba), ktoré ponúkajú historicky relevantné podnety (zasadenie do reálneho sveta, realisticky vyobrazené postavy, ktoré svojimi činmi interagujú so svojim prostredím a aj kultúrou a sú trojrozmerné, použité filmové motívy, na základe ktorých dokážeme nájsť presah kultúry a histórie a obsahujú rozpoznateľný historický rámec – poznáme historický kontext doby). Pokiaľ sa mi tieto body nájst nepodarí, vyvodím z toho v závere svoje zistenia.

⁹ PINKAS, Jaroslav. *Jak vzpomínáme na normalizaci* ..... s. 21.

¹⁰ Ak sa jedná o primárny prameň, treba overiť autenticitu, pozadie vzniku (tvorcovia, politický režim, spoločenské nálady...) samotná téma filmu a prijatie odbornej či širokej verejnosti (na základe štúdia dobovej literatúry, novín, recenzií či reklamy). Pri sekundárnom prameni je autenticita menej podstatná, relevantnejšie je pozadie vzniku, keďže to prináša kontext toho, čo viedlo ku vzniku snímku a aké elementy (umelecké či postranné) sa podieľali na jeho formovaní. Téma (ako pri primárnom prameni) musí obsahovať historickú udalosť, ktorá zasiahla spoločnosť po politickej, hospodárskej, kultúrnej či akejkoľvek inej stránke bežného života. Prijatie vtedajšou odbornou či laickou verejnosťou dokáže ukázať, či cieľ a motív snímku dosiahol hlbšieho zakorenenia sa v spoločnosti (opäť či už v pozitívnom alebo negatívnom zmysle slova).

Nenávist'

Vo filme *Nenávist'* sa dej točí okolo jedného konkrétneho dňa. Tento deň je rámcovo zasadený do kontextu nepokojov mladej, prevažne nie pôvodne francúzskej skupiny ľudí, ktorí prudko reagujú na všetky podnety zo strany polície, médií či iných zložiek spoločnosti, ktoré vnímajú ako zásah do ich práv a slobôd. Tieto konkrétne nepokoje započnú kvôli neúmernému použitiu donucovacích prostriedkov policajta voči mladému Arabovi.¹¹ Film začína autentickými zábermi z televízie (TV hlásenie o incidente) a aj zábermi stretov demonštrantov proti polícii. Okrem toho je dej zasadený do predmestia Paríža. Máme konkrétne miesto (geografický aspekt) a konkrétny čas (spoločenský aspekt). Kamera nás prevedie celým susedstvom, od grafitmi poničených budov a neudržiavaného exteriéru, až po chudobné a často preľudnené byty imigrantských rodín. Hoci sa režisér pokúša o reálnu inscenáciu sveta týchto ľudí, sú tu prítomné rôzne filmové trópy a figúry, ktoré slúžia na estetické účely. Podstatné sú však postavy. Trio hlavných postáv Said (Arab), Vinc (Žid) a Hubert (Afričan) blúdi mestom v tento jeden konkrétny deň. Zisťujeme, či sú postavy reálne podchytené a zakotvené v reálnych skutočnostiach. Prvá vec, ktorú si všimneme je multikulturalita. Pokope tu žijú prisťahovalci z rôznych kútov sveta a žijú v harmónii. Ich každodenné problémy nespočívajú v rasových či náboženských otázkach. Žijú ako komunita a ako sa nájdu prípady násilných stretov, ktoré sú práve založené na otázkach pleti či iného presvedčenia, sú menšinové a vo filme sú marginálne (často pretavené do žartov). Zápleтка filmu, dáva tejto analýze patričný rozmer. Vinc v noc nepokojov nachádza zbraň (ktorú stratil jeden z policajtov) a jeho zámerom je niečo s ňou urobiť, najlepšie zabiť policajta. Vinc je z ústrednej trojice najväčší búrlivák a neustále sa dostáva do konfrontácie s policajtm. Jeho zámermi so zbraňou eskaluje celý film. Said je neutrálnejší vo svojich eskapádach. Jeho mottom je mať sa dobre, provokovať (nie však prehnane) a tráviť čas s kamarátmi. Hubert je z nich najvyzretejší. On zosobňuje postavu, ktorá túži po lepšom živote, bez problémov a nedostatkov ich štvrte. Každý z nich je tak zosobnením iných nálad v ich subskupine. Vinc je provokatér a chce dosiahnuť zmeny tým, že bude proti každému a všetkému bojovať, Said je spokojný s tým čo má a Hubert vie, že má na viac a chce so životom niečo urobiť. To, či tá zbraň bude použitá už zohráva druhotnú rolu. Podstatné je, že film ponúka reálne postavy (reálnych, aj keď trochu stereotypizovaných ľudí), konkrétne a témou a kontextom podčiarknuté miesto a reálne udalosti (opätovná hyperbolizácia, niečo čomu sa vo filmoch nevyhneme). Film rovnako tak ponúka ďalšiu kultúrnu vložku. Celým filmom sa tiahnu početné odkazy na západnú a hlavne americkú kultúru (anglické frázy, Vinc dokonca paroduje Roberta De Nira pred zrkadlom ako vo filme *Taxikár (1976)*¹², odkazy na iné filmové, seriálové či reklamné zaujímavosti). V USA sú protesty proti polícií bežnou záležitosťou. Vo filme *Nenávist'* sú ale zobrazené nie na základe rasy, ale spoločenského postavenia. Rovnako tak to poukazuje na internacionalizáciu (presah amerického trhu – kultúra, názory, presvedčenia), ktorá zasiahla Európu po konci druhej svetovej vojny.

Taxi

Druhým filmom je snímok *Taxi (1998)* z pera scenáristu Luca Bessona. Tento film je žánrovo úplne odlišný. Komédia, plná typicky francúzskeho prestreleného humoru, naháňačiek, rýchlych aut a karikaturizovaných postáv. Film bol zvolený z dôvodu zaradenia do rovnakej

¹¹ *Nenávist'*. Réžia: M. Kassovitz.

¹² Scéna, v ktorej mierne vyšinutá postava De Nira stojí pred zrkadlom a pýta sa samého seba či sa rozpráva s ním, natoľko zľudovela, že sa dostala do popkultúrnej sféry, že pre Vinca predstavuje optimálny vzor chovania sa.

(národnej) kinematografie, geografického rámca a obdobia vzniku. Nepohybujeme sa v Paríži, ale v Marseille, prostredie je z časti rovnako policajné, ale hraje (ako vo filme *Nenávist'*) len okrajovú rolu a postavy nie sú trojrozmerné (neprechádzajú výraznou zmenou a ani neoplývajú výraznými charakterovými črtami, ktoré by mali hĺbku). Hlavnými hrdinami sú Daniel a Emilien (jeden obratný a svižný taxikár a druhý neschopný, no dobrosrdečný policajt). Na základe recipročného vzťahu spolu riešia zapeklitý prípad, ktorý je predmetom rýchlych aut a ozbrojených lúpeží.¹³ Čo sa prostredia týka, nie je mu venovaná vysoká pozornosť (ojedinelé súperenie s Parížom) a nachádzame sa v časovom horizonte niekoľkých dní, ktoré nám však neponúkajú náhľad do spoločenských či politických problémov regiónu. Prostredie je pozadím filmu. Ako už bolo načrtnuté, postavy sú vo väčšine ploché, s jednou výraznejšou črtou osobnosti (Daniel – flegmatik, starajúci sa len o svoje auto, Emilien – zasnívaný a zaniatený policajt, ktorému sa lepí smola na päty, komisár – Emilienov šéf a ďalší nemotorný babrák (skôr fyzická komédia)). Z hľadiska skúmania histórie nám tento film neponúka skoro nič. Možno len režisérovu snahu o akýsi návrat k populárnemu americkému žánru (akčné filmy „na kolesách“) hlavne zo 70. rokov 20. storočia.

Analýzou týchto dvoch žánrovo odlišných, no pozadím vzniku podobne ovplyvnených snímok prichádzame k položenej otázke, kde je hranica medzi historickou validitou snímku a obyčajným kasovým trhákom? Film musí obsahovať kontextuálnu, priestorovú a charakterovú hĺbku. Musí mať reálne fungujúce a s nástrahami života bojujúce postavy, musí byť zasadený do konkrétneho historického kontextu (konkrétnej udalosti) a musí sa odohrávať v reálnom a nami pozorovateľnom priestore. *Nenávist'* ponúkol rozhnevaného Vinca, ktorý provokuje políciu a ľudí okolo seba v jednom kuse (v obchode kričí po starých ľuďoch¹⁴, v nemocnici nadáva a inzultuje policajta¹⁵), časom a priestorom spokojného Saida (otvára na ľudí ústa, no v prípade eskalácie uteká z boja – potýčka s policajtmí na streche¹⁶) a cieľavedomého Huberta, ktorý v prípade zlého vývoja situácie zachováva chladnú hlavu a premýšľa racionálne (neparticipuje na snahách použiť zbraň). Ponúka reálny svet, reálnu situáciu a kontext doby. *Taxi* ukazuje postavy, ktoré nezachádzajú za úroveň základných pocitov či pudov, neponúka reálne osoby, neudáva konkrétny historický kontext, nereflektuje danú spoločnosť vierohodne. Film nemá historikovi svojim dejom, postavami či prostredím čo ponúknuť.

Bolesť a ľútosť

Na analýzu dokumentárneho filmu, ktorý opäť operuje na poli francúzskej kinematografie bola použitá práca Márie Ferenčuhovej. V jej práci *Historici a film, filmári a história* je zameranie hlavne na jej analýzu dokumentárneho filmu Marcela Ophülsa *Bolesť a ľútosť* z roku 1969.¹⁷ Film tohto francúzskeho režiséra sa ako jeden z prvých pozerá na obdobie okupácie Francúzska počas druhej svetovej vojny. Ide o pozoruhodný snímok, v ktorom sa režisér snaží na pozadí tohto tragického incidentu poukázať na vplyv generačnej a kolektívnej pamäte. Zúčastnení sú svedkami, sú im kladené rôzne otázky, pri ktorých sa opakovane objavujú nejasnosti a pochyby. Režisér sa snažil odkryť pozadie tejto vtedy stále tabuizovanej témy vo francúzskej histórii a dočkal sa za to istej kritiky. Ferenčuhová poukazuje na fakt, že Ophüls sa

---

¹³ *Taxi*. Réžia: L. Besson

¹⁴ *Nenávist'*. Réžia: M. Kassovitz. 0:42:25

¹⁵ *Nenávist'*. Réžia: M. Kassovitz. 0:33:15

¹⁶ *Nenávist'*. Réžia: M. Kassovitz. 0:39:55

¹⁷ FERENČUHOVÁ, Mária. *Historici a film, filmári a história*. .... s. 14-15.

nesnažil analyzovať dôvody kolaborácie či vzbury okupantov, ale cielil na opísanie rozkolu v tom, ako spoločnosť danú udalosť berie aj po vyše 20 rokoch a ako kolektívna pamäť a spoločnosť samotná pristupuje k opisovaniu či dokonca ospravedlňovaniu Vichistického Francúzska.

Skúmané je mestečko Clermont-Ferrand, ktoré bolo na rozhraní vplyvu Vichistického Francúzska a partizánskych snáh. Film ponúka rôzne kontrastné pohľady - cyklistu, ktorý si nepamätá, že by niekedy v meste videl nejakých Nemcov (kvôli blízkosti nemeckej okupácie ide o málo reálnu záležitosť), bývalý vojak, ktorý mal na svadbe svojej dcéry svoje vojnové služobné medaily, ktorý popiera akúkoľvek účasť armády na väznení a deportáciách Židov, roľník, ktorý má stále za suseda muža, ktorý ho udal za jeho odbojovú činnosť či davy jasajúce pri De Gaullovom vstupe do mesta v roku 1944 sú na nerozoznanie od tých, ktoré predtým salutovali maršalovi Pétainovi.¹⁸ Tento nesúlad v dobových prameňoch a výpovediach účastníkov o 20 rokov neskôr ponúka zaujímavú sondu do fungovania pamäte danej skupiny, daného miesta. Zúčastnení prichádzajú s vlastnými individuálnymi spomienkami daných rokov, no tie sa dokážu medzi sebou líšiť. Výpovede svedkov sú nastavené tak, aby po prvé sedeli do naratívu kolektívnej pamäte celého mesta (možné dôvody: hanba pred realitou, snaha o zanechanie minulosti) a po druhé, aby vykresľovali danú osobu v pozitívnom zmysle slova. Ferencuhová vo svojej práci prichádza s pozorovaním toho, že film vyšiel v období, kedy sa Európou zmietala vlna odporu voči zriadeniam a v čase, kedy aj samotné Francúzsko prechádzalo zmenou vo forme úmrtia Charlesa De Gaulla.¹⁹ Spoločnosť sa delí na množstvo malých skupín, ktoré sa môžu pretínať (v zmysle ich členov) a francúzska spoločnosť bola v tomto období naklonená ponechaniu kolaboračných tendencií svojho ľudu (s nacistickým Nemeckom) v minulosti.

Záver

Tento príspevok sa zaoberá otázkou, či sa film môže podieľať na práci historika a jeho bádateľskej činnosti. Najprv bolo poukázané na postavenie filmu v spoločnosti, na jeho miesto v rámci danej skupiny, ktorá si aj vďaka tomuto nosiču kultúrneho povedomia uchováva svoju vlastnú kolektívnu pamäť. Bolo poukázané na rozdiely medzi hraným a dokumentárnym filmom a že edukačná a osvetová funkcia dokumentárneho filmu má svoje miesto v procese historického skúmania. Rovnako tak bola adresovaná idea kolektívneho vedomia či kolektívnej pamäte ľudí. Už Halbwachs vyjadril názor, že kolektívna pamäť nedokáže naplno existovať bez komponentu individuálnej pamäti, ktorá do procesu vstupuje a tak aj naše vnímanie filmu, ktorý ponúka historické pozadie, je ovplyvnené tým čo si ako člen skupiny uvedomujeme, ale aj tým, čomu sami veríme.²⁰ Tým, že sme vystavení pohľadu a názorom autora filmu, je morfovaná naša vlastná perspektíva a tá potom interakciou s inými členmi našej skupiny ovplyvňuje celok – kolektívnu pamäť danej skupiny. Jej dôležitosť bola analyzovaná vo vybraných dielach, v ktorých boli hľadané tri základné body, ktoré indikujú relevantnosť pre náš výskum. Reálne a charakterovo vyvinuté postavy, zaradenie do geografického a spoločenského miesta a kontext danej (historickej) udalosti sú hlavnými bodmi, ktoré film potrebuje na to, aby sme ho mohli označiť za historicky prínosný. Analýzou sa rovnako zistilo, že pokiaľ tieto body film nemá, nezohráva v práci historika úlohu.

---

¹⁸ *Bolest a Lútosť*. Réžia: Marcel Ophüls.

¹⁹ FERENCUHOVÁ, Mária. *Historici a film, filmári a história* ..... s. 16-17.

²⁰ HALBWACHS, M. *Kolektívni pamäť*. ... s. 64.

Výsledkom je, že film ako médium dokáže zachytiť rôzne údaje, postrehy a vnemy, ktoré iné média nedokážu, no musí podliehať prísnyh kritériám a precíznej analýze, aby bol prameňom.

Použitá literatúra

HALBWACHS, Maurice. *Kolektívni pamäť*. Praha : Sociologické Nakladatelství. 2009. 289 s.

PINKAS, Jaroslav. *Jak vzpomínáme na normalizaci: Obrazy normalizační minulosti ve filmu*. Praha : Karolinum. 2020. 236 s.

Internetové zdroje

ASSMANN, Jan. *Communicative and cultural memory*. 35-43 s. [online] [citované 11.1.2023] [dostupné na internete: archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/3860/1/Assmann_Communicative_and_Cultural_2013.pdf]

BISBEY, Bruce. *WHAT'S THE DIFFERENCE BETWEEN DOCUMENTARY AND FEATURE FILM?*. Internetový zdroj: [online] [dostupné na internete www.linkedin.com/pulse/whats-difference-between-documentary-feature-film-industry-bisbey]

Britannica. Internetový zdroj: [online] [dostupné na internete www.britannica.com/art/documentary-film]

FERENČUHOVÁ, Mária. Historici a film, filmári a história. In: *Illuminace*, roč. 16, č. 1 (53) [publikované 2004]. 15 s.

NOSOVA, Hanna. *Pierre Nora's Concept of Contrasting Memory and History*. *International Journal of Philosophy*. 9. vydanie, 4. číslo, 216-220 s. [online] [citované 13.1.2023] [dostupné na internete: <file:///C:/Users/Samuel/Downloads/10.11648.j.ijp.20210904.16.pdf>]

SENNETT, Alan. *Film as a Historical Source*. Internetový zdroj: [online][citované 10.1.2023] [dostupné: www.open.edu/openlearn/body-mind/film-historical-source]

Filmy

Bolest a lítost. Réžia. M. Ophüls. Television Rencontre, Nordeutscher Rundfunk, Société Suisse de Radiodiffusion. 1969.

Nenávist. Réžia: M. Kassovitz. Les Productions Lazennec. 1995.

Taxi. Réžia: G. Pires. ARP Sélection, TF1 Films Productions, Canal +. 1998.

Zoznam autorov

Richard Antony

(Študent bakalárskeho stupňa v kombinácii história – slovenský jazyk a literatúra)

Bc. Samuel Ivan

(Študent magisterského stupňa v kombinácii história – anglický jazyk a literatúra)

Miriám Naščáková

(Študentka bakalárskeho stupňa v kombinácii história – slovenský jazyk a literatúra)

Bc. Silvia Olejníková

(Študentka magisterského stupňa v kombinácii história – anglický jazyk a literatúra)

Michal Planeta

(Študent bakalárskeho stupňa v kombinácii história – geografia)

Soňa Radačiová

(Študentka bakalárskeho stupňa v kombinácii história – geografia)

Bc. Silvia Rimarčíková

(Študentka magisterského stupňa v kombinácii história – anglický jazyk a literatúra)

Bc. Vic Szabó

(Študent magisterského stupňa v kombinácii história – anglický jazyk a literatúra)

Bc. Viktória Švigárová

(Študentka magisterského stupňa v kombinácii história – anglický jazyk a literatúra)

Michaela Turóciová

(Študentka bakalárskeho stupňa v kombinácii história – britské a americké štúdiá)

Študentská vedecká konferencia XI.

Zborník príspevkov

Zostavovatelia: Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok vydania: 2023
Počet strán: 118
Rozsah: 9,65 AH
Vydanie: prvé

ISBN 978-80-574-0211-4 (e-publikácia)

